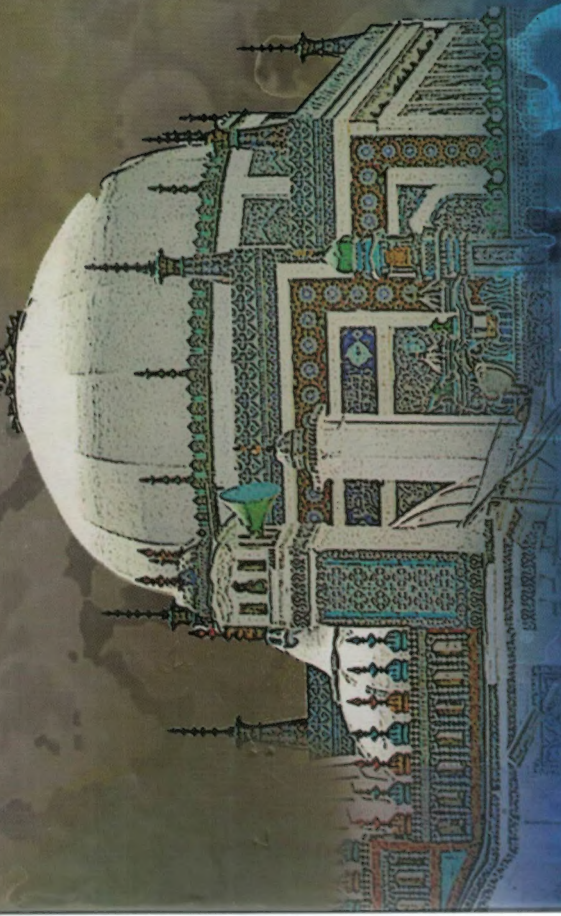

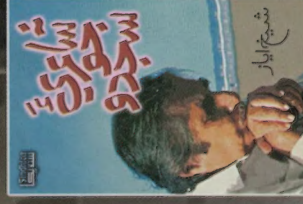
پٽائيءَ جون رهاڻيون

هو ٽچنڊ مولچنڊ گربخشاڻي

سندھیکا
Sindhica

Sindhica

سنڌ جي علمي ۽ شعوري ترقيءَ ۾ ڀاڱي ڀائڻوار

پٽائيءَ جون رهاڻيون

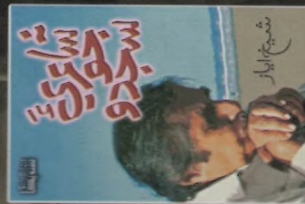
مورچا ۾ لکيل ڪرڪيڪشناتي

پٽائيءَ جون رهاڻيون

پٽائيءَ جون رهاڻيون

136

پٽائيءَ جون رهاڻيون

Sindhica

سنڌ جي علمي ۽ شعوري ترقيءَ ۾ پاڻي پائڻ وارو

Sindhica

Sindhica
سینڈیکا

Sindhica
سینڈیکا

2005-06
2006-07
2007-08
2008-09
2009-10
2010-11
2011-12
2012-13
2013-14
2014-15
2015-16
2016-17
2017-18
2018-19
2019-20
2020-21
2021-22
2022-23
2023-24
2024-25
2025-26
2026-27
2027-28
2028-29
2029-30
2030-31
2031-32
2032-33
2033-34
2034-35
2035-36
2036-37
2037-38
2038-39
2039-40
2040-41
2041-42
2042-43
2043-44
2044-45
2045-46
2046-47
2047-48
2048-49
2049-50
2050-51
2051-52
2052-53
2053-54
2054-55
2055-56
2056-57
2057-58
2058-59
2059-60
2060-61
2061-62
2062-63
2063-64
2064-65
2065-66
2066-67
2067-68
2068-69
2069-70
2070-71
2071-72
2072-73
2073-74
2074-75
2075-76
2076-77
2077-78
2078-79
2079-80
2080-81
2081-82
2082-83
2083-84
2084-85
2085-86
2086-87
2087-88
2088-89
2089-90
2090-91
2091-92
2092-93
2093-94
2094-95
2095-96
2096-97
2097-98
2098-99
2099-100
2100-101
2101-102
2102-103
2103-104
2104-105
2105-106
2106-107
2107-108
2108-109
2109-110
2110-111
2111-112
2112-113
2113-114
2114-115
2115-116
2116-117
2117-118
2118-119
2119-120
2120-121
2121-122
2122-123
2123-124
2124-125
2125-126
2126-127
2127-128
2128-129
2129-130
2130-131
2131-132
2132-133
2133-134
2134-135
2135-136
2136-137
2137-138
2138-139
2139-140
2140-141
2141-142
2142-143
2143-144
2144-145
2145-146
2146-147
2147-148
2148-149
2149-150
2150-151
2151-152
2152-153
2153-154
2154-155
2155-156
2156-157
2157-158
2158-159
2159-160
2160-161
2161-162
2162-163
2163-164
2164-165
2165-166
2166-167
2167-168
2168-169
2169-170
2170-171
2171-172
2172-173
2173-174
2174-175
2175-176
2176-177
2177-178
2178-179
2179-180
2180-181
2181-182
2182-183
2183-184
2184-185
2185-186
2186-187
2187-188
2188-189
2189-190
2190-191
2191-192
2192-193
2193-194
2194-195
2195-196
2196-197
2197-198
2198-199
2199-200
2200-201
2201-202
2202-203
2203-204
2204-205
2205-206
2206-207
2207-208
2208-209
2209-210
2210-211
2211-212
2212-213
2213-214
2214-215
2215-216
2216-217
2217-218
2218-219
2219-220
2220-221
2221-222
2222-223
2223-224
2224-225
2225-226
2226-227
2227-228
2228-229
2229-230
2230-231
2231-232
2232-233
2233-234
2234-235
2235-236
2236-237
2237-238
2238-239
2239-240
2240-241
2241-242
2242-243
2243-244
2244-245
2245-246
2246-247
2247-248
2248-249
2249-250
2250-251
2251-252
2252-253
2253-254
2254-255
2255-256
2256-257
2257-258
2258-259
2259-260
2260-261
2261-262
2262-263
2263-264
2264-265
2265-266
2266-267
2267-268
2268-269
2269-270
2270-271
2271-272
2272-273
2273-274
2274-275
2275-276
2276-277
2277-278
2278-279
2279-280
2280-281
2281-282
2282-283
2283-284
2284-285
2285-286
2286-287
2287-288
2288-289
2289-290
2290-291
2291-292
2292-293
2293-294
2294-295
2295-296
2296-297
2297-298
2298-299
2299-300
2300-301
2301-302
2302-303
2303-304
2304-305
2305-306
2306-307
2307-308
2308-309
2309-310
2310-311
2311-312
2312-313
2313-314
2314-315
2315-316
2316-317
2317-318
2318-319
2319-320
2320-321
2321-322
2322-323
2323-324
2324-325
2325-326
2326-327
2327-328
2328-329
2329-330
2330-331
2331-332
2332-333
2333-334
2334-335
2335-336
2336-337
2337-338
2338-339
2339-340
2340-341
2341-342
2342-343
2343-344
2344-345
2345-346
2346-347
2347-348
2348-349
2349-350
2350-351
2351-352
2352-353
2353-354
2354-355
2355-356
2356-357
2357-358
2358-359
2359-360
2360-361
2361-362
2362-363
2363-364
2364-365
2365-366
2366-367
2367-368
2368-369
2369-370
2370-371
2371-372
2372-373
2373-374
2374-375
2375-376
2376-377
2377-378
2378-379
2379-380
2380-381
2381-382
2382-383
2383-384
2384-385
2385-386
2386-387
2387-388
2388-389
2389-390
2390-391
2391-392
2392-393
2393-394
2394-395
2395-396
2396-397
2397-398
2398-399
2399-400
2400-401
2401-402
2402-403
2403-404
2404-405
2405-406
2406-407
2407-408
2408-409
2409-410
2410-411
2411-412
2412-413
2413-414
2414-415
2415-416
2416-417
2417-418
2418-419
2419-420
2420-421
2421-422
2422-423
2423-424
2424-425
2425-426
2426-427
2427-428
2428-429
2429-430
2430-431
2431-432
2432-433
2433-434
2434-435
2435-436
2436-437
2437-438
2438-439
2439-440
2440-441
2441-442
2442-443
2443-444
2444-445
2445-446
2446-447
2447-448
2448-449
2449-450
2450-451
2451-452
2452-453
2453-454
2454-455
2455-456
2456-457
2457-458
2458-459
2459-460
2460-461
2461-462
2462-463
2463-464
2464-465
2465-466
2466-467
2467-468
2468-469
2469-470
2470-471
2471-472
2472-473
2473-474
2474-475
2475-476
2476-477
2477-478
2478-479
2479-480
2480-481
2481-482
2482-483
2483-484
2484-485
2485-486
2486-487
2487-488
2488-489
2489-490
2490-491
2491-492
2492-493
2493-494
2494-495
2495-496
2496-497
2497-498
2498-499
2499-500
2500-501
2501-502
2502-503
2503-504
2504-505
2505-506
2506-507
2507-508
2508-509
2509-510
2510-511
2511-512
2512-513
2513-514
2514-515
2515-516
2516-517
2517-518
2518-519
2519-520
2520-521
2521-522
2522-523
2523-524
2524-525
2525-526
2526-527
2527-528
2528-529
2529-530
2530-531
2531-532
2532-533
2533-534
2534-535
2535-536
2536-537
2537-538
2538-539
2539-540
2540-541
2541-542
2542-543
2543-544
2544-545
2545-546
2546-547
2547-548
2548-549
2549-550
2550-551
2551-552
2552-553
2553-554
2554-555
2555-556
2556-557
2557-558
2558-559
2559-560
2560-561
2561-562
2562-563
2563-564
2564-565
2565-566
2566-567
2567-568
2568-569
2569-570
2570-571
2571-572
2572-573
2573-574
2574-575
2575-576
2576-577
2577-578
2578-579
2579-580
2580-581
2581-582
2582-583
2583-584
2584-585
2585-586
2586-587
2587-588
2588-589
2589-590
2590-591
2591-592
2592-593
2593-594
2594-595
2595-596
2596-597
2597-598
2598-599
2599-600
2600-601
2601-602
2602-603
2603-604
2604-605
2605-606
2606-607
2607-608
2608-609
2609-610
2610-611
2611-612
2612-613
2613-614
2614-615
2615-616
2616-617
2617-618
2618-619
2619-620
2620-621
2621-622
2622-623
2623-624
2624-625
2625-626
2626-627
2627-628
2628-629
2629-630
2630-631
2631-632
2632-633
2633-634
2634-635
2635-636
2636-637
2637-638
2638-639
2639-640
2640-641
2641-642
2642-643
2643-644
2644-645
2645-646
2646-647
2647-648
2648-649
2649-650
2650-651
2651-652
2652-653
2653-654
2654-655
2655-656
2656-657
2657-658
2658-659
2659-660
2660-661
2661-662
2662-663
2663-664
2664-665
2665-666
2666-667
2667-668
2668-669
2669-670
2670-671
2671-672
2672-673
2673-674
2674-675
2675-676
2676-677
2677-678
2678-679
2679-680
2680-681
2681-682
2682-683
2683-684
2684-685
2685-686
2686-687
2687-688
2688-689
2689-690
2690-691
2691-692
2692-693
2693-694
2694-695
2695-696
2696-697
2697-698
2698-699
2699-700
2700-701
2701-702
2702-703
2703-704
2704-705
2705-706
2706-707
2707-708
2708-709
2709-710
2710-711
2711-712
2712-713
2713-714
2714-715
2715-716
2716-717
2717-718
2718-719
2719-720
2720-721
2721-722
2722-723
2723-724
2724-725
2725-726
2726-727
2727-728
2728-729
2729-730
2730-731
2731-732
2732-733
2733-734
2734-735
2735-736
2736-737
2737-738
2738-739
2739-740
2740-741
2741-742
2742-743
2743-744
2744-745
2745-746
2746-747
2747-748
2748-749
2749-750
2750-751
2751-752
2752-753
2753-754
2754-755
2755-756
2756-757
2757-758
2758-759
2759-760
2760-761
2761-762
2762-763
2763-764
2764-765
2765-766
2766-767
2767-768
2768-769
2769-770
2770-771
2771-772
2772-773
2773-774
2774-775
2775-776
2776-777
2777-778
2778-779
2779-780
2780-781
2781-782
2782-783
2783-784
2784-785
2785-786
2786-787
2787-788
2788-789
2789-790
2790-791
2791-792
2792-793
2793-794
2794-795
2795-796
2796-797
2797-798
2798-799
2799-800
2800-801
2801-802
2802-803
2803-804
2804-805
2805-806
2806-807
2807-808
2808-809
2809-810
2810-811
2811-812
2812-813
2813-814
2814-815
2815-816
2816-817
2817-818
2818-819
2819-820
2820-821
2821-822
2822-823
2823-824
2824-825
2825-826
2826-827
2827-828
2828-829
2829-830
2830-831
2831-832
2832-833
2833-834
2834-835
2835-836
2836-837
2837-838
2838-839
2839-840
2840-841
2841-842
2842-843
2843-844
2844-845
2845-846
2846-847
2847-848
2848-849
2849-850
2850-851
2851-852
2852-853
2853-854
2854-855
2855-856
2856-857
2857-858
2858-859
2859-860
2860-861
2861-862
2862-863
2863-864
2864-865
2865-866
2866-867
2867-868
2868-869
2869-870
2870-871
2871-872
2872-873
2873-874
2874-875
2875-876
2876-877
2877-878
2878-879
2879-880
2880-881
2881-882
2882-883
2883-884
2884-885
2885-886
2886-887
2887-888
2888-889
2889-890
2890-891
2891-892
2892-893
2893-894
2894-895
2895-896
2896-897
2897-898
2898-899
2899-900
2900-901
2901-902
2902-903
2903-904
2904-905
2905-906
2906-907
2907-908
2908-909
2909-910
2910-911
2911-912
2912-913
2913-914
2914-915
2915-916
2916-917
2917-918
2918-919
2919-920
2920-921
2921-922
2922-923
2923-924
2924-925
2925-926
2926-927
2927-928
2928-929
2929-930
2930-931
2931-932
2932-933
2933-934
2934-935
2935-936
2936-937
2937-938
2938-939
2939-940
2940-941
2941-942
2942-943
2943-944
2944-945
2945-946
2946-947
2947-948
2948-949
2949-950
2950-951
2951-952
2952-953
2953-954
2954-955
2955-956
2956-957
2957-958
2958-959
2959-960
2960-961
2961-962
2962-963
2963-964
2964-965
2965-966
2966-967
2967-968
2968-969
2969-970
2970-971
2971-972
2972-973
2973-974
2974-975
2975-976
2976-977
2977-978
2978-979
2979-980
2980-981
2981-982
2982-983
2983-984
2984-985
2985-986
2986-987
2987-988
2988-989
2989-990
2990-991
2991-992
2992-993
2993-994
2994-995
2995-996
2996-997
2997-998
2998-999
2999-1000
3000-1001
3001-1002
3002-1003
3003-1004
3004-1005
3005-1006
3006-1007
3007-1008
3008-1009
3009-1010
3010-1011
3011-1012
3012-1013
3013-1014
3014-1015
3015-1016
3016-1017
3017-1018
3018-1019
3019-1020
3020-1021
3021-1022
3022-1023
3023-1024
3024-1025
3025-1026
3026-1027
3027-1028
3028-1029
3029-1030
3030-1031
3031-1032
3032-1033
3033-1034
3034-1035
3035-1036
3036-1037
3037-1038
3038-1039
3039-1040
3040-1041
3041-1042
3042-1043
3043-1044
3044-1045
3045-1046
3046-1047
3047-1048
3048-1049
3049-1050
3050-1051
3051-1052
3052-1053
3053-1054
3054-1055
3055-1056
3056-1057
3057-1058
3058-1059
3059-1060
3060-1061
3061-1062
3062-1063
3063-1064
3064-1065
3065-1066
3066-1067
3067-1068
3068-1069
3069-1070
3070-1071
3071-1072
3072-1073
3073-1074
3074-1075
3075-1076
3076-1077
3077-1078
3078-1079
3079-1080
3080-1081
3081-1082
3082-1083
3083-1084
3084-1085
3085-1086
3086-1087
3087-1088
3088-1089
3089-1090
3090-1091
3091-1092
3092-1093
3093-1094
3094-1095
3095-1096
3096-1097
3097-1098
3098-1099
3099-1100
3100-1101
3101-1102
3102-1103
3103-1104
3104-1105
3105-1106
3106-1107
3107-1108
3108-1109
3109-1110
3110-1111
3111-1112
3112-1113
3113-1114
3114-1115
3115-1116
3116-1117
3117-1118
3118-1119
3119-1120
3120-1121
3121-1122
3122-1123
3123-1124
3124-1125
3125-1126
3126-1127
3127-1128
3128-1129
3129-1130
3130-1131
3131-1132
3132-1133
3133-1134
3134-1135
3135-1136
3136-1137
3137-1138
3138-1139
3139-1140
3140-1141
3141-1142
3142-1143
3143-1144
3144-1145
3145-1146
3146-1147
3147-1148
3148-1149
3149-1150
3150-1151
3151-1152
3152-1153
3153-1154
3154-1155
3155-1156
3156-1157
3157-1158
3158-1159
3159-1160
3160-1161
3161-1162
3162-1163
3163-1164
3164-1165
3165-1166
3166-1167
3167-1168
3168-1169
3169-1170
3170-1171
3171-1172
3172-1173
3173-1174
3174-1175
3175-1176
3176-1177
3177-1178
3178-1179
3179-1180
3180-1181
3181-1182
3182-1183
3183-1184
3184-1185
3185-1186
3186-1187
3187-1188
3188-1189
3189-1190
3190-1191
3191-1192
3192-1193
3193-1194
3194-1195
3195-1196
3196-1197
3197-1198
3198-1199
3199-1200
3200-1201
3201-1202
3202-1203
3203-1204
3204-1205
3205-1206
3206-1207
3207-1208
3208-1209
3209-1210
3210-1211
3211-1212
3212-1213
3213-1214
3214-1215
3215-1216
3216-1217
3217-1218
3218-1219
3219-122

پٽائيءَ جون رهاڻيون

پٽائيءَ جي رسالي ۾ آيل مڪمل تمثيلي ڪهاڻيون

هوڻچند مولچند گربخشاڻي

Sindhica
سنڌيڪا

३३

پیشرفتِ نوٹ - 5

6-مند

للإهداء - 7

موصل و رابط - 14

عمر ۳۲ مارٹے۔

نوری و جام تفاوتی - 43

سہیۃ میہار - 47

59 سسئ ۽ ینھون۔

67 - موزیو میریچر -

سورٹ و رائیڈیاچ - 71

ڪربلا جو قضيو۔ 89

七

سنتیکا اکیدی

74400 نیشنل آتو زلا ستن روڊ ڪراچي B-24

فون: 021-32737290، ویب سائٹ: www.sindhica.org

ای میل: sindhicaacademy@gmail.com

کتابت

136

کتاب جو نالو : **تہذیب و تمدن**

مصنف: هوتچند مولچند گربخشاں

کمپیوٹر لی آئوٹ: ندیم احمد سولنگی

ذکی سنز پریس، کراچی

سندیکا اکیڈمی کراچی

قیمت : 150/- روپيا

“Bhitai-a inon Behavoon”

(Stories of Shah Jo Risalo)

By: H0tchand Moolchand Gurbakhshani

Published by: Sindhica Academy,

B-24, National Auto Plaza, Marston Road, Karachi-74400

امستاكست

021_32737290:فون: 74400. نیشنل آتوپلازہ مارسٹن روڈ کراچی B_24, سنڈیکا اکیڈمی

03133692150 حيدر آباد تربيہ سينٽر، حيدر آباد فلور، ميرنائين فلور، شاپ نمبر 5، سنڌيڪا بوڪ شاپ

03013431537-03352233803 سنديکا يوک شاب، 19 بليڊ پلازه گھنٹا گھر چوک سکر فون:

0331_3480039 سنڌيڪا بوڪ شاپ اڦراءِ سينٽر، جي پي اوروڊ، لاڙڪاڻو فون:

0300_343115,0212214521

03333509236
 کالیوارتوبو اسٹور اردو بازار کراچی - افضل بوک اسٹال، ماروٹا گھوٹ کراچی

کتاب مرکز فریئر روڈ، عزیز گھر، بخاری کتاب گھر براج روڈ، قادری بوگے اسٹور، مہراں بوگے

اسٹور، سند کتاب گھر، نیمر کی چارھی سگر - مدنی کتاب گھر پنوعاقل - پٹائی بوک ہاؤس

03033695037 کوئٹہ کے مکتد امام العصرؒ 0346-8948535 کوئٹہ میہ کوئٹہ کے ساحر کتاب گھر

ڀيلشر نوت

شاعر مفڪرن ۽ سڌارڪن پنهنجين پنهنجين قومن ۾ سڌاري جي پرچار لاءِ ڪهاڻين کي تشيلي شعر جي صورت ۾ استعمال ڪيو آهي. جيئن مولانا جلال الدين روميءَ جي مثنوي اهڙين ڪهاڻين جي تشيلي شعر سان پري پئي آهي، تيئن ڀٽائيءَ جو رسالو به اهڙين ڪهاڻين جي تشيلي بيتن سان تفتار آهي. روميءَ جي ڪهاڻين ۾ ڪهاڻين جو ڪينواس توڻي جو وڌيڪ ڦهليل آهي. پر ڀٽائيءَ جي ڪهاڻين ۾ انساني احساسن ۽ حسناڪين جي ايترا اڃا به ڪي قدم اڳتي وڌيل آهي.

شاعر مفڪرن جو مخاطب جيئن ته رڳي اشرافيه يا ڪو ڪلاس ڪونهي، بلڪ عام ماڻهو انهن جي سڌاري جو مخاطب آهن. انهيءَ ڪري سندن ڪهاڻين جي تشيلي شعر جو طريقو سڌاڻتو ۽ دائمي ثابت ٿيو ۽ ڪيترن نسلن گذري وڃڻ بعد به عوام انهيءَ جا اثر قبوليندو رهي ٿو.

اسان رومي ۾ ڀٽائيءَ جي پڙهندڙن لاءِ روميءَ ۽ ڀٽائيءَ جون رهاڻيون انهيءَ مقصد لاءِ چاڀي رهيا آهيون ته، ٻنهي مفڪرن کي پڙهڻ وقت ان تشيل جو پسمنظر ذهن تي پرپور نموني ويٺل هجي ۽ نتيجي ۾ ان جو اثر ذهن تي چانئجي وڃي.

ڊاڪٽر گربخشاڻي شاھ جو شارح رهيو آهي. ان ڪري هن انهن ڪهاڻين جي تفصيل ۽ پسمنظر کي وڏي محبت سان روح رهاڻ جي نالي سان ڪاغذ تي اتاريو جيڪو هيئر ”ڀٽائيءَ جون رهاڻيون“ جي نالي سان اوهان جي هٿن ۾ آهي. اسان کي اميد آهي ته، هي ڪتاب به ”روميءَ جون رهاڻيون“ وانگر پڙهندڙن وٽ بيهڪد مقبوليت ماڻيندو.

مد

شاهه عبداللطيف ڀٽائيءَ جي تمثيلي شعر جو اڪثر مضمون ڪن قصن ۽ ڪهاڻين تي ٻڌل آهي، مگر شاه پاڻ ڪو به قصو يا ڪهاڻي سرسپڙي ريت ۽ سلسلي وار بيان نه ٿو ڪري. انهن مان فقط ڪي دلچسپ واقعا ۽ احوال نظم ۾ آندا اٿس. سڄيون ساريون آکاڻيون ڪيترن صاحبن وڏي شد ۽ مد سان ۽ پڻ نون رنگن ۽ ڍنگن سان نظم توڙي نثر ۾ نقش ڪيون آهن. مون انهن مڙني کي پنهنجي تاليف ڪيل ”شاهه جي رسالي“ جي پئين ۽ نئين جلد ۾ نئين لباس ۾ ظاهر ڪيو آهي. هاڻ پڙهندڙن جي سهوليت لاءِ انهن کي اتان ڌار ڪري هن ڪتاب ۾ هڪ ئي هنڌ جمع ڪيو ويو آهي. البت منهنجا ڏنل احوال رواجي ڏنل احوالن کان اڌ نموني جا آهن. پر انهن اختلافن لاءِ مون وٽ معتبر حوالا موجود آهن، جن جو ذڪر ”شاهه جي رسالي“ ۾ اڳيئي ڪيو اٿم. آکاڻين جي عبارت ۾ شاهه جي سنڌيءَ بدران ٻئي ڪنهنجي به عبارت جي تتبع نه ڪئي ويئي آهي. هنن قصن ۽ ڪهاڻين کي خالي آکاڻيون ۽ ڏند ڪٿائون ڪري نه سمجهڻ گهرجي. منجهن وڏيون تمثيلون رٿيل آهن، جن ۾ الاهي اسرار پلٽيل آهن، جن ۾ ڳوڙهي روح رهاڻ ڇپيل آهي، ۽ جن جي ذريعي انسان جو من وڃي ورب سان ملي.

جي تو بيت ڀاڻيا، سي آيتون آهين،
نٿو من لائين، پريان سنڌي پار ڏي.

هوڻچند مولچند گربخشاڻي
ڪراچي 16 مارچ 1933 ع

ليلا ۽ چنيسر

راڻو ڪنگهار¹، ڍٽ ڏئي، هڪ نهايت حشمت ۽ دٻڊبي وارو حاڪم ٿي گذريو آهي. ان کي ڪوٽروءَ نالي هڪ نياڻي هئي، جنهن جي حسن جي هنڌ هنڌ هاڪ هئي ۽ ان زماني ۾ سوڻهن ڪري ڪوٺائي نه هئو. سندس مڱڻو سوٽس اتماديءَ سان ٿيل هو.

ساڳي زماني ۾، سومري گهراڻي جي داسٽو شاخ مان راجا چنيسر نالي، ديول ڪوٽ تي² راج ڪندو هو. حسن ۽ دولت، شان ۽ شوڪت ۾ بي نظير هو. انهن اوصافن ڪري سڀڪا سهڻي سندس سهاڳ جي طعمدار رهندي هئي. هڪڙو ڏينهن ڪوٽروءَ کي سندس سهيليءَ جنميءَ چٽر ڪري چيو ته ”تون جو هيٽرو هار سينگار پيئي ڪرين، سوڀانءَ ته چنيسر سان چاهه رکيو اٿي؟“ هن طعني ڪوٽروءَ کي تمام ڪري چڱيو ۽ اڻ ڏٺو چنيسر تي چري ٿي پيئي.

ان ماجرا جي جڏهن مائس مُرڪيءَ کي ڪل پئي، تڏهن سدو وڃي پنهنجي پٽار راڻي ڪنگهار کي خبر ڪيائين. چنيسر سان سڱ ڪرڻ هڪ فخر جهڙي ڳالهه هئي، سو راڻي کي هيءَ ڳالهه ٻڌي گهڻي

¹ ڪڇ ملڪ جي ڪهاڻين ۾ راڻو ڪنگهار سولنڪي راجپوتن جي خاندان مان شمار ڪيو ويو آهي، ۽ کيس لکيت جو صوبو ڄاڻايو ويو آهي.

² ميجر راورٽي پنهنجي ڪتاب ”مهراڻ“ (ص- 322) ۾ لکي ٿو ته گهڻيءَ ڪريچنا بعد معلوم ڪيو ويو آهي ته ديول ڪوٽ يا ديول بندر مڪلي ٽڪريءَ جي ڇيڙي وٽ، پير پٺي جي مقبري ڌاري، سنڌونديءَ جي شاخ بگهاڙ جي ڪنڌيءَ تي، هڪ عاليشان شهر ۽ مشهور واپار جو مرڪز هو. سندس ذڪر تاريخن مان ايندو. تحفة الڪرام جي سند موجب چنيسر ديول ڪوٽ تي 1288 ع کان 1306 ع تائين حڪومت ڪئي.

وڪڻي، ويس مٽائي، وڃي لڀلا وٽ پورهيتيون ٿي بيهون ته من ڪنهن مومعي ٿي، چنيسر کي تجويز ڪري، لڀلا تان چٽ ڪڍائي، پنهنجي پلڻ آڻيون. ”اها ڳالهه ڳڻي، غريبڻو لباس پهري، لڀلا وٽ لنگهي ويون، ۽ لڀلائي چيائونس ته ”سائڻ! زماني جي ڏولڻن اسان کي هٿ رولي تولي آندو آهي، پيسو پنجر جو ساڻ هڻوسين، سو بنو ڏيئي ويو آهي. ڏٺيءَ توکي پنهنجي باجه سان راڻي ڪيو آهي، جي هيٺين تي هٿ رکيس، ته هرج ڪونهي. ٻئي هٿ جون سڄيون آهيون: امان اُٿڻ جي فن ۾ استاد آهي، ۽ آءٌ وري گهرو ڪم ڪار ۾ ڪڙي تڙي آهيان.“ لڀلا کي سنڌن بيحاليءَ تي قياس آيو، پنهيءَ کي هڪدم پنهنجون خاص ٻانهيون ڪري رکيائين. ڪٿڙو ٿي چنيسر جي سڀج وڃائڻ جو ڪم ڏريائين، ۽ ماڻس مرڪيءَ کي چنيسر جي پڳ اُٿڻ جو امر ڪيائين.

وقت ويو گذرندو مگر چنيسر جي وصال جو ڪو به امڪان نظر نه آيو. هڪ رات نراسائيءَ وڃان ڪٿڙو ٿي اڪين مان اوچتا ٽڪ وهڻ لڳا. لڀلا هيءَ رنگ ڏسي، کانئس رڻڻ جو سبب پڇيو. ڪٿڙو وراڻي ڏني ته ”سائڻ! رڻان ڪونه ٿي. وٽ سوريندي، تيل هائو هٿ لڳي ويو، جنهنڪري اڪين ۾ پاڻي اچي ويو.“ لڀلا کي هن ڳالهه تي ويساهه نه آيو. ورجائي پڇيائينس. آخر سڄي ڪرڻي پيس، چيائين ته ”ڪو ڏينهن هو جو آءٌ به تو وانگي هندرون وڃ ۾ هوندي هيس. رات جو منهنجي نولڪي هار وارا شب چراغ اهڙو جر ڪندا هئا، جو اونداهيءَ ۾ اوچر ٿي ويندو هو. اهي سڪيا ڏينهن ساريندي، نيٺ پرڄي آيو.“ ڪٿڙو ٿي ڪهاڻي لڀلا کي دل سان نه لڳي. ثابتي گهرائيائينس. ڪٿڙو ٿي ڏيئي، پنهنجو نولڪو هار دٻيءَ مان ڪڍي آڻي، ان جي جهلڪي سان سارو محلات ٻه ٻه ڪرڻ لڳو. لڀلا جا سڀيءَ جي چلولي هئي، ۽ مٿين سان محبت رکندي هئي، سا هار پسي هر ڪڇي ويئي. ڪٿڙو ٿي هڪل ڪري چيائين ته ”گهر جيڪي گهرڻو هجيئي، رڳو اهو هار مون کي ڏي.“ ڪٿڙو ٿي ورندي ڏني ته ”مون وٽ مال متاع

خوشي ٿي. پر دل ۾ سمجهيائين ته جيڪڏهن تو ظاهر ظهور سنگ چڪايان، ۽ چنيسر تو انڪار ڪري، ته مفت شهرت ۽ بدنامي ٿيندي سو پاڻ ۾ ٻيهر پڇايائون ته چنيسر کي ڪنهن حيلي بهاني هٿ ڪڇي، نيٺ هن ٺهراءَ تي بيٺا ته ڪٿڙو ۽ ماڻس وڻجاريڪو ويس ڪري، چنيسر جي ديس وڃي، ان کي ريجهاڻڻ جون رمزون رچين. ستت ئي مال اسباب ميڙي، وهت پلاڻي، وطن واري، ڀريت ندي پار پئي، اچي ديول ڪوٽ ۾ ديرو دمايائون. سانگي سان، هڪ گلن واريءَ جو ساڻن سنڀڻڻ تي پيو. هڪ ڏينهن ان سان اندر جو احوال اوريندي معلوم ٿين ته سندن مقصد چنيسر جي وزير جڪري هٿان پورو ٿيندو. پوءِ ٿيئي گڏجي، جڪري جي جاءِ ڏي روانيون ٿيون. اُتي پهچڻ شرط ڪٿڙو ٿي ڪيس پنهنجي درد جو داستان ٻڌايو ۽ پيرن تي ڪري، نيزاري ڪيائينس ته ”ڪنهن به ريت اُتي منهنجي واهر ڪر“ وزير جي دل پئي، سو ڏڍلا سو ڏيئي، چيائينس ته ”سائڻ! ٿي رک، مڙئي سڻائي ٿي پوندي، پاڪ ڪٽڻ بعد آءٌ چنيسر وٽ چڙهي ويندس، ۽ اميد اتر ته توکي پاڻ وٽ آڻيائيندو.“ ائين چئي، تنهي چڻين کي رخصت ڏنائين.

صبح سان جڪرو سنيري، شاهي محلات ڏي راهي ٿيو. وجهه وٺي، چنيسر سان ڪٿڙو ٿي محبت جو ڏڪر چوريائين، ۽ سندس سونهن سوييا جو اهڙو نقش ڪيائين جو چنيسر جو هنيو البت هر ڪڇي ويو. پر پنهنجي پٽ راڻيءَ لڀلا جو لحاظ ڪري، جڪري کي جواب ڏنائين ”لڀلا ويئي، ٻيءَ ڪنهن ڌاريءَ زال سان ناتو رکڻ نامناسب آهي، بهتر آهي ته ڪٿڙو ٿي رهجي رهي، وطن ڏانهن وارينس.“ جڪري ڪٿڙو ٿي جي پاران وري به از حد آزي نيازي ڪئي، ۽ اڪين ۾ آب آڻي، عرض ڪيائين ته ”ڪٿڙو ٿي ڪا ڪهل ڪريو.“ پر چنيسر پنهنجي قول کان باز نه آيو. جڏهن جڪري هيءَ نااميديءَ جو نياپو ڪٿڙو ٿي ۽ ماڻس کي آڻي ٻڌايو تڏهن پنهيءَ جا ڇهه ڇڄي پيا، ۽ اڪين اڳيان انديون اچي وين. آخر پيو ڪو اڀاءُ نه ڏسي، رت رڻيائون ته ”مال اسباب

هر سر ڪري مائتاڻي ملڪ رواني ٿي. اندر ۾ اهائي آس هيس ته ڪنهن ڏينهن مڙيوڻي چنيسر سندس مدايون مڃي، کيس پناه جو پالڻ ڏيئي، وري به مٿس مهر جو هٿ ڌريندو. پر ورهين جا ورهيه گذري ويا. چنيسر جو پريو ٿي نه پيو.

سانگي سان، جڪري وزير جو مڱڻو ليلا جي مائتن مان ٿيل هو. ٻڌلن انهن کي ليلا جي ڏهاڳ جي پروڙ پئي، تڏهن سڱ ڏيڻ کان سدا انڪار ڪيائون. جڪرو جو محبت جي ڪڙي ۾ قابو هو تنهن وڏا وس ڪيا، پر مڱ جا مائت پڙ ڪڍي بيٺا. لاچار جڪرو ليلا وٽ لنگهي ويو ۽ وڃي ستاڻيائينس. ليلا کي هن جي حال تي رحم آيو. چيائينس ته ”بهڪڏهن چنيسر کي مون وٽ هڪڙو آڻيندين، ته تون ٻانهن مون کان لهي.“ جڪرو هيءَ شرط قبولي ديول ڪوٽ موٽيو. چنيسر کي هٿ اڏ ڄا ٻڌي، عرض ڪيائين ته ”جيئن وڻين ٿين قلم رنج فرمائي، مون مسڪين جي شاديءَ ۾ شريڪ ٿي، پنهنجو پاڻ پلايو.“ چنيسر سندس عرض اوائيو ۽ ساٿ سان سنيري، ليلا جي ساٿيه ڏي روانو ٿيو. ٻڌلن جڃ اچي شهر کي اوڏي پهتي، تڏهن ليلا ۽ سندس سهيليون، اڪڙيون ڪڍي، راڻي جي آڃيان لاءِ ناچ ۽ گانو ڪنديون، اڳتي وڌيون. ليلا جو ناز ۽ نخرو ڏسي، چنيسر کيس سڃاڻي بنا، مٿس مفتون ٿي پيو. چيائينس ته ”اي نازين! گهونگهت کولي، منهن ته ڏيکار. پڪ اٿم ته جهڙو آواز منو اٿئي، تنهن کان وڌيڪ منهن منو هوندءِ.“ ليلا اڪڙي لاهي، چنيسر اڳيان نرواڻي بيٺي، هيءُ اوچتو لٽاءُ چنيسر سهي ڪين سگهيو. جيتوڻيڪ ظاهر طور ليلا سان لاڳاپا لاهي ڇڏيا هئائين، تڏهن به هن جي لاءِ جي لغار سندس دل ۾ هميشه لڳل هوندي هئي. هاڻ سندس روح اهڙي ريلو ڌنڌو جو اٿي جو اٿي پر ان ڇڏيائين. ليلا پڻ هيءَ سال ڏسي مورچا ٿي ڪري پيئي، ۽ مريءَ محبوب سان ميلو ڪيائين. سر ليلا ۽ چنيسر ۽ ان کان پوءِ ايندڙ سر مومل راڻي ۾ شاهه تصوف جو هڪ خاص باريڪ نڪتو بيان ڪيو آهي، جو آهي: ”خدا جي

جي ڪمي ڪانهي، فقط چنيسر سان هڪ رات رهاڻ ڪرڻ ڏينم ته هار مٿانءِ گهوري ڇڏيان.“ ليلا جنهن جا حوصلا هار جي هوس خطا ڪري وڌا هئا، تنهن هيءَ شرط هڪدم قبوليو ۽ چيائينس ”هاڻ وڃي دلڄاءُ ڪري ويه، رات جو آءُ پاڻهي چنيسر کي آڻي تنهنجي ڪمري ۾ پهچائي وينديس.“

قضائي، انهيءَ رات چنيسر درٻارين ۽ دوستن سان محفل ڪندي، نشي ۾ الوٽ ٿي ويو هو. لاڙوءَ رات جڏهن موتي منزل تي آيو، تڏهن ليلا کيس خماريل ڏسي خوش ٿي. پٺاڻين ته هاڻي چنيسر کي جيئن چونديس تيئن ڪندو، ڳڙهاڙي پائي، ليلا پائينس ته ”ويچاري ڪوڙو تو لاءِ تالان آهي، اڄ رات وڃي اڪير لاهينس.“ جيتوڻيڪ چنيسر پوري هوش ۾ نه هو، تڏهن به اهڙيءَ آڇ تي غيرت آيس، ۽ صفا نابري واري، وڻيل لڳو. پر ليلا ڪن لاتاري ڪري، کيس هٿ کان وٺي، ڪوڙوءَ جي ڪمري ڏانهن، ڪاهي ويئي. ڪوڙوءَ، جنهن جي انتظار ۾ تارا تڪيندي رات وهامي ويئي هئي، سا چنيسر کي چترائي اندر وٺي ويئي. ٻاٺيٺ به هڪيو تڪيو ويٺو هو، جنهن ٺه ٺه ويڏي پڙهي، سندن ميڙائي جو موڪ ڪيو. پر چنيسر جو سر ت ۾ نه هئو، سو گير وٺي پلنگ تي پئجي رهيو. ڪوڙوءَ کيس سڄاڳ ڪرڻ لاءِ گهڻائي مٿا موٽا هنيو، پر ڪين وريو. مٿان اچي پيڇ پئي، چنيسر اک پٽي ته ڏسي ته ڪوڙوءَ جي پير ۾ ستو پيو آهيان. پاڻ کي اهڙيءَ اڻ سهائينديءَ حالت ۾ ڏسي ڏاڍي پڇان لڳس. بستري تان لهي، ڪمر و ڇڏي وڃڻ تي هو ته مرڪيءَ هڪل ڪري چيس ته ”سائين! پنهنجي لائن لڏيءَ کي ڇڏي، ڪاڏي ٿا وڃو؟ ليلا ته رات اوهان کي هار تي وڪڻي ڦٽو ڪيو.“ پوءِ مرڪيءَ سارو سماچار ڪري ٻڌايس. ٻڌڻ شرط، ليلا دل تان ڪري پيس. ڪوڙوءَ جو اهڙو قرب ڏسي، مٿس موهت ٿي پيو.

هن روڻداد جي خبر جڏهن ليلا کي پئي، تڏهن گهڻي ڪارون وس ڪيائين، پر چنيسر کي نه آتڙيا. آخر آسرو پلي، ڏهاڳ جو ڏنءُ

هر ڇڻي اڌ راه او مان، ڇڻي ڪفر آل حرف ڇڻي ايمان،
هر ڇڻي اڌ دوست اٿي، ڇڻي زشت آن نقش ڇڻي زيبا.

پٽائيءَ جي خدا جي راه کان توکي برطرف ڪري: ڇا ڪفر
ڪندو هجي، ڇا ايمان جو: ۽ هڪڙو به نقش جو توکي دوست کان
سڪري: خواهه ڇڙو هجي: خواهه سهڻو ته انهن مڙنيءَ کان گوشو
ڪري.

غيرت“ لپلا مان مراد آهي، اهو سالڪ جنهن کي خدا جو وصال
هڪواري نصيب ٿيو آهي، پر پوءِ نفس جي ڦندي ۾ ڦاسي، اوجھڙو جي
پوي ٿو. ۽ حقيقي محبوب کان منهن موڙي مجازي مزن جو شڪار
ٻڏجي ٿو. ازانسواءِ سالڪ کي طريقت جي واٽ ۾ مڪاشفا ۽ مشاهدا
حاصل ٿيندا آهن جي گھڻو وقت جٽاءُ نه ڪندا آهن. ڪي سالڪ
انهن تي ئي هر ڪجي، حق جي تلاش ڇڏي ڏيندا آهن. انهيءَ ڪري
خدائي غيرت جنبش ۾ اچي ٿي، سالڪ کي ڦوڙائي جو فلق لڳي ٿو.
خدا جي پيغمبير جو فرمودو آهي ته ”إِنَّ سَعْدَ الْقُورِ وَأَنَا غَيْرُ مَنْ سَعْدَ وَاللَّهُ أَغْيَرُ
مَنِي، وَمَنْ غَيْرُهُ خَرَّ الْقَوَاحِشَ مَافَظَرُ مِنْهَا وَمَا يَلُكُنْ.“ يعني بيشڪ سعد
غيرت وارو آهي، ۽ آءُ سعد کان وڌيڪ غيرتمند آهيان، پر خدا مون
کان به وڌيڪ غيرتمند آهي، ۽ پنهنجيءَ غيرت وچان ان سڀني گجهين
توڙي پالهي ڇڏي. انهيءَ ڪري ڇڏي آهي. ”انهيءَ غيرت جي
ئي ڪري آدم کي بهشت مان نيڪالي ملي. آدم کي جنت ۾ سڀئي
نعمتون موجود هيون، پر شيطان جي چڻي لڳي، خدا جي امر کي آڏو
ڦري، منع ٿيل ميوو کاڌائين. هن رتيءَ جي رهاڻ جو نتيجو اهو نڪتو
جو کيس وڇوڙو سهڻو پيو. سالن جا سال پئي پاڏايائين. آخر جڏهن پاڻ
مان سڀا غير گمان ڪندي ڦٽو ڪيائين، تڏهن سندس توبه قبول ٿي، ۽
وري وصال جو ورق وريس. اهڙيءَ طرح لپلا کي به چنيسر جي وصال ۾
طرحين سک ۽ آرام ميسر هئا، پر ڪڙڙوءَ جي ڌٽارڻ تي مٽئي تي
موهجي، چنيسر جي غيرت جاڳايائين. ان ڪري ڏهاڳ جو ڏک ڏسڻو
پيس، چنيسر جو راج، جو گويا بهشت مثال هو تنهن مان تڙجي نڪرڻو
پيس. ورهين جا ورهيه پئي روج ۽ راتو ڪيائين، نيٺ مري مهت
لڌائين. حڪيم سنائيءَ جو قول آهي:

وڃي آڙماڻڻ. آخر معلوم ٿيس ته اهو راز هڪ ڏند ۾ سمايل آهي. پوءِ اهو ڏند ساڙ ڪري ان جي وسيلي پار پئي، موتي پنهنجي محل ڏي روانو ٿيو. رفتي رفتي پنهنجي سارو خزانو کڻي، درياھ جي ٻيٽ ۾ پوشيدو ڪري رکيائين. هن مام جي ڪنهن کي خبر نه رهي.

اتفاق سان هڪ فقير کي چاڊوءَ جي زور تي انهيءَ ڏند جي ڪرامت جي ڪڙڪ پئجي ويئي. ڏاڍي دل ٿيس ته ڪيئن به ڪري اهو هزاري ڏند هٿ ڪريان سو ڪهي ڪهي، اچي ماڻيلي ۾ پهتو عوڙا جهڙي ڀلي وڌائين ته ڪو اهڙو موقعو ملير جو راجا ڏند جي ڀرپٺ پنهنجي آرزو پوري ڪريان. ڪنهن ڏينهن راجا ڏند سانگي سان سفر سنڌاريو. اهو وجه وٺي، فقير وڃي محلات جي در تي سڻ هڻي ۽ وٺي اهڙيون آهون صدائون ڪيائين جو محلات اندر مومل جي ڪن وڃي پهتيون. مومل اُمالڪ دريءَ کان منهن ٻاهر ڪڍي، فقير کان پڇيو ته ”اي سائين لوڪ! توسان ڪهڙي وين تي آهي؟“ فقير وراڻي ڏني ته ”سانئڻ! آءُ ڪنهن وڏي مرض ۾ مبتلا آهيان؛ ۽ ڏس مليو اتر ته شايد سوئر جي ڏند مان شفا حاصل ٿين. اوهين اچي ڪاري جا مالڪ آهيو. ۽ ضرور اهڙيون شيون اوهان وٽ ئي موجود هونديون. اها آس رکي اوهان جي در حوالي ٿي آيو آهيان.“ مومل کي هري آيو ته بابي وٽ برابر هڪ ڏند آهي، سو نڪا ڪيائين هر نڪا اتر ڳولهي ڦولهي، ڏند کڻي آئي فقير جي جهوليءَ ۾ وڌائين. فقير به کيس دعائون ڪندو رهندو رهيو. پوءِ سنڌو رخ رکيائين درياھ ڏي، جتان پاڻي سڪائي، راجا ڏند جو خزانو ڍوئي، وڃي ڪنهن ڏوراهين ملڪ ۾ آرامي ٿيو.

ستت ئي راجا ڏند به سفر تان موٽي آيو. ڪنهن وقت پنهنجي خزاني ڏسڻ جو خيال ٿيس. ڏند لاءِ گهڻو ئي هيڏانهن هوڏانهن نهاريايائين. پر پتو ٿي ڪونه پيس. آخر پڇا بعد، محلات جي ماڻهن کان معلوم ٿيس ته اهو ڏند مومل ڪنهن رمتو فقير کي ڏيئي ڇڏيو آهي. بلڻ شرط تنهن کان وٺي چوٽيءَ تائين ٻاهر وٺي ويس، ۽ زلهليون ڪري آيو مومل کي مارڻ، کيس صفا خون ڪري ڇڏي ها، پر سومل وڃ ۾ پئي،

مومل ۽ راڻو

پندرهينءَ عيسويءَ صديءَ جي اوائل ۾، راجا ڏند نالي گجرات¹ ذات جو هڪ سردار ميرپور ماٿيلي² جو حاڪم هو. کيس نو نيائيون هيون. انهن مڙني مان مومل سونهن ۾ سواڻي هئي، ۽ سومل وري سياڻپ ۾ سرس هئي.

هڪ ڏينهن راجا ڏند امير امراءِ ساڻ ڪري سنڌونديءَ جي ڪپ تي شيل شڪار پئي ڪيو. ته اوچتو هڪ سوئر درياھ ۾ ٿيندو نظر آيس. ڇا ڏسي ته جيئن سوئر وڃي اڳتي وڌندو تيئن درياھ وڃي سڪندو. اهڙو اچرج ڏسي، سوئر جي پٺيان کڻي پنهنجو گهوڙو ڇڏيائين، ۽ ويو ڪاهيندو تان جو پئي وڃي پرينءَ ڀر پهتا. آخر سوئر کي پهچي، کيس ڏڦو هڻي، ماري وڌائين. دل ۾ خيال ٿيس ته سوئر جي ڪنهن اندام ۾ مڙيوئي ڪو اسرار هو جو پاڻي سڪندو پئي ويو تنهنڪري ويٺو سوئر جي بدن کي پرزا پرزا ڪرڻ ۽ انهن کي پاڻيءَ ۾

¹ ڊاڪٽر رڊولف هورٽلي جي سنڌ موجب (ڏسو رايال ايشياٽڪ سوسائٽي جرنل، سن 1905 ع، ص 4-1)، گجرات قوم آرين وڃ ايشيا مان لڏي، جڏهن عيسويءَ صديءَ جي اوائل ڌاري اتر هندستان ۾ اچي بئٽڪ ڪئي، تورني عرصي ۾ هڪ وڏيءَ بادشاهت جو پايو وڌائين. سن 840 ع ڌاري، سارواٽر هندستان گجرات جي حڪومت هيٺ هو ۽ سندن گاديءَ جو هنڌ قنوج ۾ هو. ڪيترين مشهور راجپوت ذاتيون، جهڙوڪ سولنڪي، چوهار، ڀرمار، ڀرهار وغيره گجرات قوم جي نسل مان ڦٽل آهن.

² چوڻ تان ته ماٿيلي جي ڪوٽ جو بنياد پهريائين راءِ گهراڻي 495 ع ڌاري وڌو هو. کانئس پوءِ ايندڙ گهراڻا به مٿس عمارت اڏائيندا رهيا. تان جو سن 1395 ع ڌاري جڙي راس ٿيو. انهيءَ زماني ۾ راجا ڏند مٿس حاڪم هو. (ڏسو ائبٽ صاحب جي سنڌي تاريخ، ص-105)

ٻيءَ کي حال هڻائي، پاسيرو ڪيون ۽ کيس دلاسو ڏيئي، چيو ته ”اهو خزانو اوهان مون کان لهڻو.“

سومل جادو ڪامڻ جي فن ۾ گهڻو هوشيار هئي، سو ويهي، ويچار ڪيائين ته اهڙو ڪو منڊ منڊجي، جو مال متاح هميشه هٿ ايندو رهي. اها ست سٽي، پيئرن ۽ ٻانهين کي ساڻ ڪري، ماڻيلو ڇڏي، جيسلمير جي ويجهو لڊاڻي¹ جي شهر ۾ وڃي وسڻ ڪري ويئي.

ٿوري ئي عرصي ۾، لڊاڻي جي ڀرسان، ڪاڪ نديءَ² جي ڪلهي تي، هڪ طلسمي رنگ محل رچي راس ڪيائين. محل جي چوڌاري هڪ عمدو ۽ خوشنما باغ ڪري رکيائين، جنهن جي گلن ڦلن جي خوشبوءِ من مستانو ٿي ڪيو. باغ جي چوڌاري وٿراھ مان اهڙو انگڙ ونگڙ پيچرو بنايائين، جنهن ۾ هڪواريءَ ڪو گهڙي سهي، ته وري سندس موٽڻ تي مشڪل. محلات جي ٻنهي وٽ هڪ شيشي جو تلاءُ کڻي ٺهرايائين جنهن ۾ طلسمي پاڻيءَ اهڙيون چوليون پئي ماريون، جو ڏسندڙن جون دليون ڏڪيون ٿي ويون. دروازي وٽ ۽ محلات جي چئن ئي ڪنڊن تي جادوءَ جا شينهن کڻي کڙا ڪيائين، جن جي گروڙن آسمان ڌاري ٿي وڌو. ديوان خاني ۾ ست ڪٽولا هڪ جهڙا

¹ لڊاڻو (لودرو) جيسلمير کان اتر اولهه طرف پنجن ڪوهن جي مفاصلي تي آهي، ۽ هاڻي ڦٽي ويو آهي. ڏهينءَ کان ٻارهينءَ صديءَ عيسويءَ تائين ڀٽي راجپوتن جي گاديءَ جو هنڌ هو. اصل لودرو راجپوتن جو پڌايل هو جي ڀرمار راجپوتن جي نسل مان هئا. لودرن جي ڏينهن ۾ هيءُ شهر نهايت وسيل هو ۽ کيس ٻارهن دروازن هئا. منجهس ٻه وڏا مندر هئا، جي اڄ ڏينهن تائين قائم آهن انهن مان هڪڙو مندر ماتا جو آهي، ۽ ٻيو پارشونات جو اڄ ڏينهن تائين مندرن جي پيٽا لاءِ راجپوتانا مان ماڻهن جا حڪام ويندا آهن (ڏسو راجپوتانا گزيٽيئر جلد 3، الف، جوتيل ميچر ارسڪائين جو ۽ ٿاڊ صاحب جو راجستان، جلد 2 ص 19)

² ڪاڪ ندي لڊاڻي جي ٽڪر تان هڪ چشمي مان منهن ڪڍي ٿي. ٿاڊ صاحب پنهنجي راجستان ۾ لکيو آهي (ڏسو جلد 2، ص 194) ته هڪ مشهور جوڳي انهيءَ چشمي تي رهندو هو ۽ سندس نالو هو ڪاڪ يا ڪاگ. جنهن ڪري انهيءَ نديءَ تي ڪاڪ جو نالو پيو. اها نديءَ اڄ ڏينهن تائين وهندڙ آهي. سندس ڪنڌيءَ تي هڪ پٿر جي ڊنل عمارت جا نشان بيٺا آهن. جنهن کي عام ماڻهو ”مومل جي ماڙي“ ڪري سڏيندا آهن.

سواريل ۽ سينگاريل وڃرائي ڇڏيائين. انهن مان ڇهه ڪٽولا ڪڇي سٺ سان واپس هئا، ۽ هر هڪ جي هيٺيان هڪ اونهو ڪوهه ڪنيل هو. باقي ستن ڪٽولي ۾ ڪوبه ڪوٽ کريب رکيل ڪونه هو.

جڏهن محلات ۾ ٻيو سارو ٽڪسات جڙي تيار ٿيو، تڏهن ٻارون ۽ ڀائرون ٺهي نڪي، ويس ورڻ ڪري، ڪوريءَڙي وانگر چار پکيڙ تي اندر ويهي رهيون. ۽ شهر ۾ هوڪو گهمايائون ته ”جيڪو ماڻهو باغ لنگهي، تلاءُ اُڪري، شينهن جي چنبي کان پاڻ بچائي، سهي سلامت سڄي ڪٽولي تي اچي وهندو تنهن کي مومل جو هٿ نصيب ٿيندو.“
انهيءَ هوڪي هڻي وڃي هنڌ ڪيو ڇو ته لڊاڻي جو شهر هڪ هاڪارو تيرت هو جتي ٻارنهن ملڪن جا واپاري ۽ شهزادا جاتائن لاءِ ايندا هئا، ۽ انهن جي معرفت مومل جي حسن جي هاڪ هنڌ هنڌ پهچي ويئي. ڪيترائي بادشاهه ۽ سوداگر مال متاع ساڻ کڻي، مومل جو سنگ هٿ ڪرڻ لاءِ اچي لڊاڻي ۾ ڊاٻو ڪندا هئا.

باغ جي لنگهه وٽ هڪ وڏي پير رکيل هوندي هئي، جيڪو به مومل سان ملڻ جي خواهش ڪندو هو سو پهر پياڻين اچي پير تي ڏانڪو هڻندو هو. پير جي آواز تي مومل يڪدم پنهنجي پاڙهيل ٻانهيءَ ناتر کي آجيان لاءِ ٻاهر موڪليندي هئي. پوءِ ناتر اڳ ۾ ٿي هلندي هئي، ۽ مهمان سندس ڪلهي ويندو هو. وات تي ناتر گوهي ڏيئي، پاڻ تڳائي ويندي هئي، ۽ مهمان پيچدار پيچري ۾ منجهي، هيٺانن هوڏانهن ٻيو لوهون ڏيندو ۽ ڏيوماقون کائيندو هو. تان جو مومل جا ماري اچي مٿس ڪڙڪندا هئا ۽ کانئس سڀ هيرا جواهر ڦري پچڙ ڪري ٻاهر اماڻيندا هئس. ڪوبه اهڙيءَ خواريءَ جي خبر پنهنجي ساٿين کي نه سليندو هو ۽ پچڙو منهن ڪري لڊاڻي مان لوڌجي نڪرندو هو. ۽ لراسائيءَ وچان ڪفني پائي، جوڳيڙو ٿي، مومل جي وصال لاءِ راجهائيندو، جهنگ جهاڳيندو وڻندو هو. جيستائين سندس پساھ پورا ٿين، اهڙيءَ ريت گهڻن سڌڙين جا خانا خراب ٿي ويا، ۽ مومل به وڏا گنج گڏ ڪري پنهنجي ٻيءَ راجا نند کي پئي پهچايا.

انهن عقوتن هوندي به گهڻي محبت جا ماريل اڻ ڏٺا عاشق ٿي، ڏيساور ڏوري، ڪشت ڪاري، پتنگن وانگي اچي مومل جي شمع مٿان پاڻ ڦاڻ ڪندا هئا. جيڪي مارين جي موچڙن هوندي به پيچري جي پيچر نه ڇڏيندا هئا سي نيٺ اتي ئي ڪاڇي ڪپي ويندا هئا. ۽ سندن مڙو ڪاڪ جي ڪنڌيءَ تي قبر داخل ڪيا ويندا هئا. جيڪي بخت سان حيل و سلا ڪري، پيچري مان لنگهي، محلات تائين پهچندا هئا، سي به هڪ نه ٻئي ڪٽولي تي ويهي، وڃي ڪوهر جي تري ۾ ڪرندا هئا. جتي آخر پاهه ٿي، چيچلائي چيچلائي دم ڏيندا هئا.

انهيءَ زماني ۾ تر جو ملڪ سومرن جي حڪومت هيٺ هو. انهيءَ گهراڻي جو پويون حاڪم همير سومرو 1400ع ۾ گاديءَ تي ويٺو. سندس تخت گاهه امر ڪوٽ هو. کيس ٽي ڪن وزير هئا، جن کان پهر پلڪ به پري نه گذاريندو هو. انهن جا نالا هئا: ڏوٽر پٽي، سنهڙو ڏماچاڻي ۽ راڻو ميندرو جو سندس سالو به هو. چارئي يار عيش عشرت جا ڪوڏيا هئا. ڳچ وقت محفلن ۽ مجلسن ۾ گذاريندا هئا، ۽ پڻ شڪار جا شوقين هئا. هڪ لڱا سنيري، شڪار تي نڪتا. هرڻ ڦاڙها ماريندي، مٿان اچي ڏينهن تنن. ويسانهينءَ لاءِ جيئن هڪ اوڏڙيءَ وسڻ ڏي وڌندا پئي ويا، تيئن اوچتو ئي اوچتو منهن ۾ هڪ سوامي گڏين. سندس بت پيوت سان ڀريل هو. ڪلهن تي ساڻي شال هئس، ڳچيءَ ۾ سوني مالها ۽ مٽي تي مگت. منهن مان سج جهڙي جوت پئي ڇمڪيس. ۽ اکين مان ڳاڙها آلا پئي نڪتس. هيءَ لقاءَ ڏسي، چارئي يار دهلجي ٻنهي رهيا.

”تڏهن همير ناري راڻي ڏانهن، راڻو ڏانهن همير.“

آخر همت جهلي، ميندري نهايت نڙت سان نمسڪار ڪري، سواميءَ کي سوال ڪيو ته ”مهراج! اوهان سان خير نه آهي، جو وتو ههڙيءَ ڌرتيءَ جو برپتن ۾ ڪشالا ڪيندا؟“ سوال سٺديئي، سوامي ساڻو ٿي ويو. جڏهن وري سڌير ٿيو.

”تڏهن ڏسڪي ۽ ڏس ڏي، ٿو روءِ رتو آب، تا آيس لبرئي ڪنئون، عاقل! ساڻ اسباب، آئون ننگو هئس نواب، پر ڪاڪ ماري ڪيس ڪاڀري.“

تنهن تي راڻي ورجائي پڇيس ته ”مهراج! مهرباني ڪري ٻڌايو ته اوهان سان ههڙو ويل ڪيئن وهيو؟“ جوڳيءَ جواب ڏنو ته ”راڻا آءُ به اوهان وانگر شهزادو هوس. ۽ در تي سو سلامي هوندا هئم. مومل جي سونهن جي ساراهه سٺي، مٿس مفتون ٿي پيس؛ ۽ مال خزانو ساڻ ڪري، سندس مشاهدي ماڻڻ لاءِ ڪاڪ روانو ٿيس، پر سندس ڪامڻ اڳيان منهنجي ڪا نه هلي. آخر پنهنجو حال مال قربان ڪري، لڊاڻو ڇڏڻو پيم. هڪ واريءَ سو جيئن مومل محلات جي دريءَ کان جهاتي پائي پئي نهاريو، تيئن منهنجي به مٿس نظر چڙهي ويئي. بس: انهيءَ ديد ديوانو ڪري وڌم، هاڻ جان جيئندس، تان مومل جي وصال لاءِ واجهائيندو رهندس.“ ائين، چئي، سوامي سارو قصو ڪري ٻڌاين.

اهو درد جو داستان سٺي، چٽي يارن جي دلين ۾ عشق جو ڪاري ڪان چپي ويو ۽ پڪو پڪو ڪيائون ته ڪيئن به ڪري مومل کي هڪواريءَ ضرور پسو. پوءِ امر ڪوٽ ڏي موٽي وڃڻ بدران، اتي ئي راتاهو ڪري، پئي ڏينهن اسر جو چارئي يار ڪاڪ ڏي ڪاهي پيا. تن چئن ڏينهن سواريءَ بعد، نماشام جو اچي مومل جي محلات جي ٻاهران ديو و دمايائون.

هيءَ خبر مومل جي چارين وڃي مومل کي رسائي. پره ڦٽيءَ جو مومل پنهنجي ٻانهيءَ ناتر کي هار سينگار ڪرائي کيس يارن جي آجيان لاءِ روانو ڪيو. ناتر ايندي ئي شرط نڙي سلام ڪري، سندن خوش خير عافيت ڪئي، ۽ هر هڪ جي اڳيان چئن جي ٿالهي ۽

’امر ڪوٽ کان لڊاڻي اٽڪل 150 ميل پري آهي. پلر اُٿ پنجاه کن ميل ڏينهن هڻي سگهي ٿو تنهنڪري امر ڪوٽ کان لڊاڻي پهچڻ ۾ گهٽ ۾ گهٽ ٽي ڏينهن لڳي ويا هوندين.“

پس ته متان کاڌي ۾ ڪو ڪريب هجي پوءِ ذرو کڻي، ڪتي کي ڏٺائين، جو کائيندي شرط ڪو ڪات ڪري مري ويو. هيءَ حال ڏسي، همير سومرو پلڪ چنڊي اُٿي ڪڙو ٿيڻ ۽ غصي ۾ ڀرجي چيائين ته ”هلو ته سوئي وطن هلون، هن هڃاريءَ سان پڇڻ جي جاءِ نه آهي.“ تنهن تي رائي ورائي ڏني ته ”قبلا وريامن جو ڪم نه آهي پوتتي ورڻ، جڳائي ته مانجهي ٿي، ميدان ۾ لهي پئون.“

انهيءَ رد بدل ۾ ئي هئا، ته ناٿر گوهي ڏيئي گم ٿي وئي. ۽ وڃي مومل کي سارو قصو سڻايائين، ۽ وري به ويٺي ڪري چيائينس ته ”هاڻ به کڻي منهنجي مت مڃ، رائي جهڙو مڙس مڙس هروڀرو هٿان نه وڃاءِ نه ته ڏاڍو ڪي پڇتائيندين.“ تنهن تي مومل چڙب ڏيئي، چيس ته ”گهوڙيا زيان بند ڪر، آءُ ڪا پاڻ کي کلڻ هاب ڪنڊيس ڪيئن؟ هاڻ سڌو وڃ، ۽ وڃي چئين ته جي اهڙا سورهيه ۽ سياڻا آهين ته اچي بهت آزمايو.“

ناٿر حڪم جي بندي، سا ساڻن سان ڪيئن سينو ساهي؟ منهن ڪڙو ڪري، ڪهندي آئي يارن وت، ۽ اچي همير کي چيائين ته ”ساڻن فرمائي ٿي ته جي همت نه هاريو ته هڪ هڪ ٿي، اچي منهنجي ملاقات ڪريو.“ انهيءَ ڳالهه تي سيني آئين ڪئي، پوءِ همير سومرو جو سينيءَ جو مهندار هو سو سندرود ٻڌي، ناٿر سان گڏجي اتي پنڌ پيو. جڏهن باغ جو در لنگهي پيچري ۾ پير وڌائين، تڏهن ناٿر کائس ڪسڪي، گم ٿي ويئي. پوءِ ته اوجھڙ ۾ وڃي پيو. ويتر ڪلن جي ڪڙڪن ۽ طلسمي شينهن جي گجگڙڻ سندس حوصلا ئي خطا ڪري وڌا. نيٺ جيئن تئين ڪري سرت ڌاري، پڇي پاڻ بچائي، اچي يارن پيٽو ٿيو ۽ کين ليلائي چيائين ته ”يارو مونسا جا ويندڙ ٿي آهي، تنهن جي ڳالهه ٿي نه پڇو. مومل جو آسرو رکڻ اجايو آهي. هلو ته اُٿي هلون، رائي ورائيو ته قبلا اوهان ته پنهنجو نصيب آزمايو پل اسين به ته پنهنجو نصيب آزمايون. جي ائين نه ڪيوسين، ته ساري خلق اسان تان ڪلندي.“

منجهيل ست جي ڦاري رکي، پاڻ هتي پوتتي ٿي بيٺي. رائي کان سواءِ ٻيا سڀئي چڻن کي جنبي ويا، ۽ کائي ڍءُ ڪري، ويٺا ست سمجھائڻ. گهوڙي مٿو کوهيائون، پر ست نه سمجهيو. رائي چڻن ڏي ته نهاريو به ڪين. ٽالهي کڻي، گهوڙي اڳيان رکيائين، ۽ ست کي ڪاتيءَ سان ڪپي، ان مان مڪڻهارو ٺاهي، پنهنجي گهوڙي کي سينگارائين، ۽ فلڪ سان ناٿر کي پڪاري چيائين ته ”وڃي پنهنجيءَ ساڻن کي سمورو حال ٻڌائي.“

راڻي جي هيءَ روش ڏسي، ناٿر جا تال مول گم ٿي ويا، ۽ پويان پير ڪري، وهلوئي اچي مومل کي ساري حقيقت ٻڌايائين، ۽ چيائينس ته ”ساڻن! چار ملوڪ تنهنجي ڪڍ ڪهي آيا آهن. مڙي منهن مڇارا پر راڻو رتي.“ ڪڙر آهي، منهنجي ته صلاح اٿئي ته ساڻس کڻي سڱ ڪر. اهڙي سهڻي جوان کي مارڻ نه سهائي.“ مومل کي البته ترس آيو. پر دل جهلي چيائين ته ”جي راڻو سڄ پڇ اهڙو سياڻو آهي ته پاڻهي اچي مون تائين پهچندو، پر جي مشڪلاتن منجهائي وڌس ته چڻو ته ٻين جهڙو ئي مورڪ آهي، ۽ پوءِ مون تي ميار نه آهي.“ وري به رائي جي سياڻپ پر ڪڙ لاءِ هڪ حلوي جو ٽالھ ناٿر هٿان مهمانن ڏانهن ڏياري مڪائين. حلوي ڏسندي ٿي، رائي کي ڏاڍي مٺيان لڳي، سو ناٿر کي رهڙ ڏيئي چيائين ته ”چا، اسان کي زالون سمجهو اٿو جو اهڙو زنائو طعام اسان جي کائڻ لاءِ کڻي آئي آهين؟“ ناٿر حيراني ۾ پئجي، ۽ پوئين ڪڙي ڪري، سڌو ساڻن ڏي سهڪندي آئي. مومل جي اڃا به دل نه رهي، پاڻيائين ته اڃا به هڪ پيرو رائي کي آزمايان، سو سواڊي سترجي طعام تيار ڪرائي، ۽ انهن ۾ زهر ملائي، وري به ناٿر هٿان رائي ڏي روانا ڪيائين. ناٿر ايندڙي شرط هر هڪ جي اڳيان طعام پڙجي، کين عرض ڪيو ته ”هي سڀ سترچيون منهنجي ساڻن خاص اوهان لاءِ پنهنجي مبارڪ هٿن سان رڌيون آهن ۽ اوهان کي منت ڪئي اٿس ته: پلائي ڪري، گرھ گرھ کائي، موتي مهرباني ڪريو.“ همير ۽ سندس ٻه ساٿي اڃا لقمو پيرڻ تي هئا، ته رائي کين روڪ ڪئي، چو ته شڪ

ٻيءَ رات، هنن يارن اڃا پاڻ ۾ ٻيهر ڀڄي پڄاڻيا، ته ناٿر به اچي مٿان نڪتي، ۽ چتر ڪري، همير سومري کي مشڪي چيائين ته ”سائين اوهين ته باغ ۾ ڪن به نه ترسيا. بس، ٿوري دير ۾ ئي ٽڪجي پيا. ائين وٺيون هٿ ڪيون آهن؟ هاڻي آهي ڪو ٻين جي هلڻ جي هلام پري؟“ هي حرف ٻڌي، ڏوٿر ڀڄي مڇون مروڙي، ناٿر جي پٺ ورتي. اڃا باغ ۾ گهڙيو ئي مس. ته ڪر گلن سندس ڪن ڪڍي وڌا ۽ ٻيچري ۾ ٻيڙ بنا ٿي پر سوري، اتي پوئتي پڳو ۽ ڏڪندو ڪنبدو اچي يارن وٽ پهتو. تينءَ رات به ناٿر لڏندي لمندي، اچي يارن وٽ حاضر ٿي، ۽ ننڍي ڪري، همير سومري کي چيائين ته ”قبلا اوهان جو وزير ته اوهان کان به ليڪو لنگهي ويو. ڀلا ”جن کاڌا پلن جا پيٽيارا، تن جا هيٺڙا وڇارا!“ اهڙن سڌين کي سهڻين جي پڇاڙي نه ڪرڻ گهرجي.“ هن طعني سنهڙي کي تمام ڪري چڏيو سو ڪمر ڪشي، اڃانگ ماري اتي کڙو ٿيو. اڃا باغ جي ٻاهران ئي هو ته هيٺناڪ آوازن جو پڙاڏو ڪن تي پيس، ٻڌندي ٿي، ڦڙڙي وٺي ويس، سو ڪن لوساڻي، ساڳيا پير ڪري، ڀڄي موٽيو. يارن جي ههڙي بزدلي ڏسي، راڻي کي جوش اچي ويو ۽ ٻرن ڪيائين ته ”جيسين پنهنجي مراد حاصل نه ڪندس، تيسين پوئتي نه ورنديس.“

چوٿينءَ رات، ناٿر وري اچي پر گهٽ ٿي، ۽ نڪ ڪي موڙو ڏيئي، منهن ۾ گهٽل وجهي، وڏي واڪي چيائين ته ”ڏٺوسين، اوهان جهڙن ڪانفرن به راجڪماريون ماڻيون! اهي مڙساڻا ڪپڙا لاهي، کڻي زانو ويس ڏڪيو!“ هيءُ سهر سڻي، راڻي کي نهن کان چوٽيءَ تائين ٻاهر وٺي ويئي، سو هڪدم سهي سنيري، زره ڍڪي، سمند گهوڙي تي سوار ٿي، ناٿر کي اڳيان ڪري، مول جي محلات ڏي ڏوڪيندو ويو. جڏهن ٻيچري جي منهن وٽ پهتو. تڏهن ناٿر دستور موجب گوهي ڏيڻ جي ڪئي، پر راڻو هوش سنڀالي، گهوڙي کي اڙي هڻي وڃي مٿانئس ڪٽڪٽ ۽ کيس چوٽيءَ کان جهلي محلات جو گس ورتائين. جيئن وڌندو پئي ويو تيسن طلسمي ڪلن ۽ جانورن جي ڌمچر سندس ڪن

هلي وڌا، پر هن دلير جي دل هرگز نه دهلي. جڏهن ٻيچري جي پڇڙيءَ وٽ پهتا، تڏهن ناٿر وجهي وئي، کڻي گهوڙي کي ٽيلهو ڏنو جنهنڪري راڻو ٻاهرڙجي ڪري پيس ۽ پوءِ اونداهي ۾ ڪسڪي، الڀ ٿي ويئي، راڻو مٿس ٿي پاڻ سنڀالي، پيرين ۾ ٿيو. ڏسي ته محلات جي اڳيان هڪ ڪرناڪ چشمو ڪن پيو ماري ۽ چوليون پيو ڏئي. پهريائين سو البت گهرائجي ويو پر پلڪ ۾ پروڙ پئجي ويس ته ٻئي ساري ٽڪسات راڻگر، هيءُ چشمو به هڪ جادوءَ جي ڪيڏ آهي. وري به آزمائڻ لاءِ ڪيسي مان هڪ سوپاري ڪڍي، پاڻيءَ مٿان ڦٽي ڪيائين، جا ٻڏي وڃڻ ٻاهران، تلاءُ تان ترڪندي ويئي. هاڻي ته هيڪاري پڪ ٿيس ته هيءُ دليري مند آهي، سو نڪا ڪيائين هر نڪا تر، ويو اڳتي ڪاهيندو ۽ سڌو وڃي محلات جي ڏيڍيءَ وٽ نڪتو. مول جنهن ماڙيءَ جي دري، کان راڻي جي سورهڻيءَ جو سارو رنگ وڃي ڏنو تنهن هڪدم پنهنجي هڪ خاص ٻانهي سندس مرحبا لاءِ هيٺ رواني ڪئي. ٻانهي کيس ڪيڪاري، ديوانخاني ۾ وٺي ويئي ۽ چيائينس ته ”سائين! ڪٿولي ٿي وڃي، ڪجهه وسرام ڪريڻ ته آءُ سانڻڻ کي چاڙ ڪري اچان.“ ست ساڳيا ڪٿولا ڏسي، راڻو شڪيو، ۽ خيال ڪيائين ته مڇاڻ هتي به ڪا رمز رکيل هجي، سو ويهڻ کان اڳ، ڪلهي مان ڪمان لاهي، ان جي گوشتي سان ڀر واري ڪٿولي تي زور ڏنائين. هن جو اڃان ائين ڪرڻ ۽ گڏيون غاليڇا، جي مٿانئس وڇايل هئا، سي ڏو وڃي هيٺ پيا. جان لاهاري، ته ڏسي ته ڪٿولي هيٺ هڪ اونهو اوڙاه لڳو پيو آهي، جنهن ۾ جيڪر ڪو بي نصيب ڪري پوي، ته اندر ڪٿلن پالن ۽ برچين تي لڳي. هوند چنهنون چنهنون ٿي وڃي. پوءِ ته ويو هر هڪ ڪٿولي کي آزمائيندو تان جو صحيح ڪٿولو سڃاڻي مٿس چڙهي بالمر ٿي وڃي رهيو.

هاڻ جڏهن مول ڏٺو ته سندس ڪيڏن ۽ ڪيلن مان ڪٿولي ڪين، تڏهن لاچار هڪ ٻانهيءَ هٿان راڻي کي چواڻي موڪليائين ته ”مهرباني ڪري مٿي هليا اچو.“ راڻو به سهڻو سڻي، سڌو آيو بالاخاني

۾، جتي ڏسي ته ڪيتريون ڪاٺيون، هڪ جيڏيون، هڪ ورنين هار سينگار ڪيو سندس آجيان لاءِ صف ٻڌيو بيٺيون آهن. سڀني ننڙي کيس نياز ڪيو. راڻو هنن جي رونق پسي، حيران ٿي ويو ۽ سماءُ تي نه پيو پيس ته منجهان مومل ڪير آهي، انهيءَ تي فڪر ۾ غلطان هو ته اوچتو هڪ پوٽر مومل جي وارن جي سرهاڻ تي پنيولجي، اچي مٿانسن ڀرڻ لڳو. راڻي يڪدم سهي ڪيو ته مول اها آهي. پوءِ اڳڀرو ٿي، مومل کي وڏيءَ اڪير سان ڪوڙ ڪڙنئون ڪيائين. مومل، جنهن کي راڻي جي سيالپ، سونهن ۽ سورهيائيءَ اڳ ۾ ٿي موهي وڌو هو سا هيٺنر پاڻ جهلي نه سگهي. حجاب جو ڀرڊو لاهي، لاڏ ماڻو ڇڏي وڃي راڻي جي ڳر لڳي، مٺي آواز سان للڪاري چيائينس ته ”اي سورهيه سپرين“ تون مون کي رءُ لهڻو هاڻي آءُ تنهنجي گولي تي گڏاريندس. پوءِ ته شادمانا ٿي ويا ۽ ٻنهي پاڻ ۾ لائون لڏيون، ساري رات محبت وٺنديون. صبح جو راڻو مومل کان موڪلائي، پنهنجن يارن کي ملڻ لاءِ سنڀريو پر مومل کيس ڇڏي نه، آخر جڏهن انجام اقرار ڪيائينس ته آءُ اجهو ٿو وران، ”تڏهن مس رخست ڏنائينس.“

راڻو سگهوئي اچي سنگتين سان مليو جن کي پنهنجيءَ ڪاميابيءَ جو سارو قصو ڪري ٻڌايائين. سندس خوش نصيبيءَ تي سڀني واه ڪئي، ۽ کيس ڪيرون ڏنيون. جڏهن حال احوال وٺي، ڪل خوشي ڪري، واندا ٿيا، تڏهن همير سومري راڻي کي چيو ته ”يار! اسان کي نهايت خوشي ٿي آهي، جو مومل جهڙيءَ من موهڻيءَ جو هٿ نصيب ٿيو آهي. شال هميشه توکي نيبهه هجي! پر منهنجي ڏاڍي آرزو آهي ته هڪواريءَ آءُ به جيڪر سندس منهن ڏسان.“ راڻي وراڻي ڏني ته ”قبلا! منهنجون ته اڪيون ٿرن، پر مومل اهڙي ڳالهه نه چيڻدي، جيڪڏهن هروڀرو کيس ڏسڻ جي خواهش اٿو ته ويس بدلائي، مونسان همراھ ٿي هلو.

جيتوڻيڪ همير سومري کي هيءَ ڳالهه ڳري لڳي، تڏهن به پيو ڪو رستو نه ڏسي، لاچار ميهارڪو ويس ڪري، نماشام جو راڻي سان

ڪاهي مومل جي محلات ڏي راهي ٿيو. مومل جا راڻي لاءِ اڪيون پايو ڍلي، هڻي سڀي کيس وڏيءَ اڪند ۽ اڪير سان ملي، ۽ همير ڏي ٺهاري پيائين ته ”هي ڪير آهي؟“ راڻي جواب ڏنو ته ”هي منهنجو ماڻهو آهي.“ پر همير جي مهاندي مان ٿي مومل کي معلوم ٿيو ته قصو پيءُ طرح آهي، سو کيس تارڻ لاءِ چيائين ”مينهن ته ڏهي وٺ.“ همير کي مسجي مسجي چيو مڇو پيس سو تالھڙو کڻي، ويٺو مينهن ڏهرڻ. هڪ نه عمر ڀر اهڙو ڪم نه ڪيو هئائين، پيو ته مينهن به ڪا هڻي ٿيڻ ڏاڍي، سو چُر ڪيندي چُر ڪيندي، هٿن ۾ لقون پئجي ويس. راڻو ۽ مومل کيس اتيئي ڇڏي، پاڻ وڃي آرامي ٿيا. همير ويچارو مصيبت جو ساريون آخر مينهن ڏهي، پالھو ٿيو ۽ کير جو ڀاڱيو نوڪرن کي ڏئي، هڪ ڪاٺيندو ۽ راڻي کي دل ۾ گاريون ڏينديون، موٽي اچي ماڳ رسيو.

همير سومري کي اهڙيءَ جٺ تي هيڪاري راڻي سان بغض وڌيو سو کيس سيڪت ڏيڻ جون ستون سنڻ لڳو. اسر جو راڻي کي قاصد هٿان چوڻي موڪليائين ته ”تنهنجا ساٿي ساڻيهه لاءِ سنڀري رهيا آهن، ۽ توکي پيا سارين. سگهو خبر ڪر ته تون به ساٿ سان هلندين يا هٿ رهندين؟“ جيڪڏهن ڀٽ ڏي ڪو نياپو نٿو ڏيڻو هجيئي، ته اسين حاضر آهيون.“ راڻي جواب موڪليو ته ”ساڻيهه کي منهنجا سؤ سلامن جا ڏجو، مومل جي محبت تي مون لاءِ بس آهي. هاڻ منهنجو وطن هيءُ آهي.“ راڻي جو هيءُ رڪو نياپو سٺي، مومل کي ڪهڪاءُ آيو سو راڻي کي ليلائي چيائين ته ”هروڀرو يارن سان قتال نه گهرجي. سهڻي صلاح نه هيءُ آهي جو هيڪر وڃي کانئن موڪلائي توڪلائي اچ.“ مومل جي مت مڃي، راڻو يارن ڏي موڪلائي لاءِ روانو ٿيو. اڃان وٽن پهتو ئي ڪين، ته کيس چوڪڻيو پڌي، اُٺ تي جڪڙي، سڌو امر ڪوٽ ڏي سڻيندا ويا. اتي پهچڻ بعد، همير سومري راڻي کي ترم ۾ هنيو. راڻو ڳڳ وقت نظر بند رهيو ۽ مومل جي وچوڙي ۾ ڏاڍا ڏکيا ڏينهن گذاريائين. هوڏانهن مومل پڻ راڻي لاءِ رات ڏينهن واجهائيندي رهي. آخر ڪن

مهاڻيسن، سندس اٺ کي پيرن ۾ ميخون هڻائي، جڏو ڪري رائي کي بند ۾ ڏسي پيس، جا همير جي گهر ۾ هئي، اهو جي دل کي ڏاڍو صدمو پهتو سو ڳچيءَ ۾ پاند پائي، مڙس کي منت هڻائين ته ”ڪيئن به ڪري، ادي کي آزاد ڪر.“ همير پنهنجيءَ باريءَ زال جي مرضي رکي، ۽ رائي جي معافي ڏنائين.

هاڻ ته راتو ڪليو ڪلايو مومل وٽ وڃي ٿي سگهيو پنهنجيءَ باريءَ اٺ کي هلڻ کان هلاڪ ڏسي، ڏاڍو ارمان ٿيس آخر پنهنجي جيت کان معلوم ٿيس ته ساڳيءَ ڏاڳيءَ جو ڳوٺرو آهي، جو ماءُ کان به وڏو ۽ وڏو آهي، ماءُ جي پٺيان ڪيترائي پيرا ڪاڪ گهمي آيو آهي، اهو ڏاڍي خوشي مان ڪنواٽ کي جهابا ۽ جهوڙا ٻڌي، چير پارائي، هاڻي سنيرائي، مٿس سوار ٿي، مومل جي محلات ڏي رخ رکيائين، ۽ مارج مان مهي کي هونگاريندو هيءَ لات لوندو پئي ويو:

”هل ميان گرهل ! ته پسان ماڙيون ڦومل جون

توڪي چنڊ چاريان، طرح موچاري ترهل،

اسين ماڻيون ڦومل، تون نايو ناڪيليون چرين.“

رائي جي جدائيءَ ۾ مومل بيحال ٿي رهي هئي ۽ گر ٿي ڪانه هيس ته هن کي وري ڪهڙن ويرين جهليو آهي سندس ڳڻتيءَ ۾ ڳرندي سڙندي پئي ويئي. رات ٿيندي هئي، ته هيڪاري انتظار ۾ بيقراري ۽ مڪوڙي ويندي هيس، ۽ پنهنجي پرينءَ کانسواءِ پلڪ به آرام نه ايندو هوس، پاڻ کي پريائڻ لاءِ پنهنجي وڏيءَ پيٽ سولم کي رائي جو ويس هڻائي، پاڻ سان گڏ پلنگ تي سمهاريڻدي هئي. قضا سان، جنهن رات راتو سڪ ۽ سوز مان وري اچي سندس ماڙيءَ ۾ پهتو تنهن رات به اسٽور موجب، پئي پيٽرون پڪ وجهيو گهري ننڊ ۾ غرق هيون. هيءَ منظر ڏسي، رائي کي سخت غيرت آئي، پهر يائين ته پٺيانئين ته هڪڙو اٺ ڪهڙي پورو ڪري ڇڏيان، پر مومل جي سهڻي صورت ڏسي هٿ ڀڄي نه ڪريس. آخر سور پي، پنهنجو لڪڻ مومل جي پير ۾ نشانيءَ

چئن چڱن جي چوڻ تي همير مڙيو ۽ رائي کي بند مان ڪڍيائين، پر انجام ورتائينس ته ”وري مومل جو منهن به نه ڏسندين.“

پر رائي کي مومل کان سواءِ ڪٿي تو آرام اچي؟ جيئن مڃي پائيءَ کان سواءِ پئي تڙيندي آهي، تيئن رائي جي دل به محبوب بنا بيفرار هئي. اهڙا انجام ڪي عشق جي آڏو پئي سگهن؟ ستت ئي ساڄي لهي، پنهنجي پلي اٺ تي چڙهي، لڪ چوريءَ ڪاڪ ڏي ڪاهي، وري وڃي پنهنجيءَ مومل سان مليو. اهڙيءَ طرح، جڏهن جڏهن وجه ملندو هوس، تڏهن تڏهن وڃي مومل سان رهاڻيون ڪري موتي ماڳن تي پيو ايندو هو. انهيءَ قصي جي ڳچ وقت ڪنهن کي به ڪل ڪانه رهي، پر چوندا آهن ته ”عشق ۽ مشڪ به ڪي ڪڏهن ڳجهي رهيا؟“ آخر ڳالهه ڦاٽي پيئي. هڪ ڏينهن پير ڪي جو جيئن راتو ڪاڪ کان موتي آيو هو اتي جي ڳاڙهي دز لڱن تان ڏوٽي پئي لاثاڻين، تيئن سندس گهر واريءَ جي نظر ڳاڙهي پائيءَ تي وڃي پئي. سس کي سڏي، پائي ڏيڪاري چيائينس ته:

پيئي ڀٽوءَ پر گهر هنڌڻيون ڪري شيل شڪار،

ڪئين ويرين وڌو ڪئين ڏنيس مار

ڪيئين جيئين منجه ڪپار رت ريتا ڪو نڪري

سسڻس رت جهڙو ڳاڙهو پائي ڏسي، ڊڄي ويئي، سو سڌو ڊوڙي ويئي همير سومري وٽ. همير سومري هڪدم سهي ڪيو ته اهورنگ ڪاڪ جي مٽيءَ جو آهي، سو سمجهائين ته رائي وعدو ٽوڙيو، وري مومل سان له وچڙ رکي آهي. ڏاڍو ڦرو وٺي ويس، سو وري به ڪٿي ترنگ

انصه نيس چون ٿا ته راتو روز رات جو مومل وٽ وڃي ساڻس رهاڻيون ڪري. اسر ويلي امر ڪوٽ موتي ايندو هو. هن کان اڳ حاشيه ۾ (ص-24) ڄاڻايو ويو آهي ته امر ڪوٽ ۽ ڪاڪ جي وچ ۾ 150 ميلن جو مفاصلو آهي. اها ڳالهه اڻ ٿيڻي آهي جو ڪو به سوار ڪهڙي به پلي اٺ تي رات جو وچ ۾ اوت موٽ ايترو پنڌ ڪري سگهي ان مان پٽرو آهي ته راتو بعضي بعضي، موقعو وٺي، مومل وٽ ويندو هو. ۽ نه هر روز

راڻي منهن ۾ گهنڊ پائي جواب ڏنس ته:

چنبي جا هيڪار ڪيهي جوڙي تنه ول جي،
نه ڄاڻا بيهار ميڙو مٽي ڪين جيڙي

پوءِ مومل سندس دامن ۾ هٿ وجهي، عرض ڪيس ته ”منهنجا سارا آءُ آساني تي آئي آهيان، سو پاڻ ڀلائي، مون کي پناهه جو پياند آهي.“ پر راتو نه مڙيو ۽ جڏهن سڀ حيلن حوالا هلائي، ٽڪي، تڏهن ماڻوس ٿي، گهر ڏانهن موٽي. ايندي ئي شرط ڪائين جو آڙاه تيار ڪرائي، وڃي ڏاڳهر چڙهي. راڻي کي ڪن ۾ اها خبر وڃي ڪن پئي، سو ڀولندو آڙاه ڏانهن آيو. مومل کي مڇ ۾ ڏسي، سندس به دل ڀري آئي، اکين ۾ آب آئي، ٿپو ڏيئي، مٽي مڇ ۾ ڪاهي پيڻ ۽ پتنگ وانگي مومل مٿان پاڻ صدقو ڪيائين.

شاهه جي شعر جو اڪثر مضمون آهي: ”انسان جي ڏليءَ لاءِ ڪو به شين ۾ قصو نٿو ٿئي ٿو ٿيو پوي هتي خود خدا انسان جو ڳولائو ٿئي ٿو. ڪن ٻين سرن ۾ پڻ انهيءَ ”آلي طلب“ ڏي اشارا موجود آهن، جهڙوڪ سر ڪلياڻ (13.3) ۾:

تو جنين جي تات، تن پڻ آهي تنهنجي،
فاڌڪروني اڌڪرڪم، اي پروڙج بات.“

سر سهڻيءَ ۾ (13.1)

”پڇن جي ميهار ڪي، پڇي سي ميهار“

سر سسئيءَ آبريءَ (8.1) ۾

”اندر جنين اڃ، پاڻي اڃيو ان ڪي.“

مگر هن ساري سر جو مضمون ئي انهيءَ اصول تي ٻڌل آهي.¹ انسان جو هميشه حق جو طالبو آهي، تنهن مان ئي ثابت آهي ته حق به

¹ هڪ انگريزي صوفي شاعر، فرانسس ٽامس نالي (1859-1907ع) پنهنجي مشهور نظر ”عالم آف هيون“ ۾ ”آلي طلب“ جي ايتار ڪئي آهي.

طور رکي، پير پير ۾ ڪري ماڙيءَ تان هيٺ لهي، اُن تي چڙهي، امر ڪوٽ ڏي واپس موٽي ويو. صبح جو جان مومل جاڳي، ته ڏسي ته راڻي جو لڪل سندس پير ۾ رکيو آهي. هڪدم سهي ڪيائين ته راتو رات جو آيو هو ۽ کيس پئي ماڻهوءَ سان گڏ ستل سمجهي رسي پوئتي ويو آهي. پوءِ ته ڏانهس قاصدن پٺيان قاصد روانا ڪيائين ۽ گهڻائي ڪانگ اڏايائين، پر هو باز نه آيو. هاڻ مومل کي جيڪو جنجال ٿي آيو، منهن جو رنگ ٿي اڀائجي ويس. ويس وڳا سڀ وسري ويس، هنڌ ۽ حجرا کاٽڻ پئي آيس. رات ڏينهن روج ۽ راتو پئي ڪيائين. راڻي کي پل پل ساري، نت نت سندس وات پئي نهاريائين. اها ئي اميد هيس ته ڪنهن ڏينهن راتو راضي ٿي، واڳ واري وٽس ايندو. پر راتو وڃڻ کي ويو وري نه وريو. هاڻ مومل کان وڌيڪ اوسڙو سٺو نه ٿيو سو وڻجارڪو ويس ڏيڪي، ڪاڪ ڪڙي ڪري، امر ڪوٽ ۾ اچي نڪتي. اتي راڻي جي محلات سامهون هڪ عاليشان ماڙي ڪڍي اڏايائين. ٿورن گهڻن ڏينهن ۾، راڻي سان ڏيٺ ٿيس. آهستي آهستي هڪ پئي وٽ اچڻ وڃڻ جو رستو رکيائون. آخر پاڻ ۾ ايتري قدر ته پريت ٿي وين جو کائيندا، پيئندا ۽ ڪيڏندا گڏ هئا. هڪ ڏينهن چوٽر راند ڪندي جيئن مومل ڀارو ٿي اچليو تيئن سندس پانهن تان ڪپڙو لهي ويو ۽ راڻي جي اک هن جي پانهن وارين ترو ڪڙين تي وڃي پئي. اهي ڏسي نه پها سڃاتائين ته هيءُ مومل آهي، مومل به جڏهن ڏٺو ته راز پٿرو ٿي پيو تڏهن يڪدم پاڻ کي ظاهر ڪيائين. پوءِ پلڪ پائي، راڻي جي پيرن تي ڪري پئي، ۽ پاڏائي چوڻ لڳيس ته:

”رُسَ مَ رُسَ گهورتو چڱو، راتو! ريڏائي،

منهنجي مٿي، ميندرا! عاقل! آڳلائي،

لپيٽي، لطيف چي، ڪامل! ڪچائي،

ڪر معاف مڏائي، ته سوڍا! سُڪياڻي ٿي.“

¹ انهيءَ ماڙي جا قتل نشان اڄ ڏينهن تائين امر ڪوٽ کان سڌ پندڙ پري ظاهر بيٺا آهن.

انسان جو چوڃ پئي، ڳولهي ٿولهي، پنهنجي گود ۾ وهاريو
اهڙي تههجي تر جيتري به خطا سهي نه ٿو سگهي. هو چاهي ٿو ته اهڙو
مومل ٻانهو هميشه سندس محبت ۾ ٿي مخمور هجي. قضا سان،
پنهني ڪڏهن کانئس امتحان وٺڻ لاءِ، پاڻ ڪسڪائي وڃي، تڏهن به هن
کي هر دم حاضر ناظر ڄاڻي، ساڻس سچو رهڻ گهرجي، ۽ پئي ڪنهن
کي به ساڻس شريڪ ڪرڻ نه چڱاڻيس. خدا وٽ شرڪ سڀني ڏوهن ۾
پهڙو ڏوهه آهي. روميءَ انهيءَ ڳالهه ڏانهن اشارو ڪندي، چيو آهي ته:

شاهه را غيرت بود بر هر که او

بو گزيند بعد از آنکه دید او

رومي، ”بادشاهه کي انهيءَ شخص تي غيرت اچي ٿي، جو سندس منهن
ڏسڻ بعد (کيس ڇڏي)، فقط سندس پوءِ پٺيان متوالو ٿئي ٿو.“ مومل به
سچي رائي کي ڇڏي، جڙتو راتو بنائي، ان سان پاڻ پري پيس جهڙيءَ ريت
بلي اسرائيلن گاهي کي جڙتو خدا بنائي، ان جو سجدو ڪيو. انهيءَ کن
جي غطا خاطر مومل کي رائي جي غيرت جي سزا پوڳي پيئي، ۽ وري
تستائين رائي جو وصال نصيب نه ٿيس جيستائين پاڻ کي جلائي
پسر نه ڪيائين. اهڙيءَ طرح اهي ڌڻيءَ ڌڻو ٻانهو جو عارضِي فراق
واري فرقت ۾ ٻيوڪو بوتو بنائي ان سان روح ريجهاڻي ٿي تنهن کي
وري خدا جو ديدار تيستائين حاصل ٿئي ٿي، جيستائين غير گمان
ڪري، مرن کان اڳ، پاڻ کي نٿو ماري.

انسان جو طالبو آهي. حقيقت ۾ طالب مطلوب آهي ۽ مطلوب طالب
پاسڪل. هڪ فرينج صوفيءَ جو گفتو آهي ته ”جي اسان حق کي ڳولي
نه لڌو هجي ها، ته ان جي ڳولا هرگز نه ڪريون ها.“ رومي به مثوبيءَ
ساڳيءَ تند تو تنواري:

هر که عاشق دیدش معشوق دان،

کو بنیت هست هم این هم آن،

تشنگان گر آب جویند از جهان

آب هم جوید بعالم تشنگان.

يعني ”جنهن کي تون عاشق ڏسين ٿو تنهن کي معشوق ڪري به ڄاڻ
ڇو ته نسبتاً اهو هيئن به آهي هونئن به آهي، اڃايل جيڪڏهن جهان
پاڻيءَ لاءِ پيا واجهائين ته پاڻي به دنيا ۾ اڃايل لاءِ پيو واجهائي.“
ڪائنات ڪيڏي به ڪشادي هجي ۽ انسان ڪهڙيءَ به ڪنڊ ڪڙڇ
ڪٽي پاڻ لڪائي، تڏهن به خدا پنهنجي دوربين نظر سان کيس ڳولهي
اوندا هيءَ مان ڪڍي، روشنائيءَ ۾ آڻي ٿو. مومل وڏائي وس ڪيا
ڪنهن عاشق جي ور نه چڙهان، ۽ هنر حرفتون هلائي ڪجهه وقت قابو
رهجي، پر جڏهن رائي جهڙو جبرو عاشق سندس طالبو ٿي آيو تڏهن
سندس باطل بازين ڪو بقاء نه ڪيو.

مومل مان مراد آهي: اهو انسان جو ڌڻيءَ کان منهن موڙي پاڻ لڪائڻ
جي ڪوشش ڪري ٿو. جيئن مومل سحر سازي ڪري، پنهنجي
چوگرد ور ونگڙ پيچرا بنائي، پاڻ کي پوشيده رکي، پنهنجي عاشقن کي
تڻائي پئي ڇڏين تيئن انسان به پنهنجي چوڌاري حرصن حوسن ۽ طرح
طرح جي دنيوي اسبابن جو چار پڪيڙي، پاڻ کي ڌڻي کان محروم رکي،
مشغول ٿيو وڃي. پر اهي ور وڪڙ خدا کان ڳجهي نٿا رهن. جتي پير
ڪو به واٽڙو جيڪر منجهي مري، اتي هو سنئون رستو پيدا ڪيو
وڃو مثانئس ڪٽڪي. مائسٽر ايڪرت، هڪ مشهور جرمن صوفي
چيو آهي ته ”جو حق کان ٺهي ٿو سو آخر وڃيو حق جي هنج ۾ پوي.“

عمر ۽ مارئي

عمر مارئيءَ جو قصو سنڌ جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ مشهور آهي، ۽ ڪيترن صاحبن ان کي نثر ۾ توڙي نظم ۾ آندو آهي. مير طاهر محمد، جنهن سنڌ جي تاريخ نالي ”تاريخ طاهري“ سنڌ 1621ع ۾ جوڙي راس ڪئي، تنهن هيءُ قصو ان ڪتاب ۾ درج ڪيو آهي. هن صاحب جي هڪ ٻي تصنيف ”ناز و نياز“ نالي آهي، جنهن ۾ سنڌ جون جهونيون ڪهاڻيون شعر ۾ نقل ڪيون اٿس. ”تاريخ طاهريءَ“ ۾ چوي ٿو ته جڏهن نواب مرزا خان خانان نئي ڪي پنهنجي قبضي ۾ آندو تڏهن شهر جي مکيه ماڻهن کي پاڻ وٽ سڏايائين، ۽ انهن مان مرزا جاني بيگ ۽ ٻين ڪن سکر ماڻهن کي ساڻ ڪري، اڪبر بادشاهه جي درٻار ڏانهن روانو ٿيو. دهليءَ ۾ پهچڻ شرط سنڌ جي رفيقن کي اڪبر جي ملاقات ڪرايائين. خبرون چارون ڏيندي ونددي، مارئيءَ جو ذڪر اچي نڪتو. اڪبر انهيءَ دم مرزا جاني بيگ کي فرمايو ته ”مارئيءَ جو سريستو احوال ڪري سڻايو.“ مرزا جاني بيگ وراڻي ڏني ته ”ٿيلا هن غلام پاڻ سان مرزا مقبر نالي هڪ شاعر آندو آهي، جو سنڌي توڙي فارسيءَ جو ماهر آهي ۽ کيس هن حقيقت جي پوري پوري پروا آهي. جي اجازت هجي، ته آڻي حاضر ڪريان.“ مرزا جاني بيگ کي خود ساري قصي جي سنڌ هئي، پر آرزو هئس ته ڪنهن بهاني مڙيوئي شاعر جي شهنشاھ سان ڏيٺ ڪرايان. اڪبر اجازت ڏني، شاعر ڪچهريءَ ۾ ڪوٺايو ويو. پر هن ويچاري مارئيءَ جو نالو مس ٻڌو هو سو اُبتو سبتو

بڪيائين، ۽ پڻ چوڻ لڳو ته مارئي کي عمر مان هڪ ڀت به ڄاڻو هو. اهڙي اڻ ڄاڻائيءَ تان اڪبر کي سخت منيان لڳي، ۽ شاعر ڪرڻ شروع ٿيو. پوءِ ته مرزا جاني بيگ کي خود ساري قصي جي سنڌ هئي، پر آرزو هئس ته ڪنهن بهاني مڙيوئي شاعر جي شهنشاھ سان ڏيٺ ڪرايان. اڪبر اجازت ڏني، شاعر ڪچهريءَ ۾ ڪوٺايو ويو. پر هن ويچاري مارئيءَ جو نالو مس ٻڌو هو سو اُبتو سبتو پئي بڪيائين، ۽ پڻ چوڻ لڳو ته مارئي کي عمر مان هڪ ڀت ڄاڻو هو. اهڙي اڻ ڄاڻائيءَ تان اڪبر کي سخت منيان لڳي، ۽ شاعر ڪرڻ شروع ٿيو. پوءِ ته مرزا جاني بيگ کي خود ساري قصي جي سنڌ هئي، پر آرزو هئس ته ڪنهن بهاني مڙيوئي شاعر جي شهنشاھ سان ڏيٺ ڪرايان. اڪبر اجازت ڏني، شاعر ڪچهريءَ ۾ ڪوٺايو ويو. پر هن ويچاري مارئيءَ جو نالو مس ٻڌو هو سو اُبتو سبتو پئي بڪيائين، ۽ پڻ چوڻ لڳو ته مارئي کي عمر مان هڪ ڀت ڄاڻو هو. اهڙي اڻ ڄاڻائيءَ تان اڪبر کي سخت منيان لڳي، ۽ شاعر ڪرڻ شروع ٿيو. پوءِ ته مرزا جاني بيگ کي خود ساري قصي جي سنڌ هئي، پر آرزو هئس ته ڪنهن بهاني مڙيوئي شاعر جي شهنشاھ سان ڏيٺ ڪرايان. اڪبر اجازت ڏني، شاعر ڪچهريءَ ۾ ڪوٺايو ويو. پر هن

ڄاڻيٺ سنڌيءَ ٻوليءَ ۾ وري پئي چيائون. علي شير قانع ۾ ”تحفة الڪرام“ ۾ هيءُ قصو بيان ڪيو آهي. پر جيئن ته هيءُ ڪتاب سنڌ 1767ع ڌاري لکجي تيار ٿيو تنهن ڪري منجهس آيل احوال ”تاريخ طاهري“ تان ئي نقل ڪيو ويو ٿو ڏسجي. عام روايت آهي ته شاهه عنايت پهرين ئي شاعر هو. جنهن مارئيءَ جا بيت سنڌي ٻوليءَ ۾ چيا، ۽ پڻ شاهه عبداللطيف کي مارئيءَ جو مذڪور سڻائي، منجهس مارئيءَ جي بيتن چوڻ جو شوق پيدا ڪيو. هيٺ ڏنل آکاڻيءَ جي سٺا انهن پنهنجيءَ تاريخن ۾ آيل احوال مطابق رکي وئي آهي، مگر ان کي شاهه جي منظوم ڪيل واقعن سان ملائي، وڌيڪ مائيدار ڪيو ويو آهي.

عمر سومري جي زماني ۾، ٿر ملڪ جي ملير ڳوٺ ۾، پاڻي نالي هڪ پنهور رهندو هو. هيءُ مسڪين مارو ۽ سندس زال ماڻوڙي² سارو

تحفة الڪرام جي سند موجب عمر سومري سنڌ 1255ع کان وٺي سنڌ 1390ع تائين حڪومت ڪئي. پر تاريخ طاهريءَ جو مصنف چوي ٿو ته ”خير نه ٿي پوي ته عمر ڪيترو وقت حڪومت ڪئي، پر سارو وقت ناشائستہ عملن ۾ صرف ڪيائين ۽ رعيت جي شرم ۾ هٿ وجهڻ جي ڀڃڙي علت هوندي هئس.“

ڪي قصه نويس ماڻوڙيءَ کي مهراڻ يا مهراڻيءَ به ڪري سڏين ٿا. پر تن صاحب پنهنجي ڪتاب ”سنڌ ۽ انجا ماڻهو (ص 107) ۾ مارئي جي ڳالهه ڪندي، چوي ٿو ته ماڻوڙي

ڏينهن مال سان پهري ان کي جهنگ چاري ايندا هئا. سندن گذران ڌڻ ڌوئري ۽ جهڻ مڪڻ تي هوندو هو. ٻني ٻارو به هون، جنهن جي پوک ڦوڳ نالي هڪ هاريءَ جي همراهيءَ سان ڪندا هئا. سڪي پني هڪ نياڻي جائي هئي. جا ڄاينديئي حور جهڙي حسين هئي. جيئن ويئي وڌندي تيئن ويئي هيڪاري سونهن ۾ سرس ٿيندي. آخر جڏهن ساماڻي، تڏهن سندس حسن جي هاڪ هنڌين ماڳين هلي ويئي. اها سويواوان سندري، جا مارو قوم جو مرڪ هئي، تنهن کي سڏيندا ئي ”مارئي“ هئا.

”نڪي منجهه پدمڻي، ڪر ڌڻي وراڪا وڃ
جهڙيءَ صورت سڄ، تهڙيءَ مورت مارئي.“

بالڻي کان ئي ڦوڳ جو مارئي تي ڏاڍو ارواح هوندو هو. هاڻ ت سندس جوانيءَ جو جلوو پيسي، ويتر مٿس مست ٿي پيو. آخر پاڻ جهلي نه سگهيو. سو هڪ ڏينهن وجھ وٺي پالڻي کان مارئي جو سڱ گهر پائين. پالڻي ته مارئيءَ جي مائٽي پنهنجي هڪ نياڻيءَ کيسين سان اڳيئي ڪري چڙي هئي، سو صفا نابري واريائين، ڦوڳ جون آسون اميدون سڀ پٽ پئجي ويئون ۽ نهن کان چوڻيءَ تائين باهه وٺي ويس. پوءِ ته ساڙ ۽ حسد وچان وٺي جون ستنون ستن لڳو. پھ پھچائي، آخر اها رت رتيائين ته ڪو حيلو هلائي، مارئيءَ کي عمر جي ڦند ۾ ڦاسايان. انهيءَ مراد سان ملير چڙي اتي امر ڪوٽ ڏي پنڌ پيو ۽ ستنون ڏيندو سُست ٿي اچي منزل مقصود تي پهتو. عمر اوڏي مهل پنهنجن اميرن وڏيرن سان ڪچهري ڪيو ويٺو هو ۽ کين هدايتون

اصل ۾ لاهي ڦلائيءَ جي گهر ۾ هئي جتان پالڻو کيس پڇائي، ملير ۾ وٺي آيو هو ان وقت مارئي اڳي گريپ ۾ هيس. ڪڇ ملڪ جي ڪهاڻين ۾ پڻ اهڙو اشارو ٿيل آهي، مگر انهن ۾ ڄاڻايل آهي ته پالڻي مهر ڏاڏي کي ڌرم جي ڌيءَ ڪري سنڀاليو. پر اها ڳالهه نڪي شاهه جي ڏنل احوال، نڪي تاريخ طاهريءَ ۽ تحفة الڪرام جي مطابق آهي. شڪ نه آهي ته ڪنهن قصه نويس جي دماغ جو ڌرم پختو آهي.

ڀٽائيءَ جي اڻ ڏنل صورت تي اڪن چڪن ٿي پيو ۽ پڪو پرن ڪيائين ته کيس حيلي بهاني هٿ ڪري، پنهنجي پٽ راڻي بنائيندس. پوءِ پاڻ ۽ ڦوڳ ويس بدلاتي، وهت پلاڻي ملير ڏي ڪاهيندا ويا. ٻه چار منزلن ماري ٿئين ڏينهن سڄ ايرتي، اچي ملير کي اوڏو پيا. هاڻ پاڻ ۾ پھڻ لڳا ته ڪهڙيءَ ريت مارئيءَ کي ڦسلائي ڦندي ۾ آڻجي. اهي گهاٽ گهڙيندا، اچي ڳوٺ واري ڪوهه وٽ نڪتا.

تر جا ڪوهه اڪثر اونها ٿين ٿا، جن مان پاڻي ڪيلڻ البتہ وقت پيچي، انهيءَ سبب تر چاڻيون آڏيءَ اُٿي سنجڻ وينديون آهن. ۽ جيڪي ويسليون ٿي سمهي رهنديون آهن تن کي ڏينهن جو وارو مشڪل ملندو آهي، ڇو ته پوءِ گهر جي پيءُ ورتڻ ۾ رڌل هونديون آهن. مارئي

’امر ڪوٽ ملير کان پنجاهه ڪوهه پري آهي، رسالي جي قلمي نسخن ۾ ”امر ڪوٽ“ جو لفظ ”الف“ نه ”عين“ سان لکيل آهي. اها ئي صحيح هجي آهي، ڇو ته امر ڪوٽ جو شهر ڀرمار گهراڻي جي راجپوت امر سنگ اتڪل يارهين صديءَ عيسويءَ ۾ ٻڌايو هو ۽ عمر سومري سان ڪوبه واسطو ڪوٽ اٿس (ڏسو ٿاڌ صاحب جو راجستان جلد 2، 234-234)

ٻه اڃ جي رواج پٽاندر هر روز وڌيءَ وير اٿي، کوه تي پاڻي ڀرڻ ويندي هئي. قضا سان، اڃ ننڊ نهوڙي نيو هوس، سو جيئن جاڳي ٿيڻ گهڙو ڪٿي، اتي کوه ڏي هلي. اتي سندس هڪ ساهيڙي به بيٺي هئي، جنهن سان اڃان ڪلياڻين ڪيڪارياڻين پئي، اوچتو سندس اک پريان اُٺ تي ايندڙ مسافر ٿي وڃي پئي. انهن اوقتو آدمين کي ڏسي، مارئي هيڃڪڙي ويئي، گهڙا اُٿي ٿي ڦٽو ڪري، پويان پير ڪرڻ لڳي، پر سندس ساهيڙي کيس همٿائي چيو ته ”چو ٿي ڇرڪين؟ هي ويچارا ڪي وانهڙو ٿا ڏسجن. الاتجي مٿان پاڻ ۽ سندس وهڻ اڃا پيا هجن، ۽ پاڻيءَ لاءِ هيڏانهن ايندا هجن، گهڙي ۾ گهڙو ته پاڻ کان پاڻيءَ لپ گهرندا، ۽ ان جي عيوض پاڻ به کائن ملڪ جو واءُ ساءُ لهنديونسين.“ ساهيڙيءَ جي صلاح تي لڳي، جهڙو موٽي تڙ تي آئي، ته وانهڙو به اچي مٿان ڪٽڪيا. ڦوڳ اڳتي عمر کي ڦوڪ ڏيئي ڇڏي هئي مارئي اها اٿي. اهڙو حسن پسي، عمر جي ڀينهن کي نئون نيش اچي ويو. پوءِ پاڻيءَ پيئڻ جو بهانو ڪري، اُٺ هٽائي لهي هيٺ ٿيو ۽ اڳيرو وڏي مارئيءَ کي منٿ ڪيائين ”پاڻي ڍڪ پيار.“

تڏهن مارئيءَ ماڳهين ڪڍڻو آيو ڪر ڪر،
اڳرين وڃو ڪرڻو لاهيو وجهي نير،
منجهان حب همير، تو گهورون وجهي گهوتو.

ويچاريءَ وسوڙيل جيئن پاڻيءَ ڀري عمر کي ٿي آچيو ٿيڻ هن کيس بازن کان جهلي، ڪٿي اٺ تي چاڙهين ۽ واڳون وٺي، اُتي وطن ڏي وريو. امر ڪوٽ ۾ اچڻ سان، عمر مارئيءَ کي نيٺي وڃي محلات ۾ قابو ڪيو. رات جو وٽس لنگهي ويو. ڏسي ته هوءَ رت پيئي روئي، سو کيس چوڻ لڳو ته ”روڃ راتِي مان ڇا ورنڊو؟ ڏڌو ڪير وري ٽپين ڪين پوندو. هاڻي هتي ٿي رهي، منهنجي پٽ راڻي ٿي ويو. منهنجون ٻيون سڀ راڻيون تنهنجيون گوليون ٿي گذارينديون، آءُ به ساري عمر تنهنجو ٻڌو پانهو ٿي گذاريندس.“ پر مارئي جيئن ويئي پنهنجا پڪا ۽ پنهور ياد ڪندي،

تڏهن ويتر ويئي هنجون هاريندي آخر جڏهن عمر گهڻو ستايس، تڏهن هوڻ ڏٺائينس ته ”منهنجون ڪيتسيون سان ازل کان ئي لائون لڏل آهن، سو هن بنا منهنجو جيءُ بئي ڪنهن سان مور نه ٻجهندو. مهر ڪري مونکي موڪل ڏي ته آءُ موتي ملير وڃان.“ پر عمر نه مڙيو ۽ سمجهيائين ته جيئن وقت ويندو گذرندو ٿيڻ مارئي ويندي هوڏ تان هٽندي سندس اها اميد اڃا ئي هئي. جيئن ويئي ترم پوندي، تيئن مارئيءَ جي من ۾ ويئي عمر لاءِ ڏڪار وڌيڪ ٿيندي راتو ڏينهن سانين کي ساري هئي، جهرندي ۽ جهڄندي هئي. پر انهن مان به ڪو واهرو ڪونه وريو. عمر به سندس پڇر نه ڇڏي روز رات جو وڃي لالچون ڏيئي، ريهيندو ريهيندو هوس، پر مارئيءَ پڪن جي پريت ماڙين سان مور نه مٽي. مارن لاءِ جا اندر ۾ اڪير هيس، سا هرگز ماني نه ٿي ٿيس. عمر جي پٽ پٽيهرن ۽ ٻخمل بافتن کي اباڻيءَ لوتيءَ جو مٺ نه ڪيائين. هن جي سونن روپن گهڻن، عطرن عنبيرن، پلائن، ست رچين ۽ ميون مٺاين کي تڏه برابر ڪري سمجهيائين. عمر گهڻو ئي ڏٺا ريس، پر وريوئي ڪين. آخر ڌمڙ وڇان ڪٿي ڪوٽ ۾ قيد ڪيائينس، بس، پوءِ ته ويچاريءَ کي ٻنهي پارين حياتي وهڻي ٿي آئي. هيڏانهن عمر جا اهنج ۽ ايندڙ، هوڏانهن مارن جي لاغرضي ۽ بيپرواهي اُتر لڳي کوه تان ڪڇي آئي هئي، مٿان اچي واهوندا وريا. مارن جون مند مند جون هاجون ياد ڪري، هنجون پئي هاريندي هئي. سندس ولاپ ٻڌي، وانهڙو به اکين مان آب پيا آڻيندا هئا. جي سانبڙا اچي سار لهنس ها، ته بندي بند نه ساري ها. مال اچي مينهن جي موسر ٿي آهي، مارو مال ڪاهي، ڌئين پٽين پکڙجي ويا آهن. هر ڪو پنهنجي حاج ڪم ۾ ٿي پورو آهي، مارئي جو محلن ۾ هيٺيون پيو منجهي. نااميديءَ ۽ نراسائي وڪوڙي ويئي اٿس. ڪٿي ڪسي، ليڙون ليڙون ٿي ويئي اٿس. ڇڳن ۾ چيڙهه پئجي ويا اٿس. دل ۾ جا درد جي ڏونهن پئي ڏکيس، تنهن هڻي منهن ميرو ڪري وڌو اٿس. کاڌو پيٽو ڇڏي ڏٺو اٿس ۽ مرڻ وهڻي اچي ٿي آهي. سو عمر کي سڏائي، کيس پاڏائي چوي ٿي ته ”جيئري ته آجياڻيءَ جو ڏينهن نه ڏنم.“

ڪيٽيسين گڏجي امر ڪوٽ آيا. عمر ساڻن وڏا سهج ڪيا، ۽ ماريءَ کي سوکڙيون سڙيون ڏيئي، کيس سندن حوالي ڪيو. اربنڻ طاهريءَ جو مصنف چوي ٿو ته ”ڪيٽيسين جي من ۾ ماريءَ بابت بدگمان ويهي ويو سو کائڻس گوشو پيو ڪندو هو ۽ اُتندي رهندي ويٺ پيو جهندو هوس. سانگي سان عمر کي پتو پئجي ويو ته ڪيٽيسين نه ڪيٽيسين ماريءَ جي ست ۾ شڪ آهي، خود سندس بدنامي ماري رهيو آهي. ڏاڍي منيان لڳس، سو هڪدم فوج سنيرائي، مارن کي حملو ڪرايائين. مارن کي به ڪڙڪ پئجي ويئي، سو اُٿي پڳا هارڻ.“ ته هيڪاري وڌيڪ چوڻجو ٿيڻ لڳي. تنهن تي عمر ماڻهن کي چون لڳو ته هن ستيءَ جو ور چو ٿو کيس مفت آزادي؟ اها ڪا خبر اوهس تي ته ائين ڪرڻ سان نه فقط پنهنجيءَ زال جي، پر منهنجي به شهرت ٽوڪري؟ هيءَ روڻداد ڏسي، ماريءَ کي ڏاڍو ارمان ٿيو. پوءِ هيءُ به پشور ٿا، نيابت جي زالن کي تسلي ڏيئي ست جي زور تي سڌو عمر وٽ لنگهي ويئي، ۽ وڃي چيائينس ته ”تون هن ملڪ جو والي آهين، جي اها آيتا پار نه هلين ها، ته اڄ نه پاڻ کي پڻائين ها، نه مون کي. پراڻي لڄ کي ٻارهن مهينا ڪوٽ ۾ قابو رکي. ناحق هن کي شڪ شڪي جو هڪار بنائي، لوڪ کي سچ ڪوڙ جي ڪهڙي ڪل؟ جي اسان تي بهتان رکيائون، ته ان ۾ ڪهڙو عجب؟ غيرت وچان جي منهنجو پٽار مون کي هڻي ماري وجهي، ته به ڏوهي نه چئبو. تلافِي ته ڪانڊ ڪئي اٿلو آيو آهين ڏکويلن کي وڌيڪ ڏکيو ٿا! پنهنجا افعال ساري، امين ٿي ڏس ته ڪنهنجو ڏوهه آهي.“ عمر کي اها ڳالهه دل سان لڳي آئي، ۽

راجي قصه نريس ماريءَ جي آزاديءَ جو احوال ٻيءَ نموني ڪن ٿا. چون ٿا ته ڪيٽيسين لڪ چوريءَ ماريءَ کي امر ڪوٽ وڃي مليو. پاڻ ۾ صلاح ڪيائون ته ماريءَ ڪو بهانو ڪري فلاڻي ڏينهن فلاڻي پير جي زيارت لاءِ ويندي، جتي ڪيٽيسين اُٺ سميت هڪڙو هوندو ۽ کيس اُٺ تي چاڙهي ساليهه ڏي سڻيندو ويندو. پوءِ اها رت عمل ۾ آئي، ماريءَ پاڻ کي آزاد ڪيو. تاريخ طاهريءَ توڙي تحفه الڪرام موجب ماريءَ پريا ٻارهن مهينا عمر جي بند ۾ هئي.

هاڻي وطن لاءِ واجهائيندي جي هت ئي مري وڃان، ته مهر ڪري منهنجو مڙھ ملير روانو ڪج: ۽ دفن ڪفن ويو ۽ لوبان جي بدران، ان کي منهنجي ڏاڏڻي ڏيھ جي ولين جو واس ڏج ”ائين چئي، ساڻي ٿي ڪري پيئي.“ ماري کي هل هلاڻ ۾ ڏسي، عمر جي دل اُٿلي آئي، سو هڪدم سندس بند خلاص ڪيائين. پر هڪواريءَ وري کيس وينتي ڪري، چيائين ته:

”ڌر دروازا، ڌريون، هاڻي هتي هو
ڪوڙيسن اڏيان ڪيترا، ٿڌو مٿاءِ تو.
جي ڦل نه آيا ماري، تنين رڙ ۾ رو
ڪوڪٽ آهي ڪو پسي پهنوارن ۾.“

مارتي وراڻي ڏني ته:

”سنهي سئي سبيو مون مارو ۽ سين ساھ،
ويني ساريا، سومرا! گولاڙا ۽ گاھ،
هنئون منهنجو ھٿ ٿيو هت مٽي ۽ ماھ،
پکن منجهه پساھ، قالب آهي ڪوٽ ۾.“

اهڙو ست ۽ سچائي ڏسي، عمر جو من پڄي پيو. هاڻي هن ستيءَ کي پنهنجي سڳي پيڻ ڪري سمجهڻ لڳو. ۽ مارن ڏانهن ماڻهو مڪائين ته ”اچي پنهنجي امانت وٺي وڃو.“ هي سنهيو سئي، ويچارن مارن ۾ نئون ساھ پيو. پر شڪ پيڻ ته متان عمر اسان کي ڪوڙو دلبو ڏيندو هجي، سو هڪ اوڻي سنيرائي روانو ڪيائون ته وڃي سڌ سماءُ لهي اچي. اوڻيءَ امر ڪوٽ ۾ پهچي ماريءَ سان ملاقات ڪئي ۽ دلداري ڏيئي چيائينس ته ”جهڙو ست سيل رکيو اٿئي، تهڙوئي رکيو اچجانءِ، اجهو واهر ورياکي وريا.“ پوءِ وهلوتي ملير موٽيو ۽ مارن کي وڃي سارو حال ٻڌايائين. ساري ڏيھ ۾ واڏايون وري ويئون. پوءِ ته ماريءَ جا مائٽ

وحدت جي واديءَ ۾ هڪ ٻئي سان رهاڻيون ڪري، عرش جي ڪنگرن ملان پکين جيان پرواز ڪري، پنهنجي رب جي الفت ۽ عبادت ۾ زندگي صرف يعني ڪئي. آخر جڏهن ”اهبطو“ جو امر ٿيو ۽ روح جسماني جامو پهري، عرش تان لهي فرش تي پيا. تڏهن ساڻن اهڙو ڪارڻي جهڙي ماريءَ سان امر ڪوٽ ۾.

هاڻي روح نه فقط اچي دنيا جي ڪوٽ ۾ قابو ٿيا، پر نفس جي ڦندي ۾ به لاسي ويا. ڪيترا ته مجازي مزو جو شڪار بنجي، پنهنجو ساڻهه وساري ويهي رهيا. حديث ۾ فرمايل آهي ته ”الدنيا سجنن المؤمنين و جهنم للڪافرين“ يعني ”هيءَ دنيا مومنن لاءِ قيد آهي ۽ ڪافرن لاءِ جهنم“. اصل انسانن کي هن بنديخاني ۾ پنهنجي آرام نشو اچي، جيئن ماريءَ جو قالب ڪوٽ ۾ هو پر قلب ملير ۾، تيئن اهڙن انسانن جو به بت بنديخاني ۾ آهي مگر سندن من هميشه لامڪان ۾ پيو وسي. رات ڏينهن حقيقي محبوب کي ساري، اکين مان ارتو آب پيا هارين. هوڏانهن نفس به عمر وانگر ڪنجهون ڪنيو پيو آهي ته کين ڌٽاري، ڏٽيءَ کان ڌار ڪريان. گهڻيءَ داب ڌڙڪا ٿو ڪرين، گهڻيءَ لوپ لالچون ٿو ڏين. پر هو ماريءَ وانگر ثابت قدم رهي، نڪي ٿا ساڻهه جي سارچڙين ۽ نڪي ٿا محبوب کان منهن موڙين. اٽئي پهر نفس سان جنگ جوڙيندا پيا اچن. نفس به آخر نا اميد ٿي، سندن پچر ٿي چڙيو ٿئي. پوءِ جيئن ملير کان ماريءَ مدد لاءِ هڪ قاصد ڪهي آيو هو، تيئن اهڙن مقبول پانهن جي لاءِ به خدا جي طرفان ڪونه ڪو هادي اچڻو پيدا ٿئي، جو کين نفس جي قيد مان آزاد ڪري، ويڻو ابد لاءِ محبوب جو مشاهدو ماڻائي.

جاميءَ پنهنجي ڪتاب ”يوسف زليخا“ ۾ هن حقيقت ڏانهن نهايت دلچسپ اشارو ڪيو آهي:

پنهنجي ڪئي کان پشيمان ٿي. فوج واپس گهرائي ورتائين. پوءِ ڪيتسرين کي سڏائي چيائين ته قسم کڻي ٿو چوان ته مون ڪا خيانت ڪانه ڪئي آهي. انهيءَ ڳالهه کي ثابت ڪرڻ لاءِ آءٌ هندو ڌرم جي ڪهڙي به پريڪشا لاءِ تيار آهيان.¹ پر ماري نه مڃيو ۽ چوڻ لڳي ته ”پريڪشا مون کي ئي جڳائي، من ائين ئي پاڻ تان ۽ پنهنجي ڪر تان ڪارنهن جو تڪو لاهيان.“ اها رت قبول ٿي. پوءِ هڪ آڙاھ تيار ڪرايو ويو ۽ منجهس هڪ لوهه جي سيخ تيار ٿي وڌي ويئي. جڏهن ٽپي لال ٿي، ۽ ڪنور جيتان جهلڪا ڏيڻ لڳي، تڏهن ماري ان کي هٿن ۾ جهلي بيٺي. خدا جي جوڙ جوڙ ۾ ڪانه آيس. هاڻ هندن جي نظر ۾ هوءُ سڀ عيب کان آجي ٿي ۽ سڀنيءَ کي تصديق ٿي هوءُ تحقيق ستي آهي. قدرت جو اهڙو عجيب رنگ پسي، عمر به پنهنجيءَ سچائيءَ ثابت ڪرڻ لاءِ مٽي مڇ ۾ ڪاهي پيو. سندس وارَ به ونگو نه ٿيو. هاڻي ماڻهن جا وات بند ٿي ويا. هن کان پوءِ ڪيتسرين ۽ ماريءَ پاڻ ۾ محبت ونڊي، باقي حياتيءَ جا ڏينهن سک سانت ۾ گذارڻ لڳا.²

هن سر ۾ شاھ انسان جي اصولوڪي وطن جي ايتار ڪئي آهي. ڪو وقت هو جو هيءُ سارو عالم عدم جي اوڙاھ ۾ غرق هو. پر جڏهن خدا خواهش ڪئي ته پنهنجي ذات ۽ صفات جي لڪل خزاني کي کولي ظاهر ڪريان، تڏهن ”ڪن“ چئي، ڪائنات کي وجود ۾ آندائين. ۽ انسانن جا روح خلقي، انهن کان وفاداريءَ جو واعدو وٺي کين عالم ارواح ۾ رکيائين. جيئن ماري ملير ۾ جهل پل بنا، سرتين سان پاڻ ريجھائي، روح رچنديون پئي ڪيون. ۽ پنهنجي محبوب ڪيتسرين سان محبت ونڊي، سندس خدمت ۾ حياتي سڦلي پئي ڪئي، تيئن روحن به

¹ ماريءَ جو هندو يا مسلمان هئڻ تي گهڻو بحث مباحثو هلندو آيو آهي. پر تاريخ طاهريءَ جي هن هيٺ ايندڙ گفتي: ”هاڻ هندن جي نظر ۾ وغيره مان صاف ظاهر آهي ته ماري هندو هئي. شايد هيل تائين ڪنهن تڪليف وٺي، اهو ڪتاب نظر مان نه ڪڍيو آهي. انهيءَ ڪري ئي ايترو اجايو بحث هلندو آيو آهي.“

² تحفه الڪرام جو مصنف به اها ساڳي ڳالهه ٿو ڪري.

نوريءَ ۾ ڄام تماچي

سمي گهرائي¹ جي هاڪاري حاڪم ڄام تماچي جي ڏينهن ۾،
پنجهر ڏيند² تي ڪي مهاڻا رهندا هئا. کين نڪي ڪي هيون اڏيل
ڀانڊ ۾ نڪي ڪي هٿن مال اسباب، اٽل وهڻ، ڪاٺ پيٽل، سڀ
اولاد هون پيڙهن تي. مرد ماڻهو مڌ مڪڙا موڙي يا پاندين تي ويهي

سڀ اصل جا تو گهرائي جا راجپوت هئا. سنه 1053ع ڌاري جڏهن سنڌ سومرن جي
هٿ ۾ آئي، تڏهن هو سمن کي ڏاڍو ستائڻ لڳا. انهيءَ ڪري ڪيترائي سڀا سنڌ ڇڏي
سلج ڏي پڄي ويا. اُتي سنه 1230ع ڌاري پنهنجو راڄ ڪڙو ڪيائون، اڄ ڏينهن تائين
سڀا پويان جي پاڻ کي جاڙيجا سڏائين ٿا. اهي ڪڇ تي حڪومت ڪندا اچن. باقي
سڀا جي سنڌ ۾ رهيا، تن سڀني اسلام قبول ڪيو. سنه 1333ع ڌاري، علاءُ الدين خلجيءَ
سومرن جي پاڙي تي ڪٽي، تڏهن سمن وڃه وئي، پنهنجي حڪومت قائم ڪئي،
۽ لٽو پنهنجي گاديءَ جو هنڌ مقرر ڪيائون. ڄام انڙ هن گهرائي جو پهريون حاڪم
هو. کانئس پوءِ سندس ڀاءُ ڄام جوڻو گادي نشين ٿيو. سگهوئي فيروز تغلق سنڌ تي
سلاهي آيو ۽ ڄام جوڻي ۽ سندس ڀائي بايني کي نظر بند ڪري، دهليءَ وٺي ويو.
ان حڪومت جون واڳون سندس ڀئي ڀائي تماچيءَ جي هٿ آيون. پر هن تغلق
گهرائي جي خلاف بغاوت ڪري، پاڻ کي خود مختيار ڪيو. ڄام تماچيءَ کان پوءِ
انهن ٻن ڄامن هڪ ٻئي جي پٺيان حڪومت ڪئي.

انهن مان ڄام نندو مشهور ۽ جبرو حاڪم ٿي گذريو آهي. ڄام فيروز آخري
سلطان هو. هن سنه 1520ع ڌاري شاهه بيگ ارغون، قندهار جي امير کان شڪست کاڌي.
کانئس پوءِ سنڌ ۾ ارغون گهرائي جي حڪومت شروع ٿي.
پنجهر ڏين، نئي ۽ جهر ڪن جي وچ ۾ هيلائيا ٽڪريءَ جي هيٺان آهي. آس پاس
گهڻا پيلا لڳا پيا اٿس. چون ٿا ته ڄام تماچيءَ هيلائيا ٽڪريءَ تي هڪ عاليشان ماڙي
اڏائي هئي جتي شڪار ڪري ويهي آرام ڪندو هو ۽ ڪڏهن ڪڏهن نوريءَ کي به
اهي وٺي وڃي ساڻس رهاڻيون ڪندو هو. اها ماڙي هاڻي ڦٽي ويئي آهي. مگر سندس
مٿان اڃا ظاهر آهن.

ولا تاڪ وارين ڪاڻخ مجازي
ڪٿي مائند طفلان ڄا ڪباري؟
توڻي ان دست پرور مرغ گستاخ
ڪه يودت آڻيان بيرون ازين ڪاڻخ؛
چرا زان آڻيان بيگانه گشتي؟
چوددنان چغد اين ويرانه گشتي؟
بفشان بال و پر ز آميزش خاک
نير تان ڪنگر اوان افلاڪ؟

يعني، ”اي روح! تون هن مجازي محلات ۾ ڪيترو وقت ٻارن وانگر
مٽيءَ سان پيو کيڏيندين؟ تون اهو دالو ڪوڙ نڀايل پڪي آهين، جنهن
جو اصلوڪو آڪيرو هن فاني محلات کان ٻاهر هو. ڇو انهيءَ آڪيري
کي ڇڏي، ويڳاڻو ٿيو ڇيري وانگر هن دنيا جي ويراني ۾ پيو ڀڙڪين؟
هن دنيا جي خاڪ ۾ پنهنجن ٻرن تان چنڊي، وڃي عرش جي ڪنگرن
تي پرواز ڪري ويه.“

ڀٽائيءَ جون رهاڻيون

مڇيون مارڻ رڇن جا رڇ ڪلهن تي ڏوٽي، آڻي مڇاڻين تي ڏير ڪندا هئا. مهاڻيون وري مڇين کي ڪاربن ۾ کڻي، واٽن تي وڃي وهنديون هيون، جتي انهن کي چيرڻ، پيرا پيرا ڪري، گراھڪن کي وڪڻنديون هيون. سندن ٻار ننڍڙا ٿيو سارو ڏينهن لڏڻ وانگر پاڻيءَ ۾ پيا تڙگندا هئا. ڀلا، جن جو رات ڏينهن وهنار تي ڪڪين سان تن وٽ اچائي آجرائي ڪٿان آئي؟ اُٿلو وٽن گند جا گدام لڳا پيا هوندا هئا. ڪير جو سندن ڀر ۾ بيهي سگهي؟ قضاني، جي ڪنهن ڪمبخت جو پاند سندن پاند سان لڳي ويو ته گگر گگر پنڊا اڙيا بڊيوءَ بنهه نه لهي، جهڙا هٿن جسم گڏلا، تهڙا هٿن هڻا. مهاڻن ۾ اهڙا ڪارا ۽ ڪوڙها هئا، جو ڌڻي ڪرهرت ونيو وڃي، مگر وٽن هڪ نينگر هئي، جنهن جي سونهن جي ڪهڙي ساراه ڪجي! شڪل شبيهه توڙي هلٽ چلٽ ۾ مهاڻي مور نه هئي، ويتر انهيءَ ڪن جي ڪر ۾ املهه ماڻڪ هئي. منهن مان اهڙو ته نوراني حسن پيو بکندو هوس، جو کيس سڏيندا ئي ”نوري“ هئا.

ڄام تماچي شيل شڪار جو نهايت شوقين هوندو هو. هڪ لڱا جيئن ٻيڙيءَ ۾ چڙهي، ڪينجهر ڏنڊ جو سير پئي ڪيائين، تيئن اوچتو سندس نظر وڃي نوريءَ تي پئي. نوريءَ جي نڀڻ ۾ اهڙو ته ڪو ڪامڙ هو جو کيس ڏسنديئي، ڄام مورچا تي ويو. جڏهن موتي محلات ۾ آيو تڏهن کيس ڪي به نه ٿي اجهيو. نوريءَ جي ناز اهڙو ته سجهائي وڌو هوس، جو ان کانسواءِ ڪن به آرام نٿي آيس. آخر ذات پات جا وهم ڦٽا ڪري نوريءَ جي ماڻن کي سڏائي، کائن سندن سڱ گهر پيائين. مهاڻن جي ته الله ٻڌي، سو وڏيءَ خوشيءَ سان قبول ڪيائون. پوءِ ته

هندن جي مشهور ڪتاب ”مهاڀارت“ ۾ به اهڙي قسم جي آکاڻي آيل آهي، هڪ ڏينهن، جيئن راج پراشر جمنا نديءَ جو ڪنارو وٺيو پئي ويو، تيئن سندس نظر ستيوڻيءَ نالي هڪ سندر مهاڻيءَ تي وڃي پئي. ڏسڻ شرط مٿس موهت ٿي پيو ۽ ساڻس شادي ڪري آڻي محلات ۾ وهاريائينس. منجهانئس کيس هڪ ڀت ڄاڻو جنهن کي وياس ڪري سڏيندا آهن. هندن جي عقيدي موجب، چارئي ويد انهيءَ وياس جا جمع ڪيل آهن.

ڀٽائيءَ جون رهاڻيون

ڀٽائيءَ جون رهاڻيون

راجا ۽ راجا جي مرڻ بعد، ستيه وڻيءَ وري راجا شانتوڻ سان شادي ڪئي. ان مان کيس ٻه ڀاءُ ڄاوا، جن مان هڪڙو مشهور پيشمر ڪڙورن ۽ پانڊون جو پڙ ڏاڏو هو.

سهيءَ ۽ ميهار

مغل خاندان جي مشهور بادشاهه جهان (1627-1655ع) جي زماني ۾، پنجاب ملڪ جي گجرات شهر ۾ تلا نالي هڪ هاڪارو ڪنير رهندو هو. مٽيءَ جي ٿانون جوڙڻ جي فن ۾ بي نظير هو. خود بادشاهه ۽ سندس امير به گهر جي ورڻ جا ٿانو ڪانئس خريد ڪندا هئا، ۽ مٿس هر قسم جي نوازش ۽ مهرباني ڪندا هئا. انهيءَ ڪنير کي هڪ نياڻي هئي، جنهن جو جنم شب قدر جي سڳوريءَ رات جو ٿيو هو. بالڻي کان ئي، هن نينگر جي چهر ي مان نوراني حسن پيو پهڪندو هو. ۽ جيئن عمر ۾ اُسرندي ويئي، تيئن سندس جلوو ۽ جمال به زياده ٿيندو ويو. سندس بيمثل سونهن جي ڪري کيس سڏيندا ٿي ”سهڻي“ هئا. سندس ذهن ۽ ذڪاءُ اهڙا اعليٰ درجي جا هئا، جو ننڍيءَ وهيءَ ۾ ئي سارو ڪلام الله ڪنٺ ڪري ڇڏيو هئائين. مطلب ته چوڏهن ورهين جي ڄمار ۾ چوٿس جو چنڊ ٿي پئي.

ساڳئي زماني ۾، هڪ وڏو واپاري ميرزا عالي نالي بخارا ۾ رهندو هو. جهڙو هو شاهوڪار تهڙو ئي هو سخي ۽ دياندار دنيا جا سڀ سک نصيب هئس، مگر اولاد جو سڪايل هو. رات ڏينهن اها تازي لڳي پئي هوندي هئس. نيٺ هڪ ڏينهن معلوم ٿيس ته ڪنهن اجنبِي درويش اچي سندس وطن ۾ واسو ڪيو آهي. هڪدم سندس زيارت لاءِ روانو ٿيو. فقير سان ملاقات ڪري، هن کي پنهنجي دل جو درد ٻڌايائين. درويش دعا ڪيس ۽ چيائينس ته ”تنهنجي من جي مراد جلد پوري

ريجهائڻ لڳيون. پر وريوڻي ڪين. نوريءَ ته ڪنٺ هيٺ ڪري، نهٺائي سان پئي نهاريو. ڏسڻ شرط ڄام وڏي وٽس ويو ۽ ٻانهن کان وٺي وڃر گاڏي ۾ چاڙهيائينس. رات جو جڏهن گهمي ڦري گهر موٽيا، تڏهن سڀني راڻين جي روبرو کيس پنهنجي پٽ ڀائي ڀڙو ڪيائين.

هن سر ۾ شاهه وري به انهيءَ ”اٺي طلب“ جي اُڻار ڪئي آهي، جنهن جو ذڪر سر مومل راڻي ۾ اڳيئي ڪيو ويو آهي. تفاوت رڳو هيءُ آهي جو نوريءَ کي مومل وانگر ظاهري زينت ڪابه ڪانهي، نه اٽس حسب نه نسب، نه مال نه اسباب، نه هار نه سينگار. مومل راجڪماري آهي، ۽ نوري مٽڪي ڌيءُ آهي، مگر اندر آئيني کان به اوچل اٽس. مومل هٿ ۾ پيٽي ڇڄي ۽ ڪنهن کي به پاڻ جهڙو نٿي سمجهي، نوري پنهنجو پاڻ پسي، لڄ ۾ پئي لڪي. اهڙي ميري ماڻڪ ڌي اشارو ڪندي، رومي مثنويءَ ۾ چيو آهي:

”آن گل سرخ ست، تو خوش مخوان،

مست عقل ست او تو مجنونش مخوان.“

يعني ”هوءَ گلاب جو گل آهي، مٿان کيس رت سڏيو اٿئي، هوءَ الاهي ۾ عقل مست آهي، مٿان کيس مٽوالي سڏيو اٿئي.“

دنيا پل ته اهڙي املهه ماڻڪ ڌي نفرت جي نظر سان نهاري، مگر خدا جو دليين جو دانا آهي، سو مٿس مفتون آهي. ”الله جميل، يحب الجمال“، يعني ”خدا خود سهڻو آهي، ۽ سونهن تي عاشق آهي.“ جنهن انسان جي اندر ۾ سونهن ۽ سرت آهي، تنهن کي هو پاڻهي ڳولي ڦولهي، وڃيو پنهنجيءَ گود ۾ وهاري

”جيڏاه ناهه گمان، تيڏاهه سڄڻ سامهون.“

ٿيندي ۽ سنت تي هڪڙو پٽ ڄمندءِ، مگر اهو سورهن سالن جي عمر ۾ توکي جدائيءَ جو داغ ڏيئي، ڪنهن ڏوراهين ڏيهه رمندو رهندو.

پوري ڏهين مهيني، مرزا عاليءَ کي پٽڙو ڄائو. چون ٿا ته هن جو جنم ساڳيءَ شب قدر جي رات جو ٿيو جنهن تي سهڻي ڄائي هئي. چوگرد واڏايون وري ويئون. چوڪري جو نالو عزت بيگ رکيائون. ۽ کيس لاڏ ڪوڙ سان نڀايو ويو. جڏهن وڏيرو ٿيو تڏهن هندستان ملڪ جنهن جي گهڻي تعريف ٻڌي هئائين، تنهنجي ڏسڻ جو اندر ۾ شوق ڄايس. پٽس کي جڏهن سندس ارادي جي خبر پئي، تڏهن ان کيس گهڻو ئي روڪيو. پر هو باز نه آيو. آخر ڳچ مال منع ساڻ کڻي، سير ۽ سوداگريءَ لاءِ ڳولن سنيري، هندستان ڏي رخ رکيائين. گهمندي گهمندي اچي دهليءَ ۾ نڪتو. ڳچ مدت دهليءَ ۾ عيش عشرت ۽ مزي ۾ گذاريائين، پر نيٺ ڪڪ تي پيو ۽ لاهور وڃڻ جو پنه ڪيائين. لاهور جو شان ۽ شوڪت ڏسي نهايت خوش ٿيو ۽ اتي جون ڪيتريون نفيس ۽ عمديون شيون خريد ڪري، وري وطن ڏي واکڻ وارڻ جو خيال ڪيائين. جڏهن گجرات شهر جي ويجهو پهتو جو راويءَ ۽ چناب ندين جي دو آب ۾ نظاري ۽ نزاکت سان اڏيل هو تڏهن ان جي رونق پسي، دل ٿيس ته ٻه چار ڏينهن رهي ويساهين وٺان. شهر جي بزرگن ۽ سکر ماڻهن سان ڏيٺ ڪيائين، ۽ هڪڙي ڏينهن پاڻ وٽ گاني جي مجلس ڪيائين. محفل ۾ ڳالهين تان ڳالهيون ڪندي، ڏڪر نڪتو ته شهر ۾ تلا ڪنڀر رهي ٿو جو ٿانون جوڙڻ جي هنر ۾ نهايت قابل آهي ۽ جهڙس ساري هندستان ۾ ڳولهيو نه ليندو. عزت بيگ کي انهيءَ ڪنڀار ۽ سندس ٿانون ڏسڻ جو شوق ٿيو ۽ مرضي ٿيس ته ڪي ٿانو خريد ڪري، سوکڙيءَ طور پنهنجي ڳوٺ کڻي وڃان. پنهنجي هڪ نوڪر کي تلا جي گهر موڪليائين ته وڃي ڪي سهڻا برتن نموني طور وٺي اچي. ٿانو خريد ڪندي، نوڪر جي نظر تلا جي سهڻيءَ ڏيءَ تي پئجي ويئي. هن جو حسن ڏسي حيران ٿي ويو. موٽڻ شرط پنهنجي خاوند کي سهڻيءَ جي سونهن جي ساک ڏنائين. ٻڌڻ شرط عزت بيگ جي اندر ۾

اهي عشق جي آڱ پٽڪي ۽ ري ڏني سهڻيءَ تي مفتون ٿي پيو ۽ هن جي موهڻيءَ مورت ڏسڻ لاءِ، ٿانون خريد ڪرڻ جي بهاني ڪنڀر جي گهر ڏانهن روانو ٿيو. سهڻيءَ کي ڏسڻ شرط سڪ جو سٺو جو سندس سيني ۾ اڻ ڏٺو آسريو هو سو هيڪاري وڌي وڻ ٿي پيو.

هاڻ، هن وطن جو خيال موراھين منان لاهي ڦٽو ڪيو. شهر ۾ هڪ مکان کڻي کوليائين، جنهن ۾ تلا ڪنڀر کان ٿانو ڳڻهي پيو وڪڻندو هو. هر روز ٿانو ڳڻهڻ جي بهاني، تلا جي گهر پيو ويندو هو ۽ انهيءَ ريت پنهنجي محبوب جو ديدار ڪري، پيو دل خوش ڪندو هو. عشقياڙيءَ ۾ اهڙو محو ٿي ويو جو پنهنجي مال متاع جو ڪوبه سماع نه رهيس. مهاڻا ڳڻڻ ٿانو سستي اگهه تي وڪڻي، آخر پاڻ کي ڪنگال ڪري وڌائين. جڏهن سندس نوڪرن ڏٺو ته اسان جو ڌڻي گجرات ۾ ڪپ ڪوڙي ويهي رهيو آهي ۽ بخارا موٽڻ جي وائي نٿو واري، تڏهن هڪ رات جو اوچتو ئي اوچتو باقي رهيل ڪهيل مال ۽ سامان تڳائي رمندا رهيا. هن حادثي عزت بيگ کي ويتر سڄو ڪري ڇڏيو. پر تڏهن به دستور موجب روز تلا وٽ وڃي، اوڏر تي ٿانو خريد ڪري ايندو هو. نيٺ فرض ۾ ٽپي ويو ۽ تلا به هاڻ ڪانئس فرض جي تقاضا ڪرڻ لڳو. تنهن تي عزت بيگ چيس ته ”منهنجا نوڪر مون کي ڦري اچو ڪري ويا آهن، هڙ ۾ ڪي ڪين اٿم جو ڏيانءِ، باقي جي قبول هجيئي ته تو رٿ نوڪر تي وهي فرض جا پئسا پورا ڪري ڏيانءِ.“ تلا اها آڇ مڃي ۽ کيس پاڻ وٽ نوڪر ڪري بيهاريائين ۽ مٿس هر روز گهر بهارڻ، باسڻ ملڻ ۽ ٿانو جوڙڻ لاءِ درياھ مان چيڪي مٽي آڻڻ جو ڪم رکيائين.

عزت بيگ جو ناز سان نپتو هو تنهن جي لاءِ هڪ نوڪر وانگي نڀچ پورهيو ڪرڻ نهايت ڪنن ڪم هو. پر يار جي ديدار سندس دل کي آت پئي ڏنو. رڳو اهو سو خطرو رهندو هوس ته متان ڪنڀار مون کي ڪاهل ڏسي، نوڪريءَ کان جواب ڏئي، تنهنڪري جيءَ کي جفا ڏيئي، سخت محنت ڪندو هو. نيٺ هڻي پاڻ کي جهوري وڌائين. تلا کي مٿس ڪهل آئي، جنهن اڳتي پنهنجي مينهن چارڻ جي ڪم تي

پوڻا ڪو اهڙو سبب ڪر، جيئن منهنجو ست ۽ سيل سلامت رهي
 آهي، ”ڏيئي سندس عرض اُٿايو، ڏم کي روز رات جواهڙي اگهور نند، وٺي
 وٺندي هئي، جو سهڻيءَ جي يادگيري به نه رهندي هئس. اهڙيءَ ريت
 سهڻي پاڪدامن رهي، پر پليل پرينءَ کي ياد ڪري، ڀٽي پڇندي ۽
 پڇندي هئي، ۽ درياھ تي وڃي ڏيھ جي ڏوڏين کان سندس ڏس پتو
 پئي پڇندي هئي. هوڏانهن وري ميهار کي وڃوڙي جي درد ماري وڌو.
 منجهه ڏينهن ته فقير اٿو لباس ڪري شهر جي آسپاس ڦرندو وتندو
 هو. نيٺ هڪ ڏينهن وجهه وٺي سهڻيءَ جي ساهري گهر وڃي ستن
 مياڻين. سهڻيءَ آواز مان سهي ڪيو ته ڪير آهي ۽ بڪيا ڏيڻ جي
 اُٺائي سان در تي اچي، پنهنجيءَ لاچاريءَ جو سمورو حال سڻايائين، ۽
 ائين به چيائينس ته ”خدا منهنجو ست قائم رکيو آهي ۽ اميد ته
 پنهنجو ميڙاڻو جلدي ٿيندو.“ جيتوڻيڪ سهڻيءَ سان هڪوار ملڻ
 ڪري کيس گهڻو ڏيرج آيو تڏهن به نااميدي گهيري ويس، ۽ حياتيءَ
 مان عاجز ٿي، جهنگ منهن ڏيئي رهندو رهيو. گهمندي ڦرندي اچي
 مڪڙي پهاڙ تي نڪتو، جنهن تي گور ڪنات جي هڪ مڙهي اڏيل هئي.
 مڙهيءَ جي ٻاهران بيهي سڀني هنڻاڻين، جنهن تي مهنت ٻاهر نڪري
 آيو ۽ چيائينس ته ”جيڪڏهن جوڳي آهين ته اندر هليو آءُ.“ ميهار
 وراڻي ڏيس ته، ”مان جوڳي نه آهيان مگر خواهش اٿم ته جوڳي ٿيان.“
 مهنت کي هن جي سهڻيءَ شڪل شبهه ۽ ليڇ موهي وڌو ۽ کيس
 مڪدم جوڳين جي ڪوفي ۾ داخل ڪيائين. ٿورا ڏينهن مڙهيءَ ۾
 گذاري مهنت جي اهڙي ته خدمت ۽ چاڪري ڪيائين، جو هو مٿس
 نهايت راضي ٿيو ۽ کيس وردان گهرڻ لاءِ اشارو ڪيائين. ميهار مهنت
 کي پنهنجي محبوب سان وصال حاصل ڪرڻ لاءِ ويندي ڪئي. مهنت
 خاطر ڏيس ۽ دعا ڪيائينس ته ”تنهنجي اندر جي آس جلد پوري
 ٿيندي.“ پوءِ ميهار خوش ٿي، موٽي محبوب جي وطن ڏي ويو. چناب
 نديءَ جي پرينءَ ڀر سهڻي جي گهر جي آمهون سامهون، دولهي دکائي،
 لغير بڻجي وڃي رهيو. سندس سهڻي صورت ۽ نيڪ سيرت ڏسي

ڪري ڇڏيس. هر روز ڍڪيءَ جو مينهن پهرائي درياھ جي پار ويندو
 هو ۽ نماشام جو موٽي وٽان تي ايندو هو. انهيءَ سبب مٿس ”ميهار“ جو
 نالو پئجي ويو.
 هڪ ڏينهن سانجهيءَ جو جيئن مينهن جي ڏهاڻي پئي ڪيائين،
 تيئن سهڻي ڪنهن سانگي سان وٽان ڏي آئي ۽ ميهار کي مينهنون
 ڏهندو ڏسي، سجر کير پيئڻ جي سڌ ڏيس، ۽ هن کان چڪو وٺي
 پيئائين. ميهار هاڻ سهڻيءَ کي اڪيلو ڏسي، مينهن ڏهندي، ساڻس
 پنهنجي اندر جو آزار اوريو ۽ مٿس جيڪا ماجر وڃي هئي، تنهنجو
 سريستو بيان ڪري ٻڌايائينس. سهڻي جا ذات جي حليم هئي، تنهن
 کي ميهار جي حال تي رحم اچي ويو. ازانسواءِ هن جي سهڻي صورت
 ڏسي، سندس دل به ڏانهنس ڇڪي ڏني ۽ پنهنجي وڃ ۾ گهر و سڻيند
 ٿي ويو. پوءِ ڏيهاري سهڻي کير ۽ مهڻيءَ جو منہ ڪري صبح شام ميهار
 وٽ وڃي، گجهي محبت وٺيندي هئي، ۽ سندس منهن ڏسڻ کانسواءِ
 آرام نه ايندو هوس.

ميهار ان مهڻي، پيئائين پريم جي،
 ارڪ، سرڪ، سيد جي، لڳيس ڏوت ڏهي،
 سگهي تان نه سهي، ملي جان نه ميهار کي

پر خون خستوري لڪڻ جا ناهن. سهڻيءَ جي هلت ماڻهن ۾
 چڙبولو پيدا ڪيو تان جو سندس ماءُ کي به ڪڙڪ پئجي ويئي. ماءُ ڏيءَ
 کي گجهه گوهر ۾ گهڻو ٿي سمجهايو مگر هوءَ باز نه آئي. نيٺ لاچار ٿي
 مٿس سان ڳالهه ڪيائين. جنهن هڪدم ميهار کي نوڪريءَ مان
 ڪڍي ڦٽو ڪيو. ڳلا ۽ غيبت کي ٽارڻ لاءِ سنڌي سهڻيءَ کي سندس
 سوٽ ڏم سان شادي ڪرائڻ جو سعيو ڪيائون. سهڻي ويچاريءَ گهڻو
 ٿي پٽيو ڪوهين ڀر وريو ڪي ڪين. آخر زبردستي ڪري ڏم سان
 سندس نڪاح پڙهيائون.
 جڏهن ساهري گهر ويٺي، تڏهن خدا کي ٻڌايائين ته ”اي پرده

اوسي پاسي جا ملاح ۽ پيلي ۾ رهندڙ ميهار اچي وٽس ڪچهريون ڪندا هئا، جنهن ڪري وٽس مڇي، مڪڻ ۽ ڌڌ جام هوندا هئا. ٿوري عرصي ۾ سندس ناماچار وڌندو ويو ۽ عام خلق وٽس زيارت ۽ دعا لاءِ اچڻ لڳي. دستور موجب شهر جي زالن جي به وٽس آمدرفت ٿيڻ لڳي. سهڻيءَ کي جڏهن هن نئين فقير جي اچڻ جي خبر ملي تڏهن شڪ پيس ته هي شايد منهنجو دوست ميهار آهي. سو هڪ ڏينهن پنهنجي نٿان کي آزي نيزاري ڪري، موڪل وٺي، فقير جي زيارت لاءِ آئي. ڏسڻ شرط هن کي صحيح سڃاڻائين. فرصت وٺي هڪ ٻئي سان ڳجهه ڳوٺي، صلاح ڪيائون ته اڳتي هر روز رات جو ميهار ندي تري، اورين ۽ ڀر اچي، سهڻي کي ملي.

هاڻ ميهار هر رات تري اچي سهڻيءَ کي ملندو هو. هميشه پاڻ سان پڪل مڇي کڻي ايندو هو جا ٻئي گڏجي کائيندا هئا ۽ پره ڦٽيءَ تائين هڪ ٻئي سان ريجھ رهاڻ ڪري وري پنهنجي پنهنجي ماڳ موٽي ويندا هئا. ڪيترا ڏينهن قصو ائين ٻئي هليو. هڪڙي ڏينهن طوفان جي ڪري ميربحرن وٽان کيس مڇي ڪا نه ملي. خيال ڪيائين ته ڀار وٽ هٿين خالي وڃڻ نه ڄڳائي، تنهنجي ڪري پنهنجي ران کي چيري، ان مان گوشت ٽڪر ڪڍي پڇائي، سهڻيءَ لاءِ تحفو ڪري کڻي ويو. پر گهڻي رت ڇڏڻ ۽ پاڻيءَ ۾ پسڻ ڪري، اورين ۽ ڀر پهچڻ شرط ساڻو ٿي ڪري پيو. سهڻي هي حال ڏسي، ڏاڍو حيران ٿي. جڏهن ميهار سامت ۾ آيو تڏهن کائنس سندس ماندگيءَ جو سبب پڇيائين. ميهار سارو حال ڪري ٻڌائين. محبوب جي اهڙي قرباني ڏسي، سهڻيءَ کي نهايت رقت ۽ درد پيدا ٿيو ۽ چيائين ته ”تنهن پنهنجو فرض ادا ڪري چڪين. هاڻي ڄڳائي ته آءُ به پنهنجي فرض ادا ڪريان.“ ڀر ميهار سندس ڳالهه نه مڃي. ٻيءَ رات جو هن ميهار جو گهڻو انتظار ۽ اوسيڙو ڪيڏين ۾ هو پيدا نه ٿيو. سهي ڪيائين ته ميهار کي سور بيحال ڪري ڇڏيو آهي، جنهن جي ڪري ئي سمن تي پورو نه رهيو.

ميهار جي بيماريءَ ڪري سندس دل ۾ نهايت اڻ ٿڌ ۽ آند مانڌ تتر نه گهڙي توري، توريءَ من ڪاڍو ميهار ڏي، ڏاڍو دور درياھ ۾ سڪڻ وڌو سور.

ڀاڻ اچي آب ۾، وه سر وڌائين،
لهرين لنگهيائين، لطف ساڻ، لطيف چي.

ميهار هن جي همت ۽ قرب ڏسي گد گد ٿي ويو مگر جنهن صورت ۾ پاڻ اڃا نيل ۽ نستو هو تنهن صورت ۾ لاچار قبول ڪرڻو پيس ته ايتدي سهڻي وٽس تري وڃي، هن کانپوءِ سهڻي هر رات هار سينگار ڪري، سياري توري اونھاري، درياھ جي دردن جو خوف نه رکي، لڙ لهرين لنگهي، وڃي پنهنجي حبيب سان هيڪاندي ٿيندي هئي ۽ سندس تهل ٽڪور ڪري اسر جو اچي گهر پيڙي ٿيندي هئي. ميهار هي ڏوٺيءَ جو شماع سندس رهنما ٿيندو هو. موٽي اچڻ بعد، گهڙو مڪاري تي ڪانهن جي گهاٽن ٻوڙن ۾ لڪائي رکي ويندي هئي.

هڪ رات جو بدقسمتيءَ سببان، سهڻيءَ جي نٿان کي سڃاڳي ٿي. هن کي ٻنهي کان ٻاهر ويندي ڏسي، لڪي سندس پٺيان لڳي، ۽ ساري حقيقت کان واقف ٿي، موٽي اچي گهر سڪي ٿي. صبح جو ڀاءُ سان ڳالهه ڪيائين. پوءِ ٻنهي سهڻيءَ کي گهڻو سمجهايو ۽ طعنا تنڪا هنيا، پر سهڻي ٻڌو اڻ ٻڌو ڪري، مقرر وقت تي پنهنجي منار کي ٻنهي گڏجڻ ويندي هئي.

آخر جڏهن ڏٺائون ته سهڻي مڙڻ جي نه آهي، تڏهن ڪاوڙ ۽ فصي ۾ ڀر جي ويا، ۽ ڀرن ڪيائون ته ههڙيءَ نابڪاري پاڇ کي نهوڙي نيل گهر جي، جتي سهڻي گهڙو لڪائي رکندي هئي، سا جاءِ نٿان چٽائي ڇڏي هئي. هڪ ڏينهن منجهند جو وڃي، پڪو گهڙو ٻوڙن مان ڪڍي، ان جي عيوض هڪ پڪي دلي وانگر ڌاءُ ڏنل ڪچو گهڙو رکي آئي.

الهڏي ڪناري تي رهندي هئي، ۽ سندس مڙس جنهن جو نالو ڏم هو، سو رات جو سامڻيو هو ۽ درياھ جي اُڀرندي ڀر ڏانهن رهندو هو، ۽ ميهار جو نالو ساھڙ هو. چوندا آهن ته جڏهن سھڻي ۽ ڏم جي شادي ٿي، ڇڄ ڀل تي آئي، تڏهن ميهار کان کير چڪو وئي، سڳڻ خاطر، گھوٽ سمنوار کي ڏنائون، جنهن جي پيئڻ سان سھڻيءَ جي دل ميهار سان اھڻي ويئي ۽ منجهن حقيقي عشق اچي پيدا ٿيو. سھڻيءَ جي قبر لھداد پور شهر جي نزديڪ حيدر آباد ضلع جي هالن واري ڀاڱي ۾ آھي. اتان ڪنھن زماني ۾ درياھ وھندو هو.

ساڳئي طرح اھڙي قسم جو عشقي قصو يوناني ڏند ڪٿائن ۾ پڻ آھي. هيلسپانت ڳچي سمنڊ جي ٻنهي ڪنڌين تي هڪ ٻئي جي آمھون سامھون ٻہ شهر هئا، جن مان هڪڙي جو نالو آبيداس هو ۽ ٻئي جو سيستاس، سيستاس ۾ هيرو نالي هڪ سھڻي ڪنيا، وينس ديويءَ (زھرہ) جي مندر ۾ شيوڪ تي گڏاڻا ريندي هئي، ۽ آبيداس ۾ ليئندر نالي هڪ حسين جوان رهندو هو. وينس جي مندر تي سال بسال هڪ راڳو ميٽرو لڳندو هو، جنهن تي ماڻھن جا حشام اچي مڙندا هئا. هڪ اھڙي موقعي تي ليئندر ۽ هيرو جون اکيون پاڻ ۾ اڙي ويون، پر جنهن صورت ۾ هيرو وينس جي شيوڪ ھٿي، تنھن صورت ۾ عمر تائين حق بهشاييل هوس ۽ مندر کان ٻاهر نڪرڻو نه هوس. تنھنڪري هي ٻئي پاڻ ۾ ڳجهه ڳوھر ۾ پريت وٺي لڳا. ليئندر هر رات درياھ تري اچي ساڻس ريجهه رھاڻ ڪري، صبح جو موٽي ويندو هو. نيٺ سندن ناتو ٻاڪل ڳوڙھو ٿي ويو. انهيءَ تي وينس ۽ ٻيا ديوتائون نهايت ڪوٺ ٿيا. مڪڙيءَ رات درياھ جي ديوتا نيچيون سخت طوفان کڙو ڪيون جنھن ڪري ليئندر لھرون ۾ لڙهي ويو. صبح جو جڏهن هيرو کي خبر پئي، تڏهن هن به پاڻ کي درياھ ۾ اچي ڦٽو ڪيو ۽ نيٺ ٻنهي جو ميڙاڻو موت ۾ ٿيو.

سھڻيءَ ۽ ميهار جي محبت جي ڳالھ، جيتوڻيڪ نهايت ڏک ڀريل ۽ دل بچائيندڙ آھي، تڏهن به رڳي سڪڻي آکاڻي نه آھي. منجهس هڪ

تھ سيار جي رات آھي، اُڀ ڪارن ڪڪرن سان چاڻججي ويو آھي، چوڌاري اولندھ انڌوڪار لڳو پيو آھي سخت طوفان پيو گھو گھات ڪري، درياھ مستن وانگر موج ۾ پيو جھولي، ڪنن جو ڪڙڪو پيو پوري لھرون لوڙا پيون ڏين. ڪنوڇ جا ڇمڪاڪ پيا پيون ۽ مينھن به اوھيرا ڪيو پيو وسي، ڇڻ ته قدرت پنھنجي وس آھر سھڻيءَ کي چٽا ڪري رھي آھي ته اڃ درياھ گھڙڻ جو خيال من تان لاهي ڦٽو ڪر. سھڻيءَ جي دل ۾ به طرح طرح جا خيال ۽ خطرا اچڻ لڳا، پر هيءَ دلچسپ واري نه هئي ۽ سمن تي پوري رھي، عشق جي انڌ وچان، ڪچي گھڙي جي ڪل نه رکي، ڪنن ۾ ڪاھي پيئي. جڏهن سير ۾ پھتي، تڏهن پيلو ڀرڻ لڳو. پر هن ستيءَ ھمت نه ھاري، ڪجھه وقت ٻانھن ۽ پيرن سان ترندي ويئي، پر نيٺ سندس عضوا ھڻي ھڻي، نستا ٿي پيا ۽ غوطا کاڌ لڳي، گھڻي دانهون ڪوڪرن ڪيائين ۽ ميهار کي سڏ ڪيائين، ميهار جو سندس لاءِ انتظار ڪري رھيو هو، تنھن کي سڏڻ جو پڙلاءُ ڪن تي پيو، جنھن مان معلوم ڪيائين ته سھڻي ٻڌڻ تي آھي. پاڻ ويچارو بلڪل ڏٻرو ۽ ضعيف ٿيو پيو هو. تنھنڪري ملاحن کي ڏاڍو ن ميٽرون منتون ڪيائين ته ”پنھنجي مڏن تي چڙهي، سھڻيءَ کي بچائڻ جو ڪو بلو ڪريو.“ پر طوفان سبب ملاحن صفا نابري واري، تنھن تي پيو ڪو چارو نه ڏسي درياھ کي پيئندو پارا ٿا ڏيندو، پاڻيءَ ۾ گھڙي پيو ۽ تري وڃي سھڻي کي رسيو. پر ھيٺائيءَ سبب سھڻيءَ کي تارڻ جي طاقت ڪانه رھي ھئس. آخر ٻئي ساڻا ٿي ھڪ ٻئي جي پاڪر ۾ درياھ ۾ غرق ٿي ويا.

نڪو ساھڙ سڏ، نڪا سڄي سوھڻي.

مرحوم شمس الملما ميرزا قليچ بيگ صاحب، پنھنجي ڪتاب ”سر سھڻي“ ص-1 ۾ سھڻيءَ ۽ ميهار جو احوال ڏيندي چوي ٿو ته ”اھو قصو پنجابي ڪتابن جو آھي، مگر سنڌ ۾ ٿورو ٻيءَ طرح چوندا آھن. چوندا آھن ته سھڻي ذات جي واھوچي ھئي جا سندو درياھ جي

ما کيس چڪي، حقيقي محبوب جي ديدار جو مشتاق بڻائي ٿي. پوءِ هن کي عشق جو آڳهه وٺي، ڪنهن ڪنڀار يعني مرشد ڪامل جي مدد سان طريقت تورڻي پوي ٿي. طريقت جو تڙ نهايت اڙاڻو ۽ ترڪو آهي، ۽ امڪان آهي ته سالڪ جو پير ڪنهن مهل به ڪسڪي وڃي. پر مرشد جي فيض جي نظر جا هڪ پڪي گهڙي مثل آهي، سا سندس مبري ڪري، کيس معرفت جي دڳ لڳائي ٿي. جنهن صورت ۾ جسم، لمس ۽ حواسن جي بلا اڃا سندس گردن ۾ پيل آهي، تنهن صورت ۾ اهو ديدار گهڻو وقت جڻاءُ نٿو ڪري. ڀل ساعت ڪنهن وانگي چمڪات ڪنهن الوپ ٿيو وڃي. انهيءَ ۾ هڪ وڏي حڪمت رکيل آهي، ڇو ته جيڪڏهن ڪا شئي جلد ۽ آسانيءَ سان هٿ اچي ٿي ته ان جو پورو لادر نٿو پوي.

هر که آو ارزان خرد ارزان دهد،
گوهری طلی بقرص نان دهد.

يعني ”جيڪو سهاڻو گهڻندو، سو سهاڻو ٿي وڪڻندو. بار مالڪ مانيءَ ٽڪر تي ڏيئي ڇڏيندو.“ سو جيڪڏهن محبوب جو دائمي رسال ست ٿي ور پوندو ته سالڪ جي ڀاءُ اندر جا لوڄ آهي سا مڪمل ماني ٿي ويندي.

الهيءَ ڪري ٿي شاهه چيو آهي ته:

وصالا فراق جي، ٿي سڄي ڳالهه ڳري،

ڪڏهن دوست جو در کليل هوندو ۽ ڪڏهن ٽاڪي ڏنل هوندي، يعني ڪڏهن ”بسط“ هوندو ۽ ڪڏهن ”قبض“ ته سالڪ باقي رهيل گهڻيل جسمانيت ۽ خام طبع کي بهار جيئن پڇائي، رک جي حالت کي رسي، پاڻ کي پرينءَ جي پورڻ ۽ دائمي وصال جو پورو پورو لائق بنائيندو. پر جنهن هڪوار محبوب جو مشاهدو ماڻهو آهي ۽ جنهن وصال جي ”مهي“ جي چڪي ڏٺي آهي، تنهن کي دائمي ديدار ۽ وصال

وڏي تمثيل رڻيل آهي. سر سريراڳ ۾ شاهه سنسار کي هڪ مها ساگر سان مشابهت ڏني آهي ۽ انسان کي خدا جي طلب ۽ توه حاصل ڪرڻ لاءِ هدايت ڪئي آهي. هت وري طريقت ۽ معرفت جي اُڀتار ڪئي اٿس. جهڙيءَ ريت سهڻيءَ کي درياھ تري، مينھار کي پار ملڻو هو، تهڙيءَ ريت انسان کي به هن فاني جهان جو درياھ تري پنهنجي حقيقي محبوب سان وصال حاصل ڪرڻو آهي. مگر جنهن جو انگ ازل ۾ لکيل آهي، سوئي اهڙي سياڳ جو ڳولا ٿو آهي، سهڻيءَ جون به مينھار سان ميٺاق کان ٿي لائق لڏل هيون، تنهنڪري هن دنيا ۾ به وري اچي کيس ڳولي لڏائين. انهيءَ ڪري چئبو ته سهڻيءَ مان مراد آهي ”سالڪ.“ سالڪ کي ٻن قسمن جي مصيبتن کي منهن ڏيڻو آهي: هڪ ٿيرون بير وٺي، ۽ ٻيون اندروني، جيئن سهڻيءَ جي حالت ۾، درياھ ۽ انجا خطرا بير وٺي مصيبتون هيون ۽ گهر اندر ڌم ۽ انجا ڏکا اندروني مصيبتون هيون. سالڪ جي حالت ۾، بير وٺي مصيبتون دنيا ۽ دنياويءَ تعلقات، ۽ اندروني مصيبتون آهن: نفس ۽ نفساني وسوسا. اهي ٻئي هن کي سئين راهه کان گمراهه ڪرڻ جي هروج ڪوشش پيا ڪن. ساهڙ پيرينءَ ۽ پر سڪيءَ ڏنيءَ تي آهي. جڏهن دنياوي درياھ لنگهي پار پئسو، تڏهن ئي ان جو ديدار ٿيندو. هاڻي جنهن صورت ۾ سالڪ کي اهڙيون بيروني توڙي اندروني آفتون درپيش آهن، تنهن صورت ۾ هن کي ضرور ڪمي ڪارگر آڀاءُ ۽ وسيلو کپن، جن جي سهار تي سندس مقصد حاصل ٿئي. سهڻيءَ جي حالت ۾ پيرين ڳالهه جا بلڪل ضروري هئي، سا هئي خدا کي باڏائي ڌم کي اگهور نڍ ۾ وجهڻ، ته متان هو جاڳي کيس محبوب جي ملڻ جي سانباھيءَ ۾ رنڊڪ وجهي ۽ ٻي ڳالهه جا بلڪل ضروري هئي، سا هئي ڪنڀار وٽ وڃي گهڙو هٿ ڪرڻ، جنهن جي مدد سان پار تري وڃي، سالڪ جي حالت ۾ به، اول شرط آهي پنهنجي ڌم جهڙي ڪوڙي ۽ ڪوڙهي نفس کي قابو ڪرڻ، يعني عقل ۽ ايمان، عبادت ۽ رياضت جي رستي مٿس ضابطو رکڻ. جڏهن هو هن منزل کي رسي ٿو، تڏهن هڪ نئين قسم جي ڪشش پيدا ٿئي ٿي.

ما کيس چڪي، حقيقي محبوب جي ديدار جو مشتاق بڻائي ٿي. پوءِ هن کي عشق جو آڳهه وٺي، ڪنهن ڪنڀار يعني مرشد ڪامل جي مدد سان طريقت تورڻي پوي ٿي. طريقت جو تڙ نهايت اڙاڻو ۽ ترڪو آهي، ۽ امڪان آهي ته سالڪ جو پير ڪنهن مهل به ڪسڪي وڃي. پر مرشد جي فيض جي نظر جا هڪ پڪي گهڙي مثل آهي، سا سندس مبري ڪري، کيس معرفت جي دڳ لڳائي ٿي. جنهن صورت ۾ جسم، لمس ۽ حواسن جي بلا اڃا سندس گردن ۾ پيل آهي، تنهن صورت ۾ اهو ديدار گهڻو وقت جڻاءُ نٿو ڪري. ڀل ساعت ڪنهن وانگي چمڪات ڪنهن الوپ ٿيو وڃي. انهيءَ ۾ هڪ وڏي حڪمت رکيل آهي، ڇو ته جيڪڏهن ڪا شئي جلد ۽ آسانيءَ سان هٿ اچي ٿي ته ان جو پورو لادر نٿو پوي.

هر که آو ارزان خرد ارزان دهد،
گوهری طلی بقرص نان دهد.

يعني ”جيڪو سهاڻو گهڻندو، سو سهاڻو ٿي وڪڻندو. بار مالڪ مانيءَ ٽڪر تي ڏيئي ڇڏيندو.“ سو جيڪڏهن محبوب جو دائمي رسال ست ٿي ور پوندو ته سالڪ جي ڀاءُ اندر جا لوڄ آهي سا مڪمل ماني ٿي ويندي.

الهيءَ ڪري ٿي شاهه چيو آهي ته:

وصالا فراق جي، ٿي سڄي ڳالهه ڳري،

ڪڏهن دوست جو در کليل هوندو ۽ ڪڏهن ٽاڪي ڏنل هوندي، يعني ڪڏهن ”بسط“ هوندو ۽ ڪڏهن ”قبض“ ته سالڪ باقي رهيل گهڻيل جسمانيت ۽ خام طبع کي بهار جيئن پڇائي، رک جي حالت کي رسي، پاڻ کي پرينءَ جي پورڻ ۽ دائمي وصال جو پورو پورو لائق بنائيندو. پر جنهن هڪوار محبوب جو مشاهدو ماڻهو آهي ۽ جنهن وصال جي ”مهي“ جي چڪي ڏٺي آهي، تنهن کي دائمي ديدار ۽ وصال

سسئي ۽ پنهنجون

راجا دلوراءِ جي زماني ۾، پانپير واهه جي ڀر تي، نانيا (نائون) نالي هڪ پانپير رهندو هو. پاڻ ۽ سندس گهر واري، جنهن جو نالو مندر هو، سڀئي اولاد لاءِ سڪايل هئا. نيٺ پيريهءَ ۾ کين هڪ نياڻي ڄائي، جا سولهن ۾ چوڏهينءَ جي ڇنڊ کي به شهه ڏيئي وئي. پر سندس ستاري مان معلوم ٿيو ته سندس انگ ڪنهن مسلمان سان اڏيل آهي. اهڙيءَ شهرت ۽ بدناميءَ کان پاڻ بچائڻ لاءِ، نائونءَ ۽ سندس ناريءَ انهيءَ بي باهم موتيءَ کي وڏي افسوس سان صندوق جي سڀ ۾ درج ڪري، درياھ ۾ داخل ڪيو. صندوق لهرن ۾ لڙهندو، قضا سان اچي پيٽور جي سان ڪناري تي نڪتي. انهيءَ شهر ۾ محمد نالي هڪ ڌوپي رهندو هو جنهن کي ”لالا“ به ڪري سڏيندا هئا. سندس هٿ هيٺ پنج سو ساريگر ڪمائيندا هئا ۽ چڱيءَ پونجيءَ وارو هو. پر ويچارڻ کي اولاد ناهي، ڪونه هو جڏهن ڪاريگرن جي نظر ان پيٽي تي پئجي، تڏهن ان کي پاڻيءَ مان ڪڍي، پنهنجي استاد وٽ کڻي آيا. ڌوپيءَ صندوق کولي، جان کڻي ڏسي ته هڪ سدا سهڻو ڀار منجهس سٽو پيو آهي. ڀار کي ڪڍي پنهنجي گود لائين ۽ مٿس سستي جو نالو رکيائين، جنهن کي معنيٰ آهي ڇنڊ. سندس زال سستيءَ کي گهڻي لاڏ ڪوڙ سان لالچ لڳي. جڏهن عمر رسيد ي ٿي، تڏهن سندس نينهن جي نيزن منجهن نيازمندن جي دلين کي گهائي وڌو. سڀ ماڻهو سندس موھڻيءَ

کان سواءِ ڪٿي ٿو آرام اچي؟ سندس سڪ ۽ سور کي نهايت نه آهي جيستائين محبوب سان نٿو ملي، تيستائين سندس جيءَ پيو جلي ۽ جيئن جيئن وڃي محبوب جو ديدار ڪندو، تيئن تيئن وڃي سندس سڪ زور ٻوندي.

جڏهن سالڪ هن منزل کي رسي ٿو، تڏهن محبوب جي ديدار کان سواءِ هن کي ٻيو ڪي به نٿو اچي. پوءِ سڀ دنيوي توڙي ديني، بيروني توڙي اندروني لاڳاپا ۽ سڀئي توڙي وسيلو ۽ آڌار وڃائي، گناهه ۽ ثواب، نفع ۽ نقصان، هار ۽ جيت، دڪ ۽ سڪ، جسر ۽ جان، جن مڙنيءَ مان هن کي ڏوٽيءَ جي پوءِ اچي ٿي، سي ترڪ ڪري، پڻ پنهنجي انفرادي هستي وڃائي: ”موتو قبل ان تموتوا“¹ جو درجو پائي ٿو. هن کان پوءِ هو محبوب جو هميشه لاءِ مشاهدو ماڻي ٿو ۽ وحدت جو عميق، جنهن جو هيءُ سنسار رويي ساگر به فقط هڪ جزو آهي، تنهن ۾ لڪ ٿي، ساري سرشتي پاڻ ۾ سمايل ڏسي ٿو.

سهسين ساٿر ٻوڙيون، منڍ ٻوڙيو مهرارڻ.

هارڻ سندس روح ۾ توڙي اکين کان ٻاهر، محبوب کان سواءِ ٻيو ڪي به نٿو پاسي ۽ ڪائنات جي هر هڪ جزو مان کيس حق جو جلوو ٻيو نظر اچي.

سيت پچار پيرين جي، سيت هوت حضور.

اهڙو جيون مڪت عارف، باقي حياتيءَ جا ڏينهن مشاهدي ۾ گذاري، موت لاءِ منتظر رهي ٿو، جو امر ڪيل وقت ٿي اچي، سندس جسر جي ڪچي گهڙي کي توڙي، کيس ابد تائين حق ۾ غرق ڪريو ڇڏي.

مورتي ۽ پنهنجن جي شرافت ۽ دولتمنديءَ جي ساراھ ڪئي. پر ڏوٻيءَ
الساھ ڪيو ۽ چيائين ته ”هڪڙو ته پنهنجو پرديسي آهي ۽ ٻيو ته اسان
جي ذات جو نه آهي.“ پر سڪيءَ کيس پڪ ڏني ته پنهنجو پڻ ذات جو
الساھ آهي ۽ چيائينس ته ”جيڪڏهن ويساھ نٿو اچيئي ته کيس
آرام ڏس.“ کتيءَ اها ڳالھ قبول ڪئي. پوءِ پنهنجي کي گهرائي،
آرام ڏيئي ويٺو. هن کي چيائين ته ”هڪ ڪپ ڏوٻي اچ.“ پنهنجيءَ جا
ڏاڏا هٿ ڦرهي تي ڪپڙن سٽيندي لقون ٿي پيا. نيٺ ڪپڙن کي
پنهنجي ڦاٽي اچي ڪٽي جي گهر نڪتو ۽ ملول ٿي ڪنڊ ۾ ويهي رهيو.
سئي کيس دلداري ڏيئي چيو ته ”پولو نه آهي، هاڻ ڇا ڪر جو هر
هڪ لائال ڪپڙي جي تھ ۾ هڪ سوني مهر وجهي ڇڏ، ته پوءِ ڪٿان
۾ هڪايت ڪانه ايندي.“ پنهنجي ائين ڪري، ڪپڙا مالڪن کي
ڏيئي آيو ۽ ڪنهن وٽان به ڏوٻيءَ کي ڪا ڏانهن ڪانه رسي. هاڻي
اٿس، کي تسلي ٿي، جنهن کيس سسئيءَ جو سڱ ڏيڻ قبوليو.

انهيءَ وچ ۾، پاڙي ۾ رهندڙ هڪ سونار جي دل پنهنجيءَ تي
مرڪي ويئي، جنهن پنهنجيءَ طمع پوري ڪرڻ لاءِ سسئيءَ جي ست
ملاٺ وڃي پنهنجيءَ جا ڪن پريا. انهن ڏينهن ۾ رواج هوندو هو ته
هڪڏهن ماڻهوءَ تي ڪونڪر پيچندو هو ته هن کي پنهنجي سڃاڻيءَ
لڳت ڪرڻ لاءِ، باھ جي مچ مان لنگهڻو پوندو هو. پنهنجيءَ به سسئيءَ
کي پاڻ موڪل لاءِ، انهيءَ پرکي مان پار لنگهڻ واسطي اشارو ڪيو.
سسئي، جا سون وانگر سڄي هئي. سا انهيءَ باھ مان پاڻ اڳي کان به
اهڙي ٿي نڪتي. آخر وڏي تجملي ۽ طومان سان هنن پنهي عاشقن جي
لڳائي ملهائي ويئي. پوءِ ڏوٻيءَ پنهنجيءَ کان جنڊو پاڻو لکائي ورتو ۽
اهڙن به وطن ويڃڻ جو خيال لاهي، ڏوٻيءَ جو ڌنڌو ڪندو رهيو. پنهنجيءَ
پوءِ ڇڙو جو ساڻس ساٿ ۾ آيو هو. سو سندس انهيءَ روش تي
اهڙي پوسريو. پر جڏهن ڏٺائين ته ڪو چارو ڪونهي، تڏهن ساري
عاميت وڃي آري ڄام جي پيش ڪيائين. آري ڄام جو پٺو ٿي لهي ويو
۽ پنهنجيءَ جو سندس دادلو پٽ هوندو هو. تنهنجي فراق ۾ بي حال ٿي

مورتي ٿي مفتون ٿي پيا ۽ جيڏانهن ويندي هئي تيڏانهن سندس چاچو
جهڙي منهن جي چوڌاري، ڪٽيءَ جي تارن وانگر ميٽر ڪري بيٺا
هئا. گاڏر جون اکيون به سسئيءَ کي ڏسيو پيون ٿرنديون هيون ۽ هن
جي سڪ ۽ آرام لاءِ هرڪا ڪوشش ڪندو هو. سندس لاءِ هڪ
عاليشان محلات اڏايائين، جنهن جي چوڌاري هڪ وڏو باغ رکيائين
سسئي انهيءَ باغ ۾ پنهنجي سهيلين سان گڏجي آڻڻ ۾ ويهي
ڪٽيندي هئي.

ان زماني ۾ ڪيچ مڪران جا قافلا پنيور جي شهر مان لنگهي
ٿئي ۽ ٻين ملڪن ڏانهن واپار ڪرڻ لاءِ ويندا هئا. ۽ سسئيءَ جي
سونهن جون هاڪون ٻڌندا وٽندا هئا. نيٺ ڪن وڃي اها خبر ڪيچ
جي حاڪم آريءَ ڄام جي پٽ پنهنجيءَ کي ٻڌائي، ٻڌڻ شرط پنهنجي
جي دل ديواني ٿي پيئي ۽ هڪدم واپاريءَ جو ويس ڪري هڪ وار
قافلو سنڀرائي، مشڪ ۽ عنبر جا انبار ساڻ ڪري، اچي پنيور ۾ وار
ٿيو. ڪٿوريءَ ۽ خوشبوءِ سان سارو شهر واسجي ويو. سسئيءَ کي جڏهن
اهڙي سرهي ساٿ جي اچڻ جي خبر پئي، تڏهن عطر سونڊ جي ارادي
سان، هار سينگار ڪري، سهيلين سميت، پنهنجيءَ جي منزل تي ويهي
سسئيءَ جي صورت ڏسي، پنهنجيءَ جو هيٺو هيڪاري هٿن مان چٽاڻي
ويو. هوڏانهن وري سسئيءَ کي به، پنهنجيءَ جي پيشاني پسڻ شرط پريت
جو پيڇ پئجي ويو. جيئن رمضان ڪنير جو چيو آهي:

چارئي عين چچي ويا، ڳجهيءَ رمز ڳٺا،
جيئن چندن وڻ ۽ چانڪو تنن پرت پيچ پيا،
هوءَ هن جي عشق الوت ڪئي، هو ماريو محبت،
هوءَ ملڻ لاءِ ماندي مري، هو جالي ڪين جدا.

سسئي نيٺ پنهنجي اندر جو آواز هڪ سڪيءَ سان اوريو. جنهن
کي منت ڪيائين ته ”ڪا به تجويز ويڙهائي، ابي کي رلهي رهي
منهنجو پنهنجيءَ سان سڱ ڪرايو.“ سهيليءَ وڃي ڏوٻيءَ سان ڳالھ

سڀائين ته ڏير کيس ويساهي، پنهنوءَ کي زوريءَ پڇائي وئي ويا آهن. وٺي گهوڙا گهوڙا کڻائين، منهن تي مائٽس ۽ پاڙيسري اچي مڙيا. هن ڪنهن جي ڪين مڃي. ويس وڳا ڦٽا ڪري، لاڳاپا ۽ لاڳ لاهي، ساهي ڦاٿل ڪنجرو وجهي اڪيليائي اڪيلي اٿن جا پير ڪڍندي. پنهنوءَ جي پٺيان ڪاهيندي ويئي، چاليهن ڪوهن جي پنڌ بعد، اچي جبل جي ويجهو پهتي، اُچ ۽ ٿڪ سببان مانڊي تي ڪري پئي ۽ ٻارهيون هٽل لڳي. قدرت خدا جي، جو انهيءَ هنڌان هڪ صاف پاڻي جو چشمو¹ پڙڪو ڏيئي ڦٽي نڪتو. تحفه الڪرام وارو چوري ٿو ته مون معتبر ماڻهن کان ٻڌو آهي ته اهو چشمو اڃا تائين جاري آهي² ۽ سڏهن به سڪي نٿو وڃي، ۽ ٻيو ته مينڊيءَ جي ٿاري، جا پرڻي رات سڀئي دستور موجب، هٿ ۾ ڪري ستي هڻي ۽ جا ساڻس هن سفر ۾ همراه هئي، سا انهيءَ چشمي جي ڀرتي ڪري ٽنبيائين. انهيءَ ٿاريءَ مان هڪ سرسبز مينڊيءَ جو وڻ اُڀري پيو. جو اڃا تائين انهيءَ ڦٽيل ماشقياڻيءَ جي نشاني آهي. ”ڌرو ساعت وسرام وٺي، وري اڳتي ڪڍي لڏيائين ۽ پڇ جبل وارو مشهور لڪ“ پيوڻي ناڪو“ لنگهي اچي، هاري جبل جي پاڙ وٽ ڦوڙنديءَ جي ڀر ۾ پهتي. پر پاڻيءَ جي اُٿل سببان اڳتي اڀري نه سگهي. نهايت نااميد ٿي، پوئتي هڻي ۽ ڳچ بند بعد، اچي ماباڙ لڏجي ويجهو رسي. هاڻي واهيري جي ويل اچي ٿي هتي پريان پهاڙ تي. هڪ ايل پنهور جي جهوپڙي ڏسي کانئس وڏي پڇيائين ته ”ادا اڃا ائين ڪو وٺو سات سڄڻ جو؟“ سسئيءَ جهڙي سهڻيءَ صورت کي هنن اڪيلو ڏسي، ايل پنهور جي دل هر کي ويئي ۽ ڏانهنس بچڙي

اهڙي ساڳي ڳالهه حضرت اسماعيل ۽ ٻيبي هاجر به ڪندا آهن. جڏهن ٻيبي هاجر، حضرت اسماعيل کي هڪ هنڌ وهاري، پاڻ پاڻيءَ جي تلاش ۾ هيڏانهن هوڏانهن ڦري ۽ ڏورتي، تڏهن حضرت اسماعيل چڙهيون هٽل لڳو ۽ خدا جي قدرت سان انهيءَ مٿان پاڻي جو چشمو ڦٽي نڪتو جو هاڻ زمزم جي نالي سان پڏرو آهي. اهو چشمو اڄ ڏينهن تائين قائم آهي. لس ٻيلي ۾ پيوڻي ناڪي يا لڪ جي ڀر ۾ آهي ۽ سڀني وارو چوندو ”ڪري چوندا اٿس.“

ٻيو، پهريائين هڪ قاصد روانو ڪيائين، جنهن جي هٿان پنهنوءَ کي چوڻي مڪائين ته ”جيڪڏهن هڪدم اچي حاضر نه ٿيندين ته منهنجو جيئڻ محال آهي.“ جڏهن قاصد پنيور ۾ پهتو تڏهن چا ڏسي ته پنهنون پريتن سان گڏيو پارچا پيو پڇاڙي هيءَ روڻداد ڏسي، قاصد جا ڳچ ڳري پيا ۽ درد مان دانهن ڪري چيائينس ته:

”اي ڪامل ڪم نه سندنو، جيئن پهرس پڇاڙين پوتين.“

پر پنهنون پوئتي هلڻ کان پڙ ڪڍي بيٺو. قاصد نا اميد ٿي، موٽي وڃي آري ڄام کي سرستو سماچار پهچايو. آري ڄام ٻڌڻ شرط مورچا تي ڪري پيو. رڻ ۽ راڙي ڪري اهڙو لاغر ۽ ضعيف ٿي ويو جو سندس ساهه ڇڻي وڃڻ جو امڪان هو. پيءُ کي اهڙي جو ڪاٺي حال ۾ ڏسي، سندس ٽن پٽن چڙهي، هوتي ۽ نوتي کيس آڻت ڏيئي چيو ته ”ڪوبه حيلو وسيلو ڪري، ڄاڻ ته پنهنوءَ ساڻ وٺي، اچي ٿا توهان وٽ رسايو.“

پوءِ ٽيئي خان اٿن تي سوار ٿي، سگهو ٿي اچي پنيور پهتا. سسئيءَ ۽ پنهنوءَ کين گهڻو آڌر ۽ ڏنو ۽ پاڻ وٽ مهمان ڪري، سندن گهڻي خاطر داري ڪيائون. وڃ جي خبر نه رهين ته ڪا هنن جي من ۾ مڏي آهي. ڪيترائي ڏينهن سندن اچڻ جي خوشيءَ ۾ جلसा ۽ جشن ڪيائون. هڪ رات جو ڳچ وٺي وري تائين مجلس ۾ مشغول رهيا. سسئيءَ ويچارِيءَ کي پنهنوءَ جي اوسيڙي ۾ پلنگ تي جاڳندي جاڳندي، ننڊ ڪڍي ويئي، هوڏانهن وري پاڻ پنهنوءَ کي غافل ڏسي، ويا کيس شراب ڄاڻ پياريندا، تان جو نشي ۾ اهڙو الوت ٿي ويو جو پنهنجو وجود جو ڪو ساءُ نه رهيس. آڏيءَ رات کان پوءِ سندس پاڻ اٿ گنگائي، کيس بي خبريءَ جي حالت ۾ کڻي، ساڻي ڏانهن ستيندا ويا.

پوئين رات جو ڄام سسئيءَ جي اک کلي ته چا ڏسي ته پنهنون پلنگ تي ٺهيئي ڪونه. حيرت ۾ پئجي هيڏانهن هوڏانهن دريافت ڪري ڏٺائين ته اوطاقتون ۽ اوتار سڀ سڃاڻپ ٿيا پيا آهن. معلوم

ماڻھو به اتي اچي سهرڻي جنهن سڄي ماجرا کيس بيان ڪري سگهائي،
 پٽائيءَ جي شرط اٺ تان ٿيو ڏيئي لهي پيو ۽ ڀائرن کي چيائين ته ”ڏرو
 ڏرو ڏرو ته هن قبر جي زيارت ڪري وٺان.“ پوءِ قبر جي ڀر ۾ ويهي
 (اڻ راز راني ۾ خدا جي در وينتي ڪيائين ته ”اي وچوڙين کي
 ملائي ڏي سڄا ڏئي مون کي پنهنجي محبوب سان هيڪاندو ڪر.“
 سندس عرض اڳهاڻو وري به جبل ڦاٽي پيو ۽ پنهنون وڃي پنهنجي
 ڀائرن کي هميشه لاءِ مليو.

تحله الڪرام وارو چوي ٿو ته ”هيءَ حيرت جهڙو احوال عام خلق
 جي واٽ ۾ آهي ۽ حال ۽ قال جا صاحب هي جوڙو جي هڪ پٽي جا
 عاشق به هئا ۽ معشوق به هئا. تنهنجي قصي کي سنڌي بيتن ۽ حسيني
 شعر ۾ ڳائي ٿا آهن ۽ انهيءَ مجازي عشق مان حقيقي عشق جو راز
 ڀر ڏيندا آهن مطلب ته انهيءَ پنهني عاشقن جي تاثير هيٺ، وجد ۽
 سماع جا صاحب گد گد ٿي ويندا آهن مير معصوم شاهه بکريءَ هن
 قصي کي مثنويءَ ۾ نظم ڪري، مثن ”حسن و ناز“ نالو رکيو آهي،
 لاهي مر تضي سورئي، ڪٿيائين واري، محمد شاهه بادشاهه جي ڏينهن ۾
 هن قصي کي هڪ خاص طرز ۾ نظم ڪري بيان ڪيو هو. اهو صاحب
 ڳالھ ٿو ڪري ته ”اسماعيل نالي هڪ ملتان جو درويش، هنن ٻن
 عاشقن جي زيارت لاءِ آيو. اُٺ کي ڀري بيهاري ٿي ڏينهن فاقو
 ڪڍيائين، انهيءَ مراد سان من هنن جو ديدار نصيب ٿيڻ، تن ڏينهن
 کان پوءِ هڪ ڪراڙي رات ٻه ٽي ماڻهيون ۽ پاڻيءَ جو هڪ وٽ کڻي وٽس
 اتي ان کي چيائين ته ”جيستائين سسئيءَ ۽ پنهنوءَ کي نه ڏسندس،
 جيستائين نه کائيندس نه پيئندس، زال ورائي ڏني ته ”سسئي مان
 آهيان، باقي پنهنون ڏسڻ جي ڀڄي ڦٽي ڪري ڇڏ، ڇو ته زماني تي
 ڀروسو نه آهي. آءُ اڳيئي ڏيرن جي ڏڏل آهيان.“ درويش ورائي ڏني ته
 ”اوه ڪيئن اعتبار ڪريان ته تون سسئي آهي؟ ڇو ته سسئي نهايت
 طبعي صورت ۽ جوان هئي، مگر تون ڪراڙي آهي.“ سسئيءَ هڪدم
 پاڻ کي پنهنجي چوڻن جي جمال ۾ ظاهر ڪيو. اُتي وري به درويش

نظر ڪرڻ لڳو. سسئيءَ پاڻ کي جوکي ۾ ڏسي، پنهنوءَ جي سار ۾ (ا)
 زار رني. سندس سوز وارين صداقتن ڏونگر به ڌاري وڌو. ڀر هن ڪنڻ
 ڪور اثر نه ٿيو. نيٺ خدا کان سواءِ ٻيو ڪو به چارو نه ڏسي، ايل پنهن
 کي پاڻ وٽان ٽارڻ جي بهاني، آڙي ڪري چيائينس ته ”آءُ تڪل ٿل
 اڃايل آهيان، ڀلائيءَ ڪري پوريائين ڪو ڪير چڪو پياري.“
 پنهنوار خوش ٿي، ڏڻ ڏانهن ڊوڙين هن جو پاسي ٿيڻ ۽ سسئيءَ جو ر
 کي سوال ڪرڻ. پئي هٿ ڪڍي، ٻاڏائي چيائين ته ”اي ستارا ۾
 بيوسيئيءَ جو وسيلو ٿي ٿا.“ هن اڃا دعا مس پوري ڪئي ته پهڙ ڦار
 پيس، جنهن ۾ اندر گهڙي ويئي. پوءِ جبل جهڙو ٿي پيو. ڀر سسئي
 جي چٽيءَ جو پاند ٻاهر رهجي ويو. ايل پنهنوار ڇڏهن کير ڏهي پوئس
 موتين تڏهن هي رنگ ڏسي، تپرس ۾ پيو ۽ الاهي قدرت جو اهڙو اهڃا
 پسي، توريءَ تائب ٿيو. پوءِ انهيءَ هنڌ، هڪ پٿرن جو ميڙ ڪري، قبر ۾
 لوڙهو ٺاهي ڇڏيائين.

رستي تي جڏهن پنهنون نشي جي خمار مان سجاڳ ٿيو. تڏهن پاڻ
 کي اُٺ تي جڪڙيل ڏسي، ڏاڍا جڪ ڪاڏائين، ڀائرن کان پڇي وڃڻ ل
 گهڻو ٿي واجهيايائين پر هنن کان پڇي نه سگهيو. نيٺ آئي سندس
 ٻانهن آري ڄام جي حوالي ڪيائون. پر پنهنون سسئيءَ جي وچوڙي
 اهڙو ته ڳرندو سڙندو ويو جو پٽس کي سندس مرڻ جو خوف ٿي پيو
 لاچار پنهنوءَ کي رخصت ڏنائين ته پنيور موتي، سسئيءَ کي به ساڻ و
 اچي آستاني ٿي. پوءِ هي يار به سٽيندو پنيور ڏانهن راهي ٿيو. جڏهن
 سسئيءَ جي قبر وٽان لانگهائو ٿيو، تڏهن سندس روح کي هڪ ازغير
 اڏمو آيو. اهڙي رڻ پٽ ۾ تازي لوڙه مان چٽيءَ پاند ٻاهر نڪتل ڏسي،
 ڀر سنسو پيدا ٿيس ته نچاڻا هيءَ سسئيءَ جي قبر آهي. اتفاقاً اهو اڀا

اهو پهڙ ماٻڙ نش جي پيٽ ۾ آهي. جڏهن لڪ يا لڪڻ سان نوڪيو اٿس، تڏهن
 منجهانئس اهڙو آواز نڪرندو آهي جهڙو ڪنهن ڪنجي جي برتن وڇائڻ مان. ڇو
 آهن ته اهو آواز سسئيءَ جي درد وارين دانهن جو پڙاڻو آهي. انهيءَ پهڙ کي ”سسئيءَ وار
 وٽو“ سڏيندا آهن.

مورڙو ميربحر

راجا دلوراءِ جي زماني ۾ سون مياڻي² ۾ اويائي نالي هڪ مهاڻو رهندو هو. کيس ست پٽ هئا، جن مان مورڙو مڙئيءَ کان ننڍو ۽ البت مڻهو هو. ٻيا ڇهه ٽي ڀائر جنگ جوان هئا، ۽ مڇي مارڻ جي فن ۾ استاد هئا. ڪوتاهي مورڙي ۾ به ڪانه هئي، جي جسر جو ڄڻو هو ته عقل ۾ وري اڪابر هو. پر ڀائر کيس بيڪار سمجهي، پٽ جي سنڀال سڙيءَ لاءِ گهر ڇڏي ويندا هئا. هڪ لڱا ڇهه ٽي ڀائر مڪڙيون موري، ڪلاچيءَ ۾ به ڪن وٽان اچي نڪتا. هن ڪُن ۾ اهڙو ته قهر لڳو پيو هوندو هو جو غورابن جا غوراب منجهس غرق ٿي ويندا هئا. ازانسواءِ منجهس هڪ ڀرت جيڏو مانگر مڇ رهندو هو. شال نه ڪو ڪمڀخت سندس وار چڙهي، جي چڙهيو ته نهوڙي نيندو هوس. تڙ جي ملاحن ڀائرن کي گهڻو ئي سمجهايو ته ”هتان پڇي پاسو ڪريو“ پر هي ڀار مڙن ٿي نه اڃا

لهر نٿي پوي ته دلوراءِ ڪهڙي زماني ۾ سنڌ جو حاڪم هو پر ”تاريخ طاهري“ ۾ ايترو لکڪر ڪيل آهي ته هو ڏاڍو ظالم ۽ زاني هو ۽ پر همن ڄاڻا جو شهر سندس ئي ڪڏن سر تونڻ ڪري خدائي قهر سان ناس ٿي ويو سنڌي قصه نويس اڪثر ڪري هر ڳالهه منهن جي پوري سڌ پڇي نه سگهندي اٿن. سا دلوراءِ جي زماني تي مڙهندا آهن. سون مياڻي لس ٻيلي جي سرحد تي هڪ ننڍو ڳوٺ آهي. ڪراچي کان اٽڪل 60 ميل

ري اتر الهندي طرف آهي. سلاچيءَ جو ڪن ڪلنڻن ۽ منهوڙي جي وچ ۾ هوندو هو. اهو نالو سندس انهيءَ ڪري پيو هو. دودائي بلوچن جي هڪ ذات جا ڀاتي، جن کي ”ڪلاچي“ ڪري سڏيندا هئا. سي ان ۾ نزديڪ اچي ڳوٺ پڏي رهيا هئا. هاڻي ڳوٺ کي به ”ڪلاچي“ ڪري سڏيندا هئا. منهن ڪري هاڻوڪي ڪراچيءَ جي شهر تي به اهو نالو پيو آهي.

چيس ته ”جيسين پنهنوءَ جو ديدار نه ڪندس، تيسين ماني ڀائي حرام آهي.“ گهڻي رد بدل سستي قبر ۾ اندر وڃي، پنهنوءَ کي چيله تائين ٻاهر ڪڍيو پر هن کي پنهنجي پک ۾ سوگهو جهلي بيٺي، ته متان اڳي وانگر ڪو کيس ڌتاري ڪڍي وڃي. اهڙيءَ طرح ڪيترن الله وارن سستي ۽ پنهنوءَ جي ملاقات ڪئي آهي.“

جهڙي طرح سهڻيءَ ۽ ميهار جي ڳالهه ۾ تمثيل رثيل آهي تهڙيءَ طرح سستيءَ ۽ پنهنوءَ جي قصي ۾ هڪ وڏي تمثيل رکيل آهي. تفاوت رڳو هي آهي جو سهڻيءَ جي ڳالهه ۾ دنيا ۽ طريقت جي سفر جي ڌاڪڙن کي درياھ سان پيشو ويو آهي ۽ سستيءَ جي ڳالهه ۾ دنيا ۽ طريقت جي مشڪلاتن کي رڻ پٽ سان مشابهت ڏني ويئي آهي. سستيءَ مان مراد آهي سالڪ، جو پنهنجي پنهنوءَ، يعني حقيقي محبوب جي ڳولا ۾ آهي. پنيور ۽ ان جا ڀاڻ، دنيا ۽ دنيا جون نعمتون آهن. ڪيچ محبوب جو مڪان آهي، جتي پهچڻ لاءِ پهريائين ته ڏاڳهن، ڏيرن ۽ ڏونگرن جهڙن ٽن زبردست دشمنن، يعني نفس، دنيوي تعلقات ۽ خوديءَ جي چنبن کان پاڻ کي آزاد ڪرڻو آهي. جيئن سستي ڪيترين دور ۽ دراز منزلن، جهڙوڪ وندر، وڻڪار، پٺ، هاڙي وغيره مان لنگهي نيٺ وڃي ملڪ الموت ماڻي ٿي، تيئن سالڪ کي به صوفي طريقي جون ست ماتريون يا منزلون لنگهي پار پوڻو آهي. اهي ست ماتريون آهن: طلب، عشق، معرفت، استغنا، توحيد، حيرت ۽ فقر. آخري منزل تي رسڻ بعد، سالڪ محبوب جي هستيءَ ۾ حل ٿي، هميشه جي حياتي حاصل ڪري ٿو.

ريڇ وجهي اڳتي وڌيا ٿي ڪين ته ڪُن به پيرين پائي، آهي اونهي به هينن ڪن به پيڙي اونڌي ٿي وڃي سرون درياھ ٿي، مڇ ڪي به لڳي ساڄي، سو هڪ ٿي لقمو ڪري ڳڙڪائي وين.

ويل تري ويئي، گهاٽو گهر نه موتي. گهر جا پاڻي سڀ فڪر ۾ پئجي ويا. آخر مورڙو هڪ مڇو وٺي، اتي سندن ڪلڀ پيو. تڙن تان تلاشون ڪندي پتو پيس ته پاٽرس سان ڪهڙو ويل وهي چڪو هو. پوءِ ته موتي ماڳ آيو ۽ متن مائنن کي ميڙي پاٽرن جي بدلي وٺڻ جون ستون سٽڻ لڳو. آخر هڪ لوهي پيڇرو تيار ڪرايائون، جنهن کي ٻاهرئين پاسي ڪيترائي ڪنڊا ۽ تڪا ڪل لڳل هئا. ۽ هر هڪ ڪنڊي ۾ ريشمي رسو پيل هو، جنهن جي ٻي پيچاري هڪ پاڇاري سان ٻڌل هئي. اهي ساز سامان ساڻ ڪري سڀ ڪلاچيءَ جي ڪن ڏي ڪاهيندا ويا. اُتي پهچڻ شرط مورڙو پيڇري ۾ ٿي ويٺو ۽ همراهن کي چيائين ته ”هاڻي پيڇري کي ڪلي ڪن ۾ ڦٽو ڪريو. جڏهن رسالڏندا ڏسو ته تڏهن پيڇري کي چڪي ٻاهر ڪڍجو.“ پوءِ ته پيڇري کي حفاظت سان لاهي پاڻيءَ ۾ وڌائون. مانگر مڇ به وات ڦاڙيو ويٺو هو. سو پيڇري کي ويو ڳڙڪائيندو پر پيڇري جا ڪل وڃي سندس ڇاڙين ۾ اٽڪيا. جيئن ان کي گهڙ جي ڪوشش ڪيائين، تيئن ڪل ويس زور سان ڪپندا. آخر چوڪنيو جڪڙجي پيو. پوءِ ته مورڙي وٺي رسالوڏيا، تنهن تي پاڇارين ۾ ساڻ جوتي، انهن جي پٺن تي ”مٺا“ رکي ڪلي ٻاهر ڏنائون. تڏه تي ساڻ اُتي پڪا ۽ مانگر مڇ کي گهلي، سڪيءَ تي ڪڍي آندائون. بس، هاڻ بري ٿي پڇ ٿي ويئي، هلي ساهه ڪڍي وڌائونس. مورڙو پيڇري مان صحيح سلامت نڪري آيو. پوءِ ته مڇ جو پيٽ چيري، منجهانئس پاٽرن جا ڪرنگر ڪڍي، آهي ڪلاچيءَ جي اتر اولهه طرف، جبل جي پاڙ وٽ دفن ڪيائين. باقي حياتيءَ جا ڏينهن مورڙو مقام جو مڇا ورتي گذارڻ لڳو.¹

¹ اهو مقام اڄ ڏينهن تائين بيٺو آهي ۽ ان کي ”مورڙي جو مقام“ ڪري سڏيندا آهن.

سُر سريراڳ ۾ شاهه هن جهان کي مهراڻ سان مشابھت ڏيئي، ان ۾ خوف خطرا بيان ڪري انسان کي خدا جي طلب ۽ توهه جي ملايت ڪئي آهي. يوناني فيلسوفن دنيا کي ”عالم اڪبر“ ڪري سڏيو آهي، ۽ انسان کي ”عالم اصغر“، ڇو ته جيڪي به شيون دنيا ۾ موجود آهن، تن مڙني جو اختصار انسان جي جسم ۾ سمايل آهي. انهيءَ لحاظ تي، جي دنيا مهراڻ مثل آهي، ته انسان وري ڪُن سمان آهن. هتي انهيءَ ڪن جو خاص ذڪر ڪيل آهي. انسان جي اندر ۾ ٻي غيبي خزانا موجود آهن، تن جو نه آهي انت نه پار. طرح طرح جا روحاني راز منجهس لڪل آهن. پر انهيءَ ڪن ۾ هڪ هيبتناڪ مانگر مڇ پڻ وات ڦاڙيو ويٺو آهي، ڪن ۾ ڪو گهڙيو نه آهي، ته ان کي اڳڪاڻيو ڇڏي جي روحاني امل ماڻڪ هٿ ڪرڻا آهن، ته اول انهيءَ مڇ کي ماري مات ڪرڻو آهي. پر اها جهڙي تهڙي ڳالهه نه آهي. هن نگرِي گهڙن گهاٽن جون متيون منجهان ٿي، کين نهڙي نيو آهي. مانگر مڇ مان مراد آهي، نفس، جو ڪڏهن به راضي ٿيل جو نه آهي. انسان ڪلي ڪيترا به مال اسباب گڏ ڪري ۽ ڪيترا به مان مرتبا حاصل ڪري، ته به نفس پل پل پيو پڪاري ته ”آڻ ۽ آڻ“ رومي انهيءَ ڳالهه کانهن اشارو ڪري، مثنويءَ ۾ چيو آهي:

صورت نفس از بخولي بے پهر،
قصر دوزخ بخوان با همت در،
هر نفس مکرری و در هر مکر زان،
غرق صد فرعون با فرعونيان.

يعني: ”اي پڇا! جي نفس جي صورت ڏسڻي اٿئي ته ست دري دوزخ جو نڪسو وڃي پڙه، پل پل نئون نئون مڪر پيو ڪري ۽ هر هڪ مڪر

ڪراچيءَ کان به ميل کن پري، هندن جي مساڻ کان سڌ پيندڙي آهي، مورڙو به منجهس دفن ٿيل آهي.

سان سوهاڻا فرعون جماعتن سميت غرق ڪيو ڇڏي “
جيئن سمنڊ جي مانگر مڇ کي مارڻ لاءِ رواجي چاريون ۽
ڪنڊيون ڪنهن نه ڪم جون آهن، تيئن نفس جهڙي رپ کي
نگهونسار ڪرڻ لاءِ به فقط رواجي روزا ۽ نمازون ڪارگر نه آهن. ان کي
ٺهڙڻ لاءِ زبردست مجاهدن ۽ رياضتن جي ضرورت آهي. جو انسان
اهڙا آباڻ وٺي ٿو اهو مورتي وانگر مڇ جهڙي نفس کي ناس ڪري
هميشه سک ماڻي ٿو.

سورٺ ۽ راءِ ڏيڇ

جيئن ته هن قصي جا واقعا ڪاٺياواڙ ۾ ٿي گذريا جتي اڄ ڏينهن
سوڌو چارڻ انهن کي چنگن تي ڳائيندا وٽن، تنهنڪري مناسب جاتو
ويو ته ڪاٺياواڙ جي تاريخن ۽ ڪهاڻين جي تپاس ڪري، حقيقتون
حاصل ڪجن. اهڙي کوجنا ڪندي، معلوم ٿيو ته راءِ ڏيڇ جي ڳالهه
جهڙيءَ ريت ڪاٺياواڙ ۾ ڪٿي وڃي ٿي، تنهن کان سنڌ ۾ گهڻو پري
طرح مروج آهي. سنڌ واري قصي جو منڍ ڪاٺياواڙي قصي جي منڍ
کان اصل پئي نموني جو آهي، مگر ٻنهيءَ جون پڇاڙيون سواءِ ڪن
جزوي اختلافن جي، هڪ ٻئي سان ٺهڪي ٿيون اچن. انهيءَ تفاوت جو
سبب ڳوليندي، ڪاٺياواڙ جي ڪهاڻين مان ڪڍي پئي ته سنڌي قصي

’سورٺ سنسڪرت لفظ ’سوراڻي‘ جي بگڙيل بناوت آهي جنهن جي معنيٰ آهي، عمدو
ملڪ يا عمدي ملڪ جي. جنهن ملڪ کي هاڻي ڪاٺياواڙ جي نالي سان سڏجي ٿو تنهن
کي اڳي سوراڻي ڪري ڪوٺيندا هئا. سوراڻي جو آپ بيت ڪڇ ۽ کنڀات جي نارين
جي وچ ۾ آهي. اڳاٽي زماني کان وٺي هيءَ ڏيهه هنڌن جو تيرت ٿي رهيو آهي. عيسويءَ
ارڙهينءَ صديءَ جي وچ تائين انهيءَ نالي سان سڏيو ويندو هو پر جڏهن مرهٽن جي هٿ ۾
ايس تڏهن ان جو نالو ڦيرائي ”ڪاٺياواڙ“ رکيائون، ڇو ته اتي ”ڪاٺي توڙي“ وڏي تعداد ۾
رهندي هئي، جنهن سندن سخت مخالفت ڪئي هئي. هاڻي ڪاٺياواڙ ڇڻن ضلعن ۾
ورهايل آهي. انهن مان ڏاکڻي ضلعي کي اڃا به سوراڻي يا سورٺ ڪري سڏيندا آهن.
انهيءَ ضلعي ۾ ٽي مشهور ڀاڪه جبل آهن: گر نار، داتار ۽ پاليتانا. گر نار ۽ پاليتانا جي وچ
۾ ڪهاڻا جهنگ لڳا پيا آهن، جن کي ”گريلو“ ڪري ڪوٺيندا آهن. اهو ٻيلو پنڌرهن سؤ
کن چورس ميل ڦهليلو. گر نار جبل جي پاڻ وٽ اشوڪ راجا جا ٽنجا اڇ ڏينهن تائين بيٺا
آهن ۽ چوٽيءَ تي چين لوڪن ۽ هنڌن جا مندر اڏيل آهن.

ڪيون وينديون هيون. راءِ دريسين ۽ سندس ڌيءَ چندر وندا
 الائي سميت هندستان جا مشهور تيرت ۽ تڪيا ڀيٽيندي اچي
 رهيون. جيئن پالڪين ۾ چڙهي، مندرن جي درشن ڪرڻ لاءِ
 اچي ٻئي ويٺون، تيئن گهوڙي سوار اچي سندن رستور وڪي بيٺو ۽
 ڪري چيائين ته ”خبردار! جي هڪ قدم به اڳتي وڌيا آهيو.“
 اهي سان جو ڪارباري هو سو وڏي وٽس آيو ۽ هٿ جوڙي عرض
 ڪيائين ته ”سائين! اسان اوهان جو ڪهڙو گناهه ڪيو آهي؟“ گهوڙي
 وار جواب ڏنو ته ”ستوراشتر جو سرتاج، راءِ دياس، آءِ آهيان ۽ گرنا
 راجي حد ۾ آهي. پهرين ڏن ڏيڻ پوءِ اڳتي وڌو.“ ڪارباريءَ چيو ته
 ”ڏن ڏيڻ لاءِ تيار آهيو، مگر فرمايو ته ڪيترو؟“ دياس وراڻي
 ته ”مٿي نائي جي ڳالهه نه آهي، اها راجڪماري جا اوهان سان ساڻ
 آهي. سامون ڪي هڪدم پراڻي ڏيڻ نه ته هٿان وڪ به وڌڻ نه ڏيندو
 آهي.“ ڪارباريءَ ڏٺو ته دياس کان چند چڙاڻي مشڪل آهي، هاڻ ڪا
 رست ملاجي. سو راڻيءَ سان صلاح مصلحت ڪري دياس کي
 سامون ته ”اسان جا وڏا ڀاڳ چٽا جو اوهان جهڙو هاڪاري حاڪم
 اسان جي راجڪماريءَ تي هر ڪيو آهي، پر ويچار ڪري ڏسو ته
 دلچسپي ڪل جي نياڻي لڪ چپ ۾ ڪيئن پراڻي ڏيون. ائين
 هر سان نه فقط اسان جو منهن هيٺ ٿيندو پر اوهان جو پڻ هيٺ
 اچي ڪي رخصت ڏيو ته تيرت ڪري موٽي ملڪ وڃون. آءِ اوهان کي
 اهي ٻارن انجام توڙيان ته ورندي مهيني جي اڄوڪي ڏينهن اسين
 اندر سان چيڄ وٺي اينداسون.“ گهڻيءَ ڏانڊل بعد دياس مڙيو ۽
 سندس ٺهراءُ قبول ڪيائين. پوءِ ته تتر تڪڙ ۾ گرنا جو تيرت پيئي،
 راجا ساڻ اچي ماڳ پهتو. پهچڻ شرط راجا دريسين کي ساري
 مصلحت سڻايائون. راجا پنهنجي ڪٽنب جي بي عزتيءَ جي خبر پئي،
 راجي ويو ۽ بدلي وٺڻ جون ستون سٽڻ لڳو.
 آخر ڪارباريءَ سان پهتي، هڪ ڪارگر رت رٿيائين، جنهن جو
 نالو ئي الحال ڪنهن به نه ڏٺائين.

جو منڍ خود هڪ ٻي آکاڻي آهي، جنهن کي ”رائڪ ديويءَ جي آکاڻي
 ڪري سڏين ٿا. سنڌي قصي ۾ راءِ ڏياچ جي اصولڪي ڪاٺياواڙي
 آکاڻي ۽ رائڪ ديويءَ جي آکاڻي، ٻئي گڏجي مسجي هڪ ٿي ويئون
 آهن. انهيءَ ملاوٽ جو سبب ڳولي لهڻ کان اڳ، واجب آهي ته اهي ٻئي
 ڪاٺياواڙي قصا سنڌي قصي سميت بيان ڪيا وڃن.

راءِ ڏياچ جو ڪاٺياواڙي قصو*
 سن 875 عيسويءَ ڌاري راءِ چوڙا، سنڌي سمي راجپوت، ڪاٺياواڙ
 ۾ پنهنجي حڪومت برپا ڪئي ۽ وٽليءَ کي پنهنجو گاديءَ جو هنڌ
 ٺهرايائين. سندس پويان پاڻ کي ”چوڙا سما“ ڪري سڏائڻ لڳا. هن
 گهراڻي جو سڀني کان هاڪارو حاڪم گرهرپو ٿي گذريو آهي.
 جهوناڳڙهه جو مشهور قلمو جنهن کي هاڻ اير ڪوٽ ڪري سڏين ٿا،
 سو سندس ٺهرايل آهي.¹ راءِ گرهرپو 982ع ۾ وفات ڪئي، ۽ کانئس
 پوءِ پٽس راءِ ڪوٽ تخت نشين ٿيو جو 1003ع ۾ گذاري ويو. ان بعد،
 سندس پٽ راءِ دياس تخت تي ويٺو جنهن کي ”مهڻي پال“ ڪري به
 سڏيندا هئا. ساڳئي وقت گجرات جو حاڪم سولنڪي ڪل جو راجا
 دريسين هو جنهن جي گاديءَ جو هنڌ انهاواڙ پاتڻ هو. انهيءَ ڪري
 کيس ”انهراءِ“ به ڪوٺيندا هئا.² راءِ گرهرپوءِ جي زماني کان وٺي
 گجرات ۽ ڪاٺياواڙ جي حاڪمن جي پاڻ ۾ ناسازي ۽ نفاق هو. جڏهن
 جڏهن گجرات جا راجڪماريون گرنا جي تيرت تي
 وينديون هيون. تڏهن ڪاٺياواڙ جي حاڪمن جي سورس تي ساڻن

* هن قصي جو مضمون تارا چند پوٽ لال جي مشهور گجراتي ڪتاب ”ويرني واتو“ ۾
 ولبر فورس نيل جي تاريخ ڪاٺياواڙ تان ورتو ويو آهي.

¹ جهوناڳڙهه جو قلمو وٽليءَ کان اٺ ميل پري گرنا جبل جي اولهه طرف آهي. جهونا
 ڳڙهه جو هاڻوڪو شهر رڻي رڻي آهي. ڪوٽ جي چوگرد ٻڌيو ويو. پوءِ ساري شهر کي
 عالم پناه پڻ ڏني ويئي، جاڇ ڏينهن تائين قائم آهي.

² راجا دريسين سنه 1010ع کان وٺي 1022ع تائين گجرات تي راڄ ڪيو.

ساروت قائم ڪرڻ جو چڱو موقعو هت آيو آهي، سو وڏي فوج
 سامهون جهونا ڳڙهه تي اچي ڪڙڪيو. اميدون ته وڏيون ٿي هيس،
 پر وڏي عرصي ۾ پتو پيس ته ايرڪوٽ کي هت آڻڻ ڪا سٽري
 نه آهي. وڏا وس ڪيائين، پر ورهيو ڪين. آخر قلمي جي
 بهادري ڪلهيو ڪري ڪپ کوڙي ويهي رهيو. اها اميد هيس ته ٿوري
 اڳي ڏينهن دياس جو ان پاڻي کڻي ويندو ۽ پوءِ پاڻيهي اچي پيش
 ڪندو. پر اهو ان جو اجايو خيال هو. قلمي ۾ ان جا انبار لڳا پيا هئا ۽
 ٻي به مٿو هو. پل ورهين جا ورهيه گذري وڃن، ان پاڻي کڻڻ جو نه هو.
 تنهن ڏينهن، درلپ ديوي جا پڻ راجا سان گڏجي آئي هئي. تنهن
 انصاف کي نراس ڏسي، پنهنجي ور کي چيو ته ”اڃا ته ڪو بلو پيڻي
 بهار ٿو ڏسجي، چو نه ٿا ڪو ڇند ڦٽ ڪري، ڪوٽ کي قبضي ۾
 آڻبو.“ هن اڃا اهي لفظ ڪڇيائين ڪين ته پريان آواز ٿيو
 ”سولڪي ڪل جي ڏيئي جي جيءُ“ هيءَ صدا ٻڌي، درليسين
 راجا کي حڪم ڪيو ته ”ڏسو ته ڪير آهي، آئي هت حاضر
 آهي.“ پوءِ ته صدا هڻندڙ کي اندر وٺي آيا، جنهن جهاز ڪري چيو
 ”اها اٿس جو چارڻ آهيان، نالو بيجل اٿم. ڪو چڱو ڇوڪرو انعام ڏيو،
 اها اس جو سر آهي. اوهان جي قدامت ۾ رکان.“ درليسين وراڻي ڏني ته
 ”اها نه رڳو مال متاع ملندڙ، پر دربار ۾ وڏو درجو پائيندين. ڀلا ٻڌاءِ
 ڪر، اس جو سر ڪهڙيءَ ريت وڏي ايندين؟“ چارڻ مشڪي، جواب ڏنو
 ”اها اس جو مقصد هوندو سارو لشڪر هت ڪري نٿو سگهي سو ڏسو
 اها ڪي سر ڪيئن نه ٿو حاصل ڪريان، دياس جو سارو اوهان مون
 وٽ آهي.“ ائين چئي، اتي هليو.

”اها اصل معنيٰ آهي، شوهر ج جي جڙا ڪاڻا وڙ ۾ ڪٽي ۽ راجپوت هڪ
 ٻئي سان جهل ۾، جهار ۾ چئي، سلام ڪندا آهن. آڳاٽي زماني ۾ رکن ڏيڻ ۾ پڻ اهڙيءَ
 ريت ڪندا هئا. پر شواجيءَ جي گرو رام داس اهو بند ڪرائي ”رام رام“ چوڻ جو
 رواج آڻيو، هوندي به، ڏکڻ هندستان جي نيچ قومن ۾ ”جهار“ چوڻ جي رسم اڃا هلندي
 آهي، ماڻهو چڻين چڻائين ۾ لکندا آهن ته ”ڦلائي کي منهنجا جهار ڏج.“

وعدي جو ڏينهن اچي پهتو آهي. اڄ وٽليءَ ۾ گهر گهر شادمان
 لڳا پيا آهن. هت بازاريون سينگار جي ويئون آهن. جتان ڪٿان سار
 سرون جا آواز پيا اچن. دياس گدگد ٿي ڪپڙن ۾ نه پيو ماني. خزان
 جا دروازا کولي، سواليين کي دل گهريا دان پيو ڏئي. نماشام جو قاصد
 اچي اطلاع ڪيو آهي ته ”جڳ پتي اچي.“ امير اُمر استقبال لاءِ اهر
 ڪوٽ جي در وٽ بيٺا آهن، ۽ چاچين جي آجيان ڪري ڪين ان
 اماڻيندا پيا وڃن. پر پالڪين جون بهيرون بس ٿي نه ڪن. چاچين ۾
 ايڏو تعداد ڏسي، اميرن کي شڪ پيو ۽ پاڻ ۾ سس پس ڪرڻ لڳا.
 ڪو ڊوه ٿيل ٿو ڏسجي. ڪارباري جو سندن ڀر ۾ بيٺو هو تنهن
 سمجهيو ته اجهو توڙا ڦاٽي، سو هڪل ڪري چيائين ته ”اي پهلوان
 پالڪين مان نڪري نروار ٿيو، ۽ هنن مورڪن کي ڏيکاريو ته اوهان
 ڪي زالون نه آهيو. پر جنگي جوان.“ پوءِ پالڪيءَ پالڪيءَ مان جا
 چار جنگ جوان هٿيارن سان نڪرندا، صفون ٻڌندا ويا. ڪارباري
 اڳڀرو وڏي، هڪ سينگاريل پالڪيءَ جو ڀر وٺي ڪٽي، منجهس ويلار
 جڙتو ڪنوار ٻاهر ڪڍي، ان جو گهرونگهت کولي، واڪو ڪري چيو
 ”ڪٿي آهي راءِ دياس ته کيس سندس لائق ٻانهن پرڻائي ڏيون؟“ پوءِ
 رنگ ۾ رنگ پئجي ويو. دياس جو لشڪر جو شاديءَ جي سانباهي
 رڌل هو سو دشمن کي منهن ڏيئي نه سگهيو. انهيءَ ڪري وٽل
 آسانيءَ سان دشمن پنهنجي قبضي ۾ آندي راءِ دياس کي اهڙو لٽو
 نه هو خواب ۾ نه خيال ۾. هاڻي پنهنجي بگڙيل بخت کي سنوارڻ
 ڪو به چارو نه ڏسي، ڪٽنب سميت محلات جي هيٺان جا سرنگ
 هڻي، تنهن مان لنگهي اچي ايرڪوٽ ۾ اجهو ورتائين.

دياس کي قيد ڪري، درليسين وٽ وٺي وڃڻ جي خيال سان
 ڪارباري شاهي محلات ڏي ڌوڪيندو ويو اتي اچي پهتو ته ڏسي ته
 سارو محلات اڇڙ ٿيو پيو آهي. پوءِ لشڪر سميت وٽليءَ ۾ دير و دماش
 ويهي رهيو. ۽ درليسين کي سوڀ جي خوشخبري ڏياري مڪائين
 درليسين ٻڌي ڏاڍو خوش ٿيو. يانپائين ته هاڻي ڪاڻا وڙ تي پنهنجي

ڪمري ۾ پهتو. اندر گهڙڻ شرط وٺي پڪاريائين ته ”چوڙا سمن
سر دار، راءِ دياس جي جيءَ“ انهيءَ تي دياس چيو ته ”چارڻا گهر
هڻي گهر ٿو هجيئي.“ ٻيجل هٿ جوڙي عرض ڪيو ته ”آءُ گهران ته
گهر ٿي پر جي تون اهو ڏيڻ کان انڪار ڪري وڃهين ته مفت
اهڙي ڪلا تيندي مون کي فقط انهيءَ ڳالهه جو الڪو آهي.“ دياس
اهو ته ”تون ڪو به فڪر نه ڪر. آءُ توکي وڃڻ توڙيان ته جيڪي به
گهر لڏين سو گهڙيءَ ۾ ملندءِ.“ چارڻ ڏٺو ته هاڻ ته پنجئي گيهه ۾ آهن،
وڌ جوڙي چيائين ته ”دياس! مون کي تنهنجو سر دان ۾ گهرجي.“
دياس مشڪي چيو ته ”بس! گهري گهري به سر گهريءَ ڇڄا مڙس!
اهڙي سڪئي هڏ مان توکي ڇا هٿ حاصل ٿيندو؟“ ٻيجل ورائي ڏني ته
”اهڙي سان تنهنجو ڪهڙو واسطو؟ رواجي چارڻ وانگر آءُ ڪو مال
نه ڏاڍا جو بکيو نه آهيان. خواهش اٿم ته اهڙو ڪو نئون دان گهران جو
امڪان ملڪ مشهور ٿي وڃان. تنهنجي سر کانسواءِ مون کي ٻيو مور نه
اهڙو جي.“ دياس چيو ته ”تنهنجي هروڀرو اها مرضي آهي، ته آءُ توکي
انهڙو سر وڌيءَ خوشيءَ سان وڌي ڏيندس.“ اوڀري ماڻهوءَ جو آواز
سٺو، سوڙڻ جو ساڻو سڪي ويو سو ڏوڪيندي اندر آئي. چارڻ کي
اسٽيليٽي، سينو دل تي تري آيس، ۽ هڪدم هيٺون هارجي ويس.
ٻيجل کي گهڻي منتون ڪيائين، گهڻي انعام اڪرام آڇيائين، پر
هو باز نه آيو. ايتري ۾ دياس جي پيٽ به لنگهي آئي. ساري حقيقت مان
والف ٿي، ويچار ڪيائين ته جي منهنجو پيءُ وڃڻ کان توڙي ته اسان
هي ڪل تي هميشه لاءِ ڪارنهن جو ٽڪو لڳي ويندو سو همٿائي
دهائين ته:

”وڌي ڏي تون، ويرا مٿو مڱهار کي.“

هيءَ ڏانڊل ٻڌي دياس جي ماءُ به ڊوڙندي آئي. سارو حال ٻڌي پٽ
هي ٻئي ٽپريءَ آسپس ڪري چيائينس ته ”شاباش! متان پنهنجي ٻول
کان ڦريو آهين. سر ڏي ته سر هو ٿئين.“ سس ۽ نران جي اهڙي سڀيتا

اڀر ڪوٽ ۾ پڇي وڃڻ بعد، دياس جي زال، سوڙڻ هڪ نهايت
خوفناڪ خواب لڌو هو جنهن ۾ ڏٺو هئائين ته هڪ چارڻ اچي دياس
جي سر جي ستن هڻي آهي. ان ڏينهن کان وٺي مڙس جي ڏاڍي سنڀال
ڪندي رهندي هئي. ڪوٽ تي اهڙي ته چوڙڪسي رکائي هئائين، ۾
ڪٽنب جي پاتين کانسواءِ دياس جي ڪمري ۾ ڪو به گهڙي نه
سگهندو هو. ڪوٽ جي دروازي وٽ پڻ اهڙو سخت پهرو رکيل هو جو
ڪنهن کي به اندر اچڻ جي مجال نه هئي.

ٻيجل، درليسين کان موڪلائي، اڀر ڪوٽ ڏي رخ رکيو. جڏهن
ڇنگ ڪلهي ڪري در وٽ اچي پهتو تڏهن اندر اچڻ کان ڪا
روڪ ڪا نه ٿيس، ڇو ته چارڻ ۽ پٽن جو انهيءَ زماني ۾ مان هوندو هو
۽ جتي وڻندو هئڻ، اتي بي ڌڙڪ لنگهي ويندا هئا. ٻيجل ڪوٽ جي
احاطي اندر ته آسانيءَ سان اچي سهڙي ۾ دياس کي ملڻ البت
مشڪل هو سو اول ته دربان مان پتو ڪيائين ته دياس ڪوٽ جي
ڪهڙيءَ ڪنڊ ۾ رهيو پيو آهي، پوءِ سمجهه لهي، اوڏانهن رڙهي، ڇنگ
چوريءَ ويٺو دياس جي واکاڻ ڪرڻ پنهنجي ساراھ ٻڌي، دياس دري
کان منهن ٻاهر ڪڍي، چارڻ کي چيو ته ”گهر جيڪي گهر ٿو هجيئي،
ٻيجل ورائي ڏني ته ”مون کي فقط اوهان جي ديدار جي درڪار آهي
مهرباني ڪري پاڻ وٽ مٿي سڏايو ۾ جو اوهان سان هڪ ڳجهي ڳالھ
ڪرڻي اٿم.“ سٺين سڌي رستي ٻيجل کي مٿي سڏائڻ محال هو سو
دياس دريءَ مان هڪ رسمي لتڪائي، جنهن جي وسيلي چارڻ ڇڙهي

چارڻ لفظ جي معنيٰ آهي: رولو جيئن ته ڪي مڱهار ساز ڳائيندا، ڳائيندا، در در تار
پندا وٽندا آهن، تنهنڪري انهن کي ”چارڻ“ يعني رولو فقير ڪري سڏيندا آهن. چارڻ
جي هڪ ذات آهي، جي اڪثر گجرات، ڪاٺياواڙ ۽ راجپوتانا ۾ رهندا آهن. آڳاٽي زماني
۾ هندو راجائن جي دربان جا ڪوري ۽ صلاح هوندا هئا ۽ سندن وڏو مان هوندو هو راجائن
به کائن ڪڙ کائيندا هئا ۽ سندن مرضيون رکندا هئا ته متان کين وڃي خوار نه ڪر
جيڪڏهن ڪو سندس منشا پوري نه ڪندو هو ته ڌڙو ماري وهندا هئا، ۽ بعضي
آڳاٽا به ڪري وڃهندا هئا.

الهيءَ اي ستي! هيءَ سڳورو سر مون گنهگار جي هٿ ۾ نه ٿو
 "سورٺ سر وٺي بيجل کي آسيس ڪئي، ۽ ڏٺيءَ کي پاڏائي
 سان نه." "اي الله! هن ڀٽڪيل روح کي سانت ۽ سک بخش." ائين
 وري وٺس جو لاش گود ۾ رکي، وڃي ڏاڳهه چڙهي.

ديويءَ جو قصو

ڪلهن سمي سنڌ ڏيه ۾ راڻو روڙيار سنگ پاڻر جي ٿر² جو
 حڪم هو. سڀئي سڳي ڪيس هڪ نياڻي ڄاڻي، جنهن جو حسن
 سڀني حيران ٿي ويا. پر سندس ستاري مان معلوم ٿيو ته جيڪو
 راجڪمار ساڻس لاٿون لهندو تنهنجو تخت بخت تباهه ٿي ويندو.
 سندس جي هيءَ اڳڪٿي ٻڌي، راڻي کي ڏاڍو ارمان ٿيو. سو هن نياڳيءَ
 سڳي کي ڪاري ۾ وجهي ڪٽي بيابان ۾ ڦٽو ڪرايائين. قضا سان، ڪڇ
 ۾ هڪ ڪنڀار هرمتيئي نالي، ان جهنگ مان اچي لانگهائو
 ۾ اوجھو سندس نظر وڃي ڪاري تي پئي. ويجهو وڏي ڏسي ته هڪ
 سڳي نينگر منجهس ستي پئي آهي. اهڙيءَ من موھڻيءَ
 ۾ رولائي، کي هيئن ٺٽڪو ڏسي، ڪٺي ڇاتيءَ سان لڳايائين ۽
 سندس گهر آڻي، کيس وڏي لاڏ ڪوڙ سان نياڻي لڳو. نينگر جا روش
 ۽ حسد ائين جهڙا هئا، سو هن مٿس "راڻڪ ديوي" يعني "ننڍڙي راڻي"

سال 1010ع ۾ ٿيو راءِ دياس جي مرڻ کان پوءِ، دريسين پنهنجي هڪ نائب کي
 اها سر حاڪم مقرر ڪيو. مگر ان ڏهه سال کن مس ڄڻاءُ ڪيو پوءِ حڪومت جون

هي جو مضمون فارس صاحب جي مشهور ڪتاب "راس مالا" مان انتخاب ڪيو

۽ مني آهي. ويرانو ٿر ملڪ کي انهيءَ نالي سان هن سبب سڏيو اٿن جو سارو
 اها سر منجهس آباد ٿيل ٽڪرا نهايت ٿورا آهن. ٿر جو ملڪ ٽن ڀاڱن ۾ ورهايل
 اٿس. واري ڀاڱي کي "ڪاٿر جو ٿر" ڪري سڏيندا آهن ۽ ڏکڻ واري ڀاڱي کي "پاڻر جو
 ٿر" چوندا آهن. انهن ٻنهي ٿرن جي وچ وارو پاسو ٽڪر "ڀٽ" جي نالي سان سڏيو
 وڃي ۽ اهو ڪوٽ جو شهر آهي.

ڏسي، سورٺ به مٿس کي نمسڪار ڪري چيو ته "پراڻ ناٿا! اوهان
 بيشڪ پنهنجي انجام کي پاڻي ڏيو. هيءَ اوهان جي داسي به اوهان
 سان گڏ جنت ۾ هلي، اوهان جي خدمت ڪندي." دياس جو من هلا
 خوشيءَ ۾ نه پيو مائي. هٿ جوڙي، سيني کان موڪلائي، چارڻ ۾
 هڪل ڪري چيائين ته:

"وڏ سِر ٿي سَرهو، مَر ڪين آءُ، مَر ڳاءُ

جاءِڪا تو مٿان، هڪڙو مٿي ڳهرين."

پوءِ ته ڪٿارو ڪڍي، ڪٽي پنهنجي ڪنڌ تي هنيائين، ۽ مٿو
 کان ڌار ڪري، هٿ ۾ کڻي بيجل کي آچيائين. پر چارڻ کي هلا
 پنهنجي دل پاڻ کائڻ آئي، "هاڻا هاڻا" ڪري پڪارڻ لڳو ته "اي الله
 مون هيءَ ڪهڙو اندير ڪيو. اهڙي بري مت مون کي ڪٿان آئي؟
 مٿا ته ڳهريا، پر لکن جي پاليندڙ جو شال وار به ونگو نه ٿئي! هلا
 افسوس! مون لکن جي پالهار کي ناس ڪري، ساري ديس کي رلاڻ
 وڌو. هاڻ هيڏي وڏي گناهه مان ڪيئن چٽندس!" جئين پيو ٻيو
 پاڪاري، تيئن پيو دياس جو منهن وهسي، جن ته بيجل کي پيو چوي
 "سر وٺي، سوگهو ڪر." چارڻ سراجي ساڻو ٿي ويو. هٿ چيوڻي نه
 ڪنس جو کڻي دياس جو سر وٺي، آخر راجا جي ماءُ منت ڪري چيو
 ته "بيجل! جيستائين تون هيءَ سر هٿ ۾ نه وٺيندين، تيستائين ديار
 جي آتما کي سانت نه ايندي. پلائي ڪري، سر قبول ڪر." پيو
 چارو نه ڏسي بيجل سر وٺي هٿ ۾ ڪيو. هن جو ائين ڪرڻ ۽ ڌڻ
 ڌرتيءَ تي ڪرڻ.

اڀر ڪوٽ ۾ اڄ چندن جي چڪيا تيار ٿي ويئي آهي. انيڪ آدم
 ستيءَ جي درشن لاءِ اچي ڳاهت ٿيا آهن. هار سينگار ڪري، ڳهه
 ٻهري، چڪا تي چڙهڻ لاءِ سورٺ هڪي بيٺي آهي. اوچتو هڪ مستار
 هٿ ۾ هڪ مشڪندڙ منهن وارو سر کڻي ڏوڪيندو پيو اچي
 پاڪاري پيو چوي ته "بچايو! اڙي ڪو آهي جو اچي اندر جي آڳا

اهليت ڪري، ڳچ مدت کان پنهنجن ٻن پٽن ڏيجل ۽ ٻيجل سميت جهونا ڳڙھ ۾ بيهڪي گهر تڪميل هئي. هڪڙي ڏينهن ڏيجل ۽ ٻيجل شهل شڪار ڪندا، مڇيڙيءَ جي ڳوٺ مان اچي لنگهيا. ڏسن ته ڳوٺ شادمانا لڳا پيا آهن. ٻيجا بعد معلوم ٿين ته راتڪ ديويءَ کي سڌراج سان پرڻائڻ جا سانباهه ٿي رهيا آهن. جڏهن جهونا ڳڙھ موٽيا، تڏهن راءِ ڪنگهار سان اچي احوال ڪيائون ته ”مڇيڙيءَ جي ڳوٺ ۾ راتڪ ديوي نالي هڪ حور جهڙي حسين نينگر آهي، جنهن کي سڌراج سان پرڻائڻ جون تياريون ٿي رهيون آهن. اهڙيءَ من موهڻي مورت اسان کان ڇڏي، پرديس ڀرڻجي وڃي، سا ڳالهه اسان جي شان وٽان نه آهي. اسان جي اوهانڪي استدعا آهي ته ڪيئن به ڪري انهيءَ ٻانهن سان اوهين پاڻ شادي ڪريو.“ راءِ ڪنگهار کي هيءَ صلاح ڏاڍي وڻي، سو ڀاڻيڃن کي چيائين ته ”ڪنڀار کان وڃي منهنجي پاران سڱ گهرو.“ پوءِ ٻئي ٻاهر موٽي مڇيڙيءَ ۾ آيا ۽ ڪنڀار کان سڱ جي تقاضا ڪيائون. پر هن صفا انڪار ڪري چيو ته ”ڇوڪريءَ جي مڱ سڌراج سان اڳيئي ٿي چڪي آهي، سو هاڻ جي آءُ ماڻي چئندس ته هڪڙو ته لوڪ ۾ لهوارو ٿيندس، ۽ ٻيو ته راجا سڌراج منهنجي ڪل لاهي ڇڏيندو.“ هنن کيس گهڻي ئي دم دلاسا ڏنا، پر ڪنڀار نه مڙيون آخر راتڪ ديويءَ کي ڏوريءَ کڻي، اچي، ڪنگهار سان شادي ڪرايائونس.

جڏهن سڌراج کي هن ماجرا جي معلوميت ٿي، تڏهن وڏو ڪٽڪ سڀرائي، جهونا ڳڙھ تي ڪاهي ويو. ساندھ ٻارهن سال اڀرڪوٽ تي گهپرو ڪري ويهي رهيو پر وريوئي ڪين. انهيءَ وچ ۾ راءِ ڪنگهار کي اچي شڪ جاڳيو ته سندس ڀائيڄي ڏيجل جي راتڪ ديويءَ ۾ بري نظر آهي. ڏيجل کي انهيءَ جي ڪڙڪ پئجي ويئي، سو پنهنجي ڀاءُ ٻيجل کي ساڻ ڪري راتو واه اتي پڳو. جڏهن قلمي جي دروازي وٽ پهتا،

ڪاٺياواڙ ۾ چوي ٿو ته راءِ ڪنگهار پئي جي ٻيءَ راءِ نوگهن راتڪ ديويءَ کي زوريءَ ڪڍائي ساڻس شادي ڪئي هئي، ۽ نه راءِ ڪنگهار پئي.

نالو رکيو. جڏهن عمر رسيد ٿي، تڏهن سندس سوياسج کي به ڏيئي ويئي، ۽ سندس حسن جي هاڪ ڪڇ جي ڪنڊ ڪٽڇ ۾ ويئي. اتي جو حاڪم لاکو ڦلاڻي اڻ ڏٺي مٿس موهت ٿي پيو. ۽ متيعي کان سندس سڱ گهريائين. پر هن نابري واري پوءِ ته لاکي ڊپ وچان ڊيس ڀرديس ڪري، جهونا ڳڙھ جي چڪ ۾، مڇيڙيءَ ۾ هڪ وسيءَ ۾ وڃي وطن ڪري ويٺو.

ساڳئي زماني ۾ گجرات جو حاڪم راجا سڌراج¹ هو. جنهن تخت گاهه انهلواڙ پاٽڻ هو. هڪ لڱا سندس درٻار جا چارڻ گه ڦرندا، اچي مڇيڙيءَ ۾ نڪتا. اتفاق سان راتڪ ديويءَ کي ورتائون. سندس لاثاني جمال ۽ جوين پسي، سيني جي دليين ۾ خواهش آئي ته اهڙي پدمڻي اسان جي راجا جي ٿي رائي سونهي. جڏهن موتي ملڪ آيا، تڏهن راتڪ ديويءَ جي حسن جي ڳالهه راجا سڀستي ڪري ٻڌايائون. راجا پهريائين ته ڪنڀار جهڙي ڪا جي ڌيءَ سان شادي ڪرڻ کان انڪار ڪيو پر چارڻ کيس سمجهو ته راتڪ ديوي ڪنڀار جي ڄاڻي نه آهي، مگر ڪنهن راجاڻي ڪل وڀاءُ ٿي ڏسجي.

انهيءَ تي هر ڪجي، سندن رت قبول ڪيائين. پوءِ کين ڪيائين ته وڃي ڪنڀار کان سڱ جي گهر ڪريو. چارڻ مڇيڙيءَ ۾ آيا، ۽ ڪنڀار کان قبوليت وٺي، ٻن مهينن اندر شاههائڻ جو ٺهراءُ ڪري آيا.

انهيءَ وقت جهونا ڳڙھ جو حاڪم راءِ ڪنگهار چوڙاسمو سندس هڪ ڀيل سڌراج جي ڀاءُ سان پرڻيل هئي، جا ڪنهن

سڌراج ويراج جو پٽ هو جو درپيسين جي ڀاڻي جو پٽ هو. سنه 1094 ع کان 1143 ع تائين حڪومت ڪيائين.

هن کي راءِ ڪنگهار ٻيو ڪري سڏيندا هئا. راءِ دياس جو تڙ پوتو هو ۽ سنه 1098 ع تي ويٺو. سڌراج کيس سنه 1125 ع ۾ قتل ڪيو. ولبر فورس بيل پنهنجي ڪتاب

راءِ ڏياڇ جو سنڌي قصو
ڪنهن زماني ۾ راءِ ڏياڇ نالي هڪڙو راجا جهونا ڳڙھ تي راج ڪندو هو. کيس هڪ پيٽ هئي، جا اولاد لاءِ سڪايل هئي. هڪڙي ڏينهن ڪنهن فقير کي وڃي ستاين تي ”سائين! ڏٺيءَ کان دعا گهرو ته مون کي خير جو بچڙو ملي.“ فقير دعا ڪري چيس ته ”مائي! پٽرو سو ملندءِ مگر اهو راءِ ڏياڇ جي سسي ڌڙ کان ڌار ڪندو.“ هي لفظ ٻڌي راجڪماريءَ کان رڙ نڪري ويئي، ۽ چيائين ته ”سائين! اهڙو پٽ ٿي گهريو جو پاڻم جو سر وڍي.“ پر فقير جو ڪلام ڪيئن ٿري پوري نوبن مهيني راجڪماريءَ کي هڪ پٽ ڄائو. فقير جا سخن ياد ڪري، بالڪ کي صندوق ۾ وجهي کڻي درياھ ۾ ڦٽو ڪيائين. صندوق لڙهندي لڙهندي اچي راجا ائيراءِ جي ملڪ مان نڪتي. هڪ چارڻ ۽ سندس زال، جي درياھ تي پاڻي پرڻ لاءِ آيا هئا، تن جي نظر وڃي ان تي پئي. صندوق کي پاڻيءَ مان ٻاهر ڪڍي، جان کڻي کولين ته ڏسن ته منجهس هڪ ٻارو تن ۾ تنجیل ٻار پيو آهي. پوءِ ان کي ڪڍي ڪري پنهنجي ڳل لاتائون، ۽ گهر وٺي وڃي نپايائونس. مٿس نالو رکيائون ٻيجل. ٻيجل اڄ ننڍو سپان وڌو، تان جو اچي سامائو هاڻ هر روز ماڻهن جا گڏهه گهوڙا وٺي، جهنگ ۾ چارڻ ويندو هو.

انهيءَ جهنگ ۾ هڪ ڏينهن ڪنهن رمتي فقير هرڻ جو شڪار ڪري، ان جو گوشت کائي، باقي آندبا کڻي ڪرڻ تي ڦٽا ڪيا هئا. جڏهن جڏهن ڏکڻ جو واءُ لڳندو هو تڏهن تڏهن انهن آندبن مان اهڙو ته من موهندڙ آلاپ نڪرندو هو. جو پکي ۽ ٻيا جيو جنت ڪندڻ نمائي، اچي ٻڌل بيهندا هئا. هڪ ڏينهن اهو آواز وڃي ٻيجل جي ڪن پيو. دليل ڊوڙائي ڊوڙائي نيٺ سهي ڪيائين ته اهو اچرج انهن آندبن ۾ سمايل آهي. پوءِ ته آندبا کڻي ڪري پنهنجي چنگ تي چاڙهيائين، ۽ گڙ ڪڍي ويٺو کين وڇاڻڻ اڃا چنگ چوريائين ڪين ته مرن ۽ پکين جا ميڙاچي مئا. انهن مان ٻه چار هرڻ جهلي، ماڻهن وٽ وٺي آيو. هاڻ

تڏهن دريائن کي چيائون ته ”اڄ مالوا کان راءِ ڪنگهار جو هڪ ساٿي اچڻو آهي، جنهن جي استقبال لاءِ اسان کي روانو ڪيو اٿس. آڏيءَ رات جو سات اچي سهڙندو سو اوهين هڪيا هوشيار هجو.“ پوءِ سڌو آيا سڌراج جي چانوڻيءَ تي، جتي هن سان ملي ملاقات ڪري، چيائونس ته ”اسان کي بنهه هاڻ خبر پئي آهي ته اوهين اسان جا چاچا آهيو جي اها سڌاڳي هجيئون ها ته راءِ ڪڍي ديوي زوريءَ کڻي ڪنگهار کي هرگز نه ڏيون ها. هاڻ ته اسان سان ”ليڪي برباد گناهه لازم“ وارو قصو ٿيو آهي. ڪنگهار اسان تي الزام مڙهي رهيو آهي ته اسان راءِ ڪڍيءَ ۾ بچڙي اک رکي آهي. انهيءَ بهتان ڪري اسين کانئس رسي، اوهان وٽ اجهي لاءِ آيا آهيون. جي اسان سان گڏجي هلو ته ڪنگهار کي پورو ڪري، راءِ ڪڍي ديوي اوهان جي پلڻ پايون.“ پوءِ سڌراج سوڏڪن چونڊ پهلوان پالڪين ۾ وهاري، ساڻن گڏ قلعي ڏانهن وڌيو. دريائن پاڻن کي سڃاڻي، سمجهيو ته شايد مالوا کان ساٿ اچي سهڙيو آهي، سو قلعي جو دروازو کولي ڇڏيائون. سڌراج جا سورما دريائن کي ماري شاهي محلات ڏي ڌوڪيندا ويا، ۽ اوچتو وڃي ڪنگهار جي مٿان ڪٽڪيا. سڌراج ڪڍنديئي تڙار ڪنگهار جو سر ڌڙ کان ڌار ڪري ڇڏيو. پوءِ راءِ ڪڍيءَ کي ساڻ ڪري، چانوڻيءَ ۾ وٺي آيو. گهوڙي ستاينس ته هاڻ تون منهنجي پٽ راڻي ٿي ويه. پر هوءَ بلڪل باز نه آئي، ۽ وڃي ڏاڳهه چڙهي. ڏيجل ۽ ٻيجل سڌراج کان انجام ورتو هو ته راءِ ڪنگهار کانپوءِ، جهونا ڳڙھ جي حڪومت جون واڳون کين سونپيون وينديون. سو هاڻ انهيءَ انجام جي يادگيري ڏيارياونس. پر سڌراج چين ته ”اوهان جهڙن نمڪ حرامن تي ڪهڙو ڀروسو ٿيو اڄ پنهنجي مامي سان ڏوهه ڪيو اٿو. ڪهڙي خبر ته سڀاڻي مون سان ڇا ڪندا؟“ ائين چئي، تڙار ڪڍي، بنههءَ جون سسيون ڪڍي ڇڏيائين.

هر روز اهڙيءَ ريت شڪار ڪري پيو پنهنجو ۽ ماتنن جو پٽ پاليندو هو. سندس سرندي جي هاڪ هر جاءِ پڪڙجي ويئي.

جنهن وقت بيجل ڄائو تنهن وقت راجا رانيراءِ کي پڻ هڪ ڌيءَ ڄائي هئي. کيس سٺ ڌيون اڳيئي هيون، سو دق ٿي، هن ڌيءَ کي صندوق ۾ بند ڪري، کڻي درياھ داخل ڪرايائين. صندوق وڃي راڻ ڏياچ جي سرحد مان نڪتي، جتي رتن نالي هڪ ڪنير کي هڻا اچي ويئي. ڪنير جو اولاد سڪايل هو تنهن کي هڙو ملوڪ پار ڏسي، ڏاڍي خوشي ٿي، سو گهر کڻي وڃي چوچ سان پالايائين ۽ نالو رکيائينس سورٺ. جيتوڻيڪ رتنوراءِ ڏياچ جي ملڪ ۾ رهندو هو ته به راجا انيراءِ کي سندس حسن جي خبر پئجي ويئي، سو رتن کان ان جي سڱ جي گهر ڪيائين، جا هن خوشيءَ سان قبول ڪئي. جڏهن شاديءَ جو ڏينهن اچي ويجهو ٿيو، تڏهن رتنوراهه وڏي چيچ سنيرائي ڏام ڌور سان اتي شهر مان نڪتو. راءِ ڏياچ جو ان وقت پنهنجي محلات جي دريءَ وٽ بيٺو هو تنهنجي نظر وڃي چيچ تي پئي، پڇا تي معلوم ٿيس ته رتنو پنهنجي ڌيءَ وٺي انيراءِ سان پرڻائڻ ٿو وڃي. اها خبر ٻڌي، ڏاڍي خار لڳس، سو پنهنجن ماڻهن کي حڪم ڪيائين ته ”رتن کي ڪنڀي ڌيءَ سميت وٺي اچو.“ جڏهن انهن کي آڻي حاضر ڪيائون، تڏهن راءِ ڏياچ رتن کي چيو ته ”ڪميٽا! مون کي ڇڏي پنهنجي ڌيءَ وڃي تو ڌارين کي پرڻائين! هاڻ توکي به جواب، انيراءِ کي به جواب.“ ائين چئي، سورٺ کي وٺي حويلي ۾ وهاريائين.

جڏهن انيراءِ کي هن حادثي جي خبر پئي، تڏهن ٽپي باهه ٿي ويو. ۽ وڏو لشڪر وٺي اچي جهونا ڳڙھ تي گهيرو ڪيائين. ٻارهن مهينا جنڊ پٽن سان هڻي بيٺو پر دال نه ڳريس. آخر شه ڪاٽي، موتي وطن وريو پوءِ رتن ٽڪن جو ٿالھ ڀري، ساري ملڪ ۾ ڦيرايائين ته ”جيڪو راءِ ڏياچ جو سر وڏي ايندو تنهن کي نه فقط هيءُ ٿالھ ملندو پر پيو به جيڪي گهرندو سو ملندس.“ بيجل جي زال ٿالھ وٺي رکيو ۽ ٻول ڪيائين ته ”منهنجو مڙس پاڻهي راجا جي منشا پوري ڪندو.“ جڏهن

بيجل گهر آيو ۽ ساري قصي جي سنڌ پيس، تڏهن ڏاڍي ڪاوڙ لڳس، سو زال کي جهٽڪي چيائين ته، ”مصيبت پويئي! هيءُ توڇا ڪير؟ ماڻ جي وڃن ۾ ولها ٿا پئون، ته راجا اسان جو جڻ بچو پيڙهائي مليندو.“ پيو ڪو چارو نه ڏسي، بيجل پنهنجو سرندو سينگاري اتي جهونا ڳڙھ ڏي راهي ٿيو ته تي منزلون هڻي، نيٺ هڪ ڏينهن نماشام ۾ اچي قلعي وٽ پهتو.

الله جي آس ڪري، هليو هئائين
چارڻ ٻڌا چنگ کي، جهوڙا ۽ جهائين،
ڏٺي راءِ ڏياچ جي، ڌوران ڏٺائين،
وينتي واحد در تنھ وٽر ڪيائين
”سباجها سائين! راءِ رجهاين راڳ سين.“

پوءِ ته چنگ ڪڍي، ويٺو وڄائڻ ۽ ساري رات تندون تنواريندو رهيو. سندس ساز جي آواز سڀني کي گهاٽي وڌو. راءِ ڏياچ جو پنهنجي رنگ محل ۾ ويٺو هو تنهنجي روح به ريلو ڏٺو سو ڪوٽ جي دريءَ مان بيجل کي پڪاري چيائين ته ”مڱڻهارا گهر، جيڪي گهرڻو مڱهي.“ بيجل ورائيو ته ”راجا! مون کي توسان هڪ ڳجهه ڳرھڻو آهي، اجازت ملي ته مٿي اچي اوريان.“

مڱ نه تسِي مڱڻو نه ملڪ نه مال،
ڏانتئون ڏور ٿيئي، ڪا جا ڳنس ڳال،
آهي ان خيال، ته ڏيئي ٿيان ڏانتار سين.

راءِ ڏياچ پنهنجن ماڻهن کي حڪم ڏنو ته ”چارڻ کي چوڏل ۾ هلاڙهي مٿي وٺي اچو.“ هاڻ راءِ ڏياچ ۽ مڱڻي جي وچ ۾ ڪوبه وسيلو سڪو نه رهيو پئي خلوت ۾ ٿي ويا. بيجل نڪي ڪڇيو نڪي پڇيو سرندو ڪڍي وري به ويهي وڄائڻ لڳو. راءِ ڏياچ جو من اهڙو ته موهي وڌائين، جو کيس طرحين طرحين جا انعام اچڻ لڳو. پر بيجل هٿ

جڙي اچي پهتو تڏهن ڏسي ته باهر جا مڇ پيا ٻرن، ۽ سورٺ ڏاڳهه ستي ٿي رهي آهي. پاڻ به ڊوڙندو مڇ ۾ ڪاهي پيو ۽ جلي ڀسم ٿي ويو.

هاڻ سنڌ واري قصي کي ڇاچي ڏسڻ سان معلوم ٿيندو ته اڳواڻ وارن پنهنجي قصن جا مکيه جزا منجهس موجود آهن، فقط ڪن ٻن ۽ راقمن جي وقت جو فرق آهي. سنڌي قصي واري ”انبياءَ“ جي نالي سان گجرات جو ڪوبه حاڪم نه ٿي گذريو آهي، ازانسواءِ سنڌي قصي ۾ ڄاڻايل ٿي ڪونهي ته اهو ”انبياءَ“ ”انهلراءِ“ جي بگڙيل بناوت آهي. جهڙيءَ ريت ”ڏياچ“ ”دياس“ جي بناوت آهي، سنڌي قصي ۾ اها ”راڻڪ ديوي“ جي قصي ۾ هڪ راجا پنهنجي نياڻي ڦٽي ڪرائي پيا ٿي، جا هڪ ڪنڀار جي هٿ چڙهي ٿي، ۽ جنهن جي شادي تان گجرات ۽ ڪاٺياواڙ جي حاڪمن جو پاڻ ۾ جهڳڙو لڳي ٿو پر سنڌي قصي ۾ ڪنڀار جو نالو ”رتنو“ آهي ۽ ٻئي قصي ۾ ”هرميتيو.“ شاھه الطيف ”ڏياچ“ ۽ ”ڪنگهار“ جا نالا ذڪر ڪيا آهن، مگر پنهنجي ڪري ڪري سمجهيو اٿس، ساڳيءَ ريت ”چندرودنا“ ۽ ”راڻڪ ديوي“ کي به هڪڙي ئي نالي ”سورٺ“ سان سڏيو اٿس. سنڌي قصي ۾ اڳواڻ واريهه ۾ لوڙهائڻ وارا به واقعا دل سان ئي نه ٿا لڳن، ڇو ته ڪاٺياواڙ وارن گجرات ۾ اهڙو ڪو وهندڙ درياهه آهي ئي ڪونه، ۽ پيو ته هڪ سندوڻ جو اڀيارو وڃڻ ۽ پيءُ جو لهوارو لڙهڻ اعتبار ۾ ٿئي نٿو اچي.

اهو مونجهارو ڪيئن پيو تنهنجوهيءَ سبب ٿو ڀانئجي، راءِ ڏياچ ۾ قصي شاهه جي رسالي ۾ آيل ٻين قصن وانگر، نڪو ڪنهن جهوني صواب، جهڙوڪ ”تاريخ طاهري“، ”تاريخ معصومي“، ”تحفة السمرام“ وغيره ۾ بيان ڪيل آهي، ۽ نڪو ڪو ان بنسبت ڪنهن اديبن شاعر، جهڙوڪ شاهه عبدالڪريم بلڙيءَ واري، شعر گوئي سٺي آهي، هن مان ثابت آهي ته شاهه جو گجرات ۽ ڪاٺياواڙ جي ڀر ۾ ويو ٿو ڏسجي، تنهن مٿيون ٻئي آکاڻيون اتي ٻڌيون آهن. پوءِ گهڻي وقت پوئ ڪري، ٻئي قصا سندس دل ۾ گڏجي مسجي هڪ ٿي

جڙي عرض ڪيو ته ”راجا! مون وٽ مال متاع جي ڪمي ڪانهه تنهنجي سخاوت جي ساراهه ٻڌي، تو وٽ آس رکي آيو آهيان. اهو سر جو تنهنجي سرير جو سينگار آهي، تنهنجو ئي سيڪڙو ٿي آهيان. اميد اٿم ته نانهن نه ڪندين.“ راءِ ڏياچ کي اهڙي ادنگيءَ ملڻ تي نهايت اچرج لڳو سو چيائين ته ”اي چارڻ! منهنجي مٿي مان توکي ڇا هٿ ايندو؟ انهيءَ ڳالهه تان لهي وڃ. ڏس ته آءُ توکي ڪهڙا نه دهر دان تو ڏيان، ساري عمر پيو ڪاٽين، ته به ڪٽڻ جا نه آهن.“ ٻيجل سار جيڪي مٿان هڻا هٿس، سي هنڀائين؛ پر هونءِ مڙيو آخر پيو ڪو حيله نه ڏسي، پنهنجي هٿ سان سر وڌي، چارڻ کي اچي ڏنائين چارڻ مٿس کڻي انبياءَ وٽ رهندو رهيو.

”گلُ چنو گرنار جو ڀٽڻ ٿيو ڀٽڻ،
مٿهيسن سورٺ جهڙيون اُڀيون اُسارين،
چوٽا چارڻ هٿ ۾، سرُ سينگارئون ڏين،
ناريون ناڏو ڪُرين، راجا رات رَمُگين.“

هن حادثي جي خبر هنڌين ماڳي هلي ويئي، ۽ ٻيجل جي اهن کان اڳ انبياءَ جي به ڪن وڃي پئي. جڏهن ٻيجل سر کڻي انبياءَ جي ڪچهريءَ ۾ آيو تڏهن انبياءَ پريان ئي ڏهڙ ڏيئي چيس ته ”ڪمڻا! جوفي وڃان ههڙي سخا جي صاحب مان به نه گئين؛ سو اسان سان الاتجي ڪهڙا ڪلور ڪندين. اڄ کان تون اسان جي ملڪ ۾ رهڻ جي لائق نه آهين. هاڻ هڪدم هليو وڃ. خبردار! جي منهنجي ملڪ ۾ وري پير پاتو اٿئي.“ ٻيجل جا چاهه ٿي ڇڄي ويا، ۽ ويڪر جا وڍ پڻ ٻڏڻ لڳس. پوءِ ته متوالن وانگر جهونا گڙهه ڏي ڊوڙندو ويو. جڏهن شهر جي

”ڀٽڻ“ جي اصل معنيٰ آهي: شهر. گجرات ۽ ڪاٺياواڙ ۾ به ”ڀٽڻ“ آهن. گجرات واري ڀٽڻ کي انهلواڙيٽ يا ”پاٽڻ“ سڏيندا آهن، ۽ ڪاٺياواڙ واري کي ”پرياس ڀٽڻ“ يا ”پاٽڻ“ چوندا آهن. هتي ”ڀٽڻ“ مراد آهي: ”پرياس ڀٽڻ“ جو ڪنهن سمي سغوراشتر جي گاديءَ جو هنڌ هو.

ڪربلا جو قضيو

حضرت محمد صه جي وفات بعد هڪدم هيءَ سوال اٿيو ته هيڏي سلطنت، دنيوي توڙي ديني، ڇا گوبا هڪ لحظي اندر ٻرپا ڪئي؟ تنهنجون واڳون ڪنهن جي حوالي ڪجن؟ مسلم قوم جي چار فائق انهيءَ عهدي جا هر وجه لائق هئا. اهي هئا، حضرت ابراهيم رضه، حضرت عمر رضه، حضرت عثمان رضه ۽ حضرت علي رضه. پر پيغمبر جا سهرا ۽ پويان به سندس نياڻا هئا. جيتوڻيڪ عالمي پيغمبر صه جا عزيز اصحاب هئا، تڏهن به حضرت عليءَ جي مائٽي هڙيءَ کان ويجهي هئي. هو نه فقط پيغمبر صه جو نياڻو هو، سندن سڳو سوڻ به هو، جنهن لحاظ تي سندن حقيقي وارث پڻ هو. انهيءَ پيغمبر صه ۽ حضرت علي، ٻئي قريشي قوم جي مکيه هاشمي اهلِي مان هئا. قريش قوم جا وڏي تعداد ۾ هئي، تنهن هاشمي قبيلي جي مرضي ريتي، خلافت جو فيصلو اجماعي چونڊ تي ڇڏيو. آخر کلهي رد بدل بعد حضرت ابوبڪر خليفو چونڊجي ويو. ۽ سڀني مسلمانن کي سندس بيعت معيضي پيئي. پر ان وقت کان وٺي هاشمين ۽ اهلِ بيت جي سڀني ۾ اُڻڻ جو سلسلو آسروندو ويو جو ٿوري ئي عرصي ۾ اهلِ بيت جي سڀني ۾ نيٺ مسلم قوم سڀني ۽ شيمن جي ٻن فرقن ۾ ورهائجي وئي. ٻئي ٻيو نيٺ مسلم قوم سڀني ۽ شيمن جي ٻن فرقن ۾ ورهائجي وئي.

اهلِ بيت جو مضمون شيمن جي معتبر ڪتابن جهڙوڪ، ناسخ التواريخ، روضه الامداد، ۽ ٻين ڪن انگريزي ڪتابن، جهڙوڪ واشنگٽن ارونگ جو ”محمد جا پويان“ اهلِ بيت جي سڀني ۽ شيمن مان انتخاب ڪيو ويو آهي.

ويا آهن. انهيءَ ۾ به ڪو عجب ڪونهي، چو راج ڪمارين تان معاملو مڃڻ، ڪاٺياواڙ جي حاڪمن جي ارهه زورائي ڪرڻ، گجرات جي حاڪمن جو وير وٺڻ لاءِ جهوٽا ڳڙهه تي ڪاهڻ، ٻيجل جي ڏوهه سان ڪاٺياواڙ جي حاڪمن جو سر وڃائڻ، ۽ ٻيجل کي پنهنجيءَ بديءَ جي سزا ملڻ.

راءِ ڏياڇ جي تمثيل هيٺ شاهه انهيءَ مرادوند مريد جو ذڪر ڪيو آهي، جو طريقت جي راهه ۾ نفس کي نهوڙي، مرشد جي هڪ اشاري تي نه فقط پنهنجو تن من ۽ ڏن سندس قدم تان قربان ڪيو ڇڏي، پر پڻ پنهنجي سر ڏيڻ کان نٿو گسي. اهڙيءَ قربانيءَ جي عيوض کيس مرشد وٽان ابدي حياتي حاصل ٿئي ٿي. مرشد ڪامل جي انهيءَ تقاضا ڏي اشارو ڪندي رومي مثنويءَ ۾ چيو آهي:

”نيم جان بستاند و صد جان دهره،

آڇي در همت نيايد آن دهره.“

يعني، ”مرشد هيءَ آڇي حياتي وٺي، ان جي عيوض سؤ حياتيون بخشي ٿو ۽ اهڙيون نعمتون عطا ڪري ٿو، جي تنهنجي خيال ۾ به نه اينديون.“

تحقيق، مرشد ڪامل جي هڪڙيءَ روحاني راز جي عيوض سالڪ جا سوين سر ڪافي نه آهن. هڪڙي حياتي ڇا آهي؟ ڪر وڙين حياتيون هجن، سي به انهيءَ روحاني راز جنهن جي ذريعي ابدي حياتي حاصل ٿئي ٿي، تنهنجي اڳيان تهچ سمان آهن.

سؤ سرن پائي، جي تند ٻرادر توريان،
اٿل اوڏاهر ٿئي، جيڏاهه ٻيجل ٻرائي،
سڪئون هڏ آهي، سِر ۾ سڃڻ ناهه ڪين.

حضرت ابوبڪر کانپوءِ حضرت عمر، ان بعد حضرت عثمان، آخر حضرت عليءَ خلافت جي مسند تي ويٺو. حضرت عليءَ کانئس سندس وڏو پٽ امام حسن¹ بنا مخالفت خليفو چونڊجي ويو. مگر هن جلدئي شام جي حاڪم معاويه سان جنگ ڪندي شڪست کاڌي، جنهن ڪري خلافت تان دستبردار ٿيڻو پيس. پوءِ خلافت جون واڳون حضرت معاويه پنهنجي هٿ ۾ آنديون؛ ۽ امام حسن ۽ سندس ڀاءُ امام حسين کي وڏا وظيفا ڏيئي، مديني اُماڻي ڇڏيائين، جتي هنن پنهنجي حياتي آرام سان پئي گذاري. امام حسن کي اهو به انجام مليل هو ته حضرت معاويه کان پوءِ وري به خلافت کيس سونپي ويندي پر حضرت معاويه جي پٽ يزيد جي به خلافت ۾ اڪ هئي، سو پيءُ جي مرڻ کان اڳتي، امام حسن کي زهر ڏياري، مارائي ڇڏيائين. آخر جڏهن حضرت معاويه سن 679ع ۾ وفات ڪئي، تڏهن يزيد، اجماعي چونڊ بنا، زوري پاڻ کي خليفو ظاهر ڪيو. اصل کان ئي اها مرضي هوندي هئس ته پاسي ۾ ڪو ڪنڊو نه هجي. امام حسن ته سندس ڏوهه سان اڳيئي شهيد ٿي ويو هو باقي به شخص وڃي بچيا هئا، جن مان کيس وڏو خطرو هو. اُهي هئا: امام حسين ۽ عبدالله بن زبير، جي ٻئي مديني ۾ رهندا هئا. حضرت معاويه جي موت جي خبر مديني ۾ پهچي ئي پهچي، تنهن کان اڳ يزيد اتي جي حاڪم وليد بن عتب کي لکي موڪليو ته ”حسين ۽ عبدالله کان هڪدم وفاداريءَ جو وعدو وٺي، مون کي اطلاع ڪر.“ وليد کي جڏهن اهو فرمان رسيو تڏهن هن خليفي عثمان جي ڏيهر، مروان سان صلاح ڪئي، جنهن چيس ته ”پنهني کي پاڻ وٽ سڏائي، کانئن بيعت وٺ، جي انڪار ڪن ته اُتي جو اُتي قتل

ڪوڙ لاءِ سر قربان ڪري.

¹ هن لفظ جي اصل معنيٰ آهي: اڳواڻ يا پيشوا. شيعا پنهنجي فرقي جي پيشوائن کي ”امام“ جي لقب سان سڏيندا آهن. هنن موجب مٿڻي ٻارنهن امام ٿي گذريا آهن، جن مان پهرين تي هئا: حضرت علي، امام حسن ۽ امام حسين.

² ”شهيد“ لفظ جي اصل معنيٰ آهي: اهو شخص جو پنهنجي دين يا ايمان جي سچائي ثابت ڪرڻ لاءِ سر قربان ڪري.

حضرت ابوبڪر کانپوءِ حضرت عمر، ان بعد حضرت عثمان، آخر حضرت عليءَ خلافت جي مسند تي ويٺو. حضرت عليءَ کانئس سندس وڏو پٽ امام حسن¹ بنا مخالفت خليفو چونڊجي ويو. مگر هن جلدئي شام جي حاڪم معاويه سان جنگ ڪندي شڪست کاڌي، جنهن ڪري خلافت تان دستبردار ٿيڻو پيس. پوءِ خلافت جون واڳون حضرت معاويه پنهنجي هٿ ۾ آنديون؛ ۽ امام حسن ۽ سندس ڀاءُ امام حسين کي وڏا وظيفا ڏيئي، مديني اُماڻي ڇڏيائين، جتي هنن پنهنجي حياتي آرام سان پئي گذاري. امام حسن کي اهو به انجام مليل هو ته حضرت معاويه کان پوءِ وري به خلافت کيس سونپي ويندي پر حضرت معاويه جي پٽ يزيد جي به خلافت ۾ اڪ هئي، سو پيءُ جي مرڻ کان اڳتي، امام حسن کي زهر ڏياري، مارائي ڇڏيائين. آخر جڏهن حضرت معاويه سن 679ع ۾ وفات ڪئي، تڏهن يزيد، اجماعي چونڊ بنا، زوري پاڻ کي خليفو ظاهر ڪيو. اصل کان ئي اها مرضي هوندي هئس ته پاسي ۾ ڪو ڪنڊو نه هجي. امام حسن ته سندس ڏوهه سان اڳيئي شهيد ٿي ويو هو باقي به شخص وڃي بچيا هئا، جن مان کيس وڏو خطرو هو. اُهي هئا: امام حسين ۽ عبدالله بن زبير، جي ٻئي مديني ۾ رهندا هئا. حضرت معاويه جي موت جي خبر مديني ۾ پهچي ئي پهچي، تنهن کان اڳ يزيد اتي جي حاڪم وليد بن عتب کي لکي موڪليو ته ”حسين ۽ عبدالله کان هڪدم وفاداريءَ جو وعدو وٺي، مون کي اطلاع ڪر.“ وليد کي جڏهن اهو فرمان رسيو تڏهن هن خليفي عثمان جي ڏيهر، مروان سان صلاح ڪئي، جنهن چيس ته ”پنهني کي پاڻ وٽ سڏائي، کانئن بيعت وٺ، جي انڪار ڪن ته اُتي جو اُتي قتل

ڪوڙ لاءِ سر قربان ڪري.

¹ هن لفظ جي اصل معنيٰ آهي: اڳواڻ يا پيشوا. شيعا پنهنجي فرقي جي پيشوائن کي ”امام“ جي لقب سان سڏيندا آهن. هنن موجب مٿڻي ٻارنهن امام ٿي گذريا آهن، جن مان پهرين تي هئا: حضرت علي، امام حسن ۽ امام حسين.

² ”شهيد“ لفظ جي اصل معنيٰ آهي: اهو شخص جو پنهنجي دين يا ايمان جي سچائي ثابت ڪرڻ لاءِ سر قربان ڪري.

حضرت ابوبڪر کانپوءِ حضرت عمر، ان بعد حضرت عثمان، آخر حضرت عليءَ خلافت جي مسند تي ويٺو. حضرت عليءَ کانئس سندس وڏو پٽ امام حسن¹ بنا مخالفت خليفو چونڊجي ويو. مگر هن جلدئي شام جي حاڪم معاويه سان جنگ ڪندي شڪست کاڌي، جنهن ڪري خلافت تان دستبردار ٿيڻو پيس. پوءِ خلافت جون واڳون حضرت معاويه پنهنجي هٿ ۾ آنديون؛ ۽ امام حسن ۽ سندس ڀاءُ امام حسين کي وڏا وظيفا ڏيئي، مديني اُماڻي ڇڏيائين، جتي هنن پنهنجي حياتي آرام سان پئي گذاري. امام حسن کي اهو به انجام مليل هو ته حضرت معاويه کان پوءِ وري به خلافت کيس سونپي ويندي پر حضرت معاويه جي پٽ يزيد جي به خلافت ۾ اڪ هئي، سو پيءُ جي مرڻ کان اڳتي، امام حسن کي زهر ڏياري، مارائي ڇڏيائين. آخر جڏهن حضرت معاويه سن 679ع ۾ وفات ڪئي، تڏهن يزيد، اجماعي چونڊ بنا، زوري پاڻ کي خليفو ظاهر ڪيو. اصل کان ئي اها مرضي هوندي هئس ته پاسي ۾ ڪو ڪنڊو نه هجي. امام حسن ته سندس ڏوهه سان اڳيئي شهيد ٿي ويو هو باقي به شخص وڃي بچيا هئا، جن مان کيس وڏو خطرو هو. اُهي هئا: امام حسين ۽ عبدالله بن زبير، جي ٻئي مديني ۾ رهندا هئا. حضرت معاويه جي موت جي خبر مديني ۾ پهچي ئي پهچي، تنهن کان اڳ يزيد اتي جي حاڪم وليد بن عتب کي لکي موڪليو ته ”حسين ۽ عبدالله کان هڪدم وفاداريءَ جو وعدو وٺي، مون کي اطلاع ڪر.“ وليد کي جڏهن اهو فرمان رسيو تڏهن هن خليفي عثمان جي ڏيهر، مروان سان صلاح ڪئي، جنهن چيس ته ”پنهني کي پاڻ وٽ سڏائي، کانئن بيعت وٺ، جي انڪار ڪن ته اُتي جو اُتي قتل

ڪوڙ لاءِ سر قربان ڪري.

¹ هن لفظ جي اصل معنيٰ آهي: اڳواڻ يا پيشوا. شيعا پنهنجي فرقي جي پيشوائن کي ”امام“ جي لقب سان سڏيندا آهن. هنن موجب مٿڻي ٻارنهن امام ٿي گذريا آهن، جن مان پهرين تي هئا: حضرت علي، امام حسن ۽ امام حسين.

² ”شهيد“ لفظ جي اصل معنيٰ آهي: اهو شخص جو پنهنجي دين يا ايمان جي سچائي ثابت ڪرڻ لاءِ سر قربان ڪري.

اهرين تاريخ خميس (وسپت) ڏينهن (سنه 62 هجري مطابق 680ع بابل ۾ سرحد تي رسيو ٿي ڪين ته پريان هڪ سوارن جي ٽولي ايندي اٿائين، پانينائين ته ڪوفي استقبال لاءِ ٿا اچن. اڃا انهيءَ خيال ۾ هو ته ٽولي جي مهendar حر، ڪيس هڪل ڪري چيو ته ”امير عبدالله جو امر آهي ته امام حسين کي نظر بند ڪري، آڻي مون وٽ حاضر ڪريو.“ هي حرف ٻڌي، امام حسين حيران ٿي ويو پر عبدالله جي امر جي ڪا راءِ نه ڪري.

حر کي حق جي راه جي دعوت ڏيڻ لڳو. اڃا پاڻ ۾ ڳالهيون ٻوليون پئي ڪيائون ته اوچتو هڪڙا پنج اوڻو سوار اچي نڪتا. منجهانئن هڪڙو امام حسين جو ڏيئي هو اُن کان خبرون چارون وٺندي معلوم ٿيس ته ڪوفي ڦري ويهي يزيدي جا جماعتي ٿيا آهن، ۽ امام مسلم شهيد ٿي ويو آهي.

ڪوفين ڦهر ڪيون ٿا جماعتي يزيدي جا.

پليٽن کي پٿر ۾ ورنه ڦر پئو
سڌر هون سَهو شهادت رَسَو.

هيءَ سنه سڄي، امام حسين جي هٿن مان ڇڙ ته ڪجهه ڪري پيو. مراسلي ۽ نااميدي وڪوڙي ويس، پر خدا تي توڪل رکي اڳتي وڌيو. سر به سندس پٺ نه ڇڏي، پر ساڻس ڪا ڪوٽس نه ڪيائين. ساري رات سواري ڪري محرم جي بي تاريخ، جمع ڏينهن، وات تي ٿورو ترسي، لهر جي نماز پڙهي جهڙو وري پنڌ پيو ته هڪ سوار نظر آيس، جنهن ۾ روت هڪ خط آڻي پيش ڪيو. اهو خط عبدالله وٽان هو. ان ۾ حر کي هدايت ڪيل هئي ته ”امام حسين کي سندس ساٿين سميت آڻي، ڪنهن اهڙي اڪيلي برپت ۾ بلائو ڪر، جو جيستائين اسان جو لشڪر اچي کين گهرو ڪري تيستائين اتان ڇڙ جي مجال تي نه

ساري ڪوبه لحاظ نه رکي ۽ شرع جي حڪمن جي انحرافي ڪري يزيدي محرم ۾ امامن سان جنگ جوتي.

عبدالله کي امر ڪيائين ته ”سيگهه ڪري، ڪوفي ۾ وڃي نعمان کي برطرف ڪر ۽ حڪومت جون واڳون وٺي پنهنجي هٿ آڻ.“ عبدالله ويهارو کن سوار ساڻ ڪري، ڪوفي ڏانهن سڻيندو ويو، ۽ چار منزلن ماري، هڪ ڏينهن اونڊاهيءَ جو اچي شهر ۾ پهتو. ماڻهو جي امام حسين جي اچڻ لاءِ واٽون نهارڻ رهيا هئا، تن عبدالله جو ڪارو پٽڪو ڏسي سمجهيو ته امام حسين اچي ويو آهي، سو سڀئي هٿ جا ٻڏي سندس چوگرد ٿي بيٺا. پر سوارن هڪل ڪري چيو ته ”خبردارا هتي پري ٿيوا هيءَ اوهان جو نئون حاڪم امير عبدالله آهي.“ ڪوفي نااميد ٿي چڙوچڙ ٿي ويا. عبدالله قلعي ڏانهن ڪاهي، وڃي حڪومت جون واڳون پنهنجي هٿ ۾ ڪيون، ۽ ڏينهن بن ۾ امام مسلم کي شهيد ڪرائي سندس سسي يزيدي ڏانهن رواني ڪيائين.

امام حسين، جنهن کي هن حادثي جو ڪو سماءُ ڪونه هو. سو امام مسلم جي صلاح موجب ڪوفي ڏانهن وڃڻ جون تياريون ڪرڻ لڳو. عزيزن خويشن کيس گهڻوئي سمجهايو ته ”ڪوفين جي بي وفائي ايامن کان مشهور آهي، اصل چوڻ آهي ته ”ڪوفي لايوني“ (ڪوفي بيوفا آهن)، سو منجهن وفاداريءَ جي اميد رکڻ اجائي آهي. اسان جو اوهان کي عرض آهي ته جيستائين هو ظاهر ظهور يزيدي جي سامهون جنبي جنگ نه جوتين، تيستائين اوهين هتان چروٽي نه.“ سندس سوڻ عبدالله بن عباس به کيس ليلائي چيو ته ”بيو جي نه ته به مستورات کي هتي ڇڏي وڃو.“ امام حسين نه مڃيو ۽ وراڻي ڏنائين ته ”سڀ ڪجهه ڌڻيءَ جي اختيار آهي، جيڪي ٿيڻو هوندو. سو اوس ٿيندو.“ پوءِ ڪڙم قبيلو وٺي، ٿورا بوراٽو ساڻ ڪري، اُتي ڪوفي ڏانهن هليو. محرم جي

1 ”محرم“ لفظ جي اصل معنيٰ آهي: حرام نهاريل يا منع ڪيل، هيءَ اسلامي سال جو پهرين، مهينو آهي. ان کي محرم انهيءَ ڪري سڏيو اٿن جو جهالت جي زماني ۾ توڙي پينمبر صه جي وقت منجهس ڪنهن به قسم جو جهيڙو جهڙو يا لڙائي ڪرڻ حرام ليکبي هئي. هن مهيني کي مسلمان بلڪل سڳورو مهينو ڪري سمجهندا آهن. انهيءَ ڳالهه جي

آخر امام حسين اچي عمر سان مليو ۽ ساڻس ڪوفين جي بي رائيءَ جي ڪيفيت ڪري چيائينس ته ”جي هاڻي اوهان کي اعتراض هجي ته آءٌ موتي مڪي وڃڻ لاءِ تيار آهيان“ انهيءَ تي عمر ڏاڍو عوشي ٿيو ۽ عبدالله کان اجازت وٺڻ لاءِ قاصد روانو ڪيائين پر عبدالله انڪار ڪيو. اٽلو حڪم موڪليائين ته ”قراٽ نديءَ جي ساري تي سخت پهرو بيهاريه امام حسين جن جو پاڻي بند رک، استائين هو بيزيد جي بيعت مڃي.“ امام حسين ٻيو ڪو حيلو وسيلو لسي، ڪربلا جي پٿر ۾ خيما کوڙي، ڪريم تي ڪم وجهي ويهي رهيو، پر پليٽن جو پاڻي بند ڪيو هون، سو اچي ڏاڍا عاجز ۽ پریشان پنهنجي ڪٽنب ۽ سائين کي پاڻيءَ لاءِ پاهه ٿيندو ڏسي، امام حسين عمر کي سڏي چيو ته ”پلا مون کي ڇڏيو ته دمشق وڃي بيزيد سان واريو فيصلو ڪريان، يا موتي مڪي وڃان، يا ته خراسان جي سرحد تي وڃي ترڪن سان لڙان.“ عمر وري به عبدالله کي چوائي موڪليو پر عمر نه مڙيو ۽ شمر نالي هڪ خبيث هٿان جواب مڪائين ته ”جي امام حسين بيعت مڃي، ته واه، نه ته کيس قتل ڪري، سندس لاش گهوڙن جي پيرن هيٺان لٽائي ڇڏيو.“ شمر کي اها مخفي هدايت پڻ ڏنائين ”جي انهيءَ حڪم جي بجاوريءَ ۾ عمر ڪا ڪوتاهي ڪري، ته مڪدم کيس قتل ڪري، تون پاڻ لشڪر جو مهندار تج.“

انهيءَ رد بدل ۾ ڇهه ڏينهن لنگهي ويا. آخر نائين تاريخ، جمع جي آڀهلن، ناشام جو عمر پنهنجو لشڪر امام حسين جي چانويءَ جي وچ ۾ ڪيو، جيئن هو سانجهي نماز پڙهي، پنهنجي تنبوءَ وٽ ويٺو هو. شمر عمر وٽس لنگهي آيو ۽ اچي عبدالله جي آخري فيصلي جو اطلاع مليائينس، امام حسين چيس ته ”اچوڪي رات ڇڏين، ته دل من ۽ جان، صبح جو آءٌ توکي پاڻهي جواب موڪليندس.“

پوءِ ته اڪيلوتي اڪيلو تنبوءَ جي در وٽ ويٺو رهيو ۽ ٽپيءَ ۾ ٻاهي ويو. اوچتو سندس همشيره بيبي زينب، اندر لنگهي آئي، جنهن کي ڏسي نهايت درد ڀريل دانهن ڪري چيائين ته ”ننه هاڻي پنهنجو

هجين. پوءِ ته سڀئي ستون ڏيندا، محرم جي ٽين تاريخ چنڇر جي ڏينهن، قراٽ نديءَ جي ڪناري وٽ، ماريت جي ميدان ۾ اچي پهاڻا اتي عمر بن سعد چار هزار سپاهي وٺي اڳتي تيار بيٺو هو.

هاڻ امام حسين جو گهوڙو ”ذوالجناح“ اڳتي وڌڻ جي نه ڪري گهٽي ئي اڙيون هنيائينس، پر بگ به نه ٿريس، امام حسين حيرت ۾ پئجي ويو. سائين کان پڇيائين ته ”هن بريت ۾ ڪهڙي ويدن آهي جو گهوڙو وڪ به نٿو وڌائي؟ سندس نالو ڇا آهي؟“ هڪڙي ساٿيءَ هٿ ٻڌي عرض ڪيو ته ”اي امام سگورا هيءَ ماريت جو ميدان آهي، ان کي ڪربلا جي نالي سان پڻ سڏين ٿا.“ هيءُ ٻڌي امام حسين جي وات مان هي حرف نڪري ويا: ”الله اڪبر آرض ڪرب و بلاءِ ويسفك الدماء“ (الله اڪبر! هي زمين مصيبت ۽ آفت جو گهر آهي، ۽ منجهس رت جا ريل پيا وهن.) انهيءَ تي پش علي اڪبر پڇيو ته ”ابا سائين! هي ڇا ٿا چئو؟“ امام حسين فرمايو ته ”هڪ لڱا آءٌ ابي ۽ ادي سان گڏجي هن ميدان ۾ اچي رهيو هوس.“ ابو امام حسن جي هنج ۾ مٿور کي سمجهي رهيو، ۽ آءٌ وڃي سندس سرانديءَ کان وينس، اوچتو ابي جون اکيون کلي پيون، جن مان لڙڪ پئي اٿريا، امام حسن کانئس روئڻ جو سبب پڇيو فرمايائين ته ”مون بنهه هاڻ خواب ۾ پئي ڏٺو ته هڪ رت جو تلاءُ آهي، جنهن ۾ امام حسين هٿ پير هڻي، دانهون ڪوڪون ڪري رهيو آهي، پر نڪو اٿس اوهي نڪو واهي.“ پوءِ مون ڏانهن منهن ڪري چيائين ته ”اي منهنجا جاني جگر! هن ميدان ۾ توسان اها ماجرا اوس ٿيڻي آهي. پوءِ تون ڪيئن ڪندين؟“ تنهن تي مون جواب ڏنو ته ”انما يوفي الصائرون اجرهم بغير حساب“ (تحقيق صابرن کي سندن لائ انعام اڻ مٽي انداز ۾ ڏنو ويندو). هاڻ اهو الاهي امر اچي اوڏو ٿيو آهي ”ان کي مُرڪي منهن ڏيندس.“

ا ڪربلا = مصيبت يا ڏک + بلا (آفت). ڪربلا جي ميدان کي شط القراٽ

نينوا جي نالن سان پڻ سڏيندا هئا.

لڳو. خيمن کي ڪٿي ٻن قطارن ۾ هڻايائين، ۽ سندن پٺ ۾ ڪاهي ڪٽائي، ان کي وڏن بندن سان پراڻي ڇڏيائين، انهيءَ لاءِ ته جي دشمن دويدو رڙهڻ بدران، پٺيان حملو ڪري ته بندن کي باهه ڏيئي، کيس هٽائي پوري ڪجي.

ڪربلا جي پٿر ۾، خيما کوڙيائون،
جهيڙو ييزيد سامهون، جنبي جوڙيائون،
منهن نه موڙيائون، پسي تاءِ ترار جو.

هاڻ ته اُپ اکين پئي ڏٺو سڀني ائين پئي سمجهيو ته هيءَ اسان جي آخري رات آهي، سو هر ڪو آڳي جي عبادت ۾ جنبي ويو.
روسته شهدا ۾ چيل آهي ته انهيءَ رات امام حسين جي گهرواريءَ، بيبي شهر بانو خواب ۾ ڏٺو ته بيبي فاطمه ڪربلا جو ميدان پئي سوري ۽ بهاري جڏهن کائڻس انهيءَ جو سبب پڇيائين، تڏهن هن جواب ڏنس ته ”نيائي هن پٿر تي منهنجو پٽ ۽ تنهنجو ڪاٺڻ شهيد ٿيڻو آهي، جنهن لاءِ پٽ پئي صاف ڪريان، ته مٿان سندس ڪومل لڱن تي ڪا پٿر نه لڳي وڃي“، ائين چئي وئي خدا کي ويڻيون ڪيائين ته ”يا خدا! منهنجو پٽ هاڻ توکي پرتو آهي.“

محرم مهيني جي ڏهينءَ تاريخ، چنڊ جي ڏينهن، آسر جو امام حسين بدن تي مصري قبا پهري، مٿي تي پيغمبر صه جي دستار شريف رکي، ڪلهي تي حضرت حمزي جي ڍال ڍاري ۽ چيلھ تي حضرت عليءَ جي ذوالفقار ٻڏي، ذوالجناح تي چڙهي، لڙائي لاءِ تيار ٿي بيٺو ۽ مصحف شريف ڪٿي خدا کي ٻاڏائي چيائين ته ”اي رب المالمين! هن جهان ۾ هاڻ توکان سواءِ منهنجو ٻيو ڪوبه اجهو آسرو ڪونهي، تنهن تي منهنجو مشڪل ڪشا ۽ حامي همراھ آھين.“ اڃا دعا گھري بس

بيبي شهربانو ايران جي آخري شهنشاهه يزدگرد ٽئين جي نيائي هئي.
بيبي فاطمه پيغمبر صه جي جي نيائي هئي. جا کين بيبي خديجه مان ڄاڻي هئي.
پيغمبر صه جي وفات کان پوءِ ڇهين مهيني گذر ڪري ويئي.

نانو نبي ڪريم ﷺ خواب ۾ پئي ڏٺم، فرمايائون ته ابا! اوهين جلد اچي مون سان جنت ۾ ملندا.“ هي لفظ ٻڌي بيبي زينب وسواس ۽ پئجي ويئي، ۽ چيائين ته ”واويلا، واويلا! هاڻ اسان جي خاندان ۾ اچي خاتمو ٿيڻو اسان جي جيئجڻ گذر ڪري ويئي، اسان جو ابو ۽ ادو، ويڃي رب کي رسيا. هاڻ هاڻ باقي جي بچيا آهيون، تن جو به هاڻ خير ڪونهي.“ ائين چئي، بيهوش ٿي ڪري پئي. امام حسين اُتي مٿس پاڻي ڇنڊي کيس سڌير ڪيو ۽ دلداري ڏيئي چيائينس ته ڪل نفس ڏاڻقه الموت (سڀني کي موت جو ڏاڻغو چڪو آهي)، هر ڪنهن کي اڳي پوءِ اوس هلڻو آهي، ڪير به ڪونه رهندو، ابو امام ۽ ادو مون کان ۾ طرح وڌيڪ پلارا هئا، ته به عزرائيل جي چنبي کان نه ڇٽا، خود خدا جي پياري رسول صه کي به رباني راه وٺي پئي. هيءُ خاڪه جو پتلو آخر خاڪه ٿيڻو آهي، تنهنڪري رب جي رضائي راضي رهڻ گهرجي امام حسين سان فقط چاليهه پيادا ۽ ٻٽيهه سوار هئا، پر هر هڪ جي جسم ۾ سرفروشيءَ جو روح ڦوڪيل هو. هاڻ انهن کي سڏي ويٺو ساڻس پهل پڇاڻڻ.

ڪامل ڪربلا ۾، پاڻ آيا بيٺي،
پهل ڪٽائون پاڻ ۾ ڦٽايل ويٺي،
قضا هي ڪيئي، هيءُ هيءُ تي حُسين سين؟

چيائين ته ”يزيد کي فقط منهنجي سر جي لوڙ آهي، اوهين منهنجي ڪري چوپيا هي سختيون سهو؟ منهنجي برباديءَ جو اوهين ڪو الڪو نه ڪريو. مون کي قسمت جي حوالي ڇڏي، اوهين موتي ملڪ وڃو.“ انهيءَ تي سڀني هڪ آواز سان پڪاري چيو ته ”خدا شاڻ اهو ڏينهن نه ڪندو جو توهان کان سواءِ جڳ ۾ جيئنداسين! جي بک ۽ اُڃ وگهي مٿاسون، ته به اوهان جي پٺيان، جي دشمن جي ترار جو بک ٿياسون، ته به اوهان جي پٺيان، موتي مور نه وينداسون.“ پنهنجن سورس جي اهڙي سورهيا تي ڏسي، امام حسين هاڻ شهادت جا سانيها ڪرڻ

پٺ تي موتيآ. آخر ٻيو ڪو چارو نه ڏسي، شمر ملعون لشڪر کي حڪم ڏنو ته ”خمين کي باهه ڏيو.“ انهيءَ تي بيبين ڪيهون ڪندينون باهر نڪري آيون. امام حسين کين اهڙو وياڪل ڏسي، شمر کي واڪو ڪري چيو ته ”اي پليٽا! منهنجي عيال مان به نه ٿو ٽرين! شل جهنم جي باهه ۾ جلي مريين!“ هنن حرفن شمر کي هڻي تمام ڪري وڌو سو پنهنجو حڪم رد ڪيائين اتي اچي ٻيهر ٿيا. پنهنجن ڌرين لڙائي مهمل ڪري اڳينءَ نماز پڙهي. امام حسين ”صلواة الخواف“ به ادا ڪئي. پوءِ دشمن وري جڙهه شروع ڪئي، تيرن جا مينهن وسي ويا. غازي به دل جا وهر وساري، ڪافرن تي ڪاهي پيا، ۽ مردودن جا مٿا لاهي، ڍونڍين جا ڍير کڻي ڪيائون.

ڪامل گربلا ۾ آيا سيد شير،
ماري مصرين سين، ڏنڊ ڪٽائون ڍير،
ڏهلاٺ ڏليڙ، ڀسي حملو مير حسين جو
ڪامل گربالا ۾ آيا جنگ جوان،
ڌرتي ڏٻي لڙي، ٿر ٿلڪا آسمان،
گره هڻي کان، هو نظارو نينهن جو.

پر هيڏي ننديڙي فوج يڙيد جي ڀرپٽ جيڏي لشڪر تي پڙي نه سگهي، ٿوريئي عرصي ۾ امام حسين جا سپ ساٿي مارجي ويا، ۽ باقي وڃي سندس پٽ ۽ ڀائٽيا بچيا. پوءِ تانهن ۾ به اچي ٽاڪوڙو پيو.
پنهنجن جاني جگرن کي ڪسندو ڏسي، امام قاسم چاچي مٿان سر صدقي ڪرڻ لاءِ اٿي ڪڙو ٿيو، پر هن موڪل نه ڏيس. سونراس ٿي، وڃي تنبو ۾ ويهي رهيو. اوچتو دل تي تري آيس ته ”ابي! تانهن ۾ تعويذ ٻڌي چيو هئم ته جي ڪا اڏي اچي پويئي ته اهو چوڙي پڙهج ۽ اُن

صلواة الخواف جي معنيٰ آهي: خوف جي نماز اڳ ڇڏهن مسلمان جنگ تي ويندا هئا، تڏهن دشمن جي خوف کان ساري نماز پڙهي نه سگهندا هئا، ۽ ان جي بدران فقط ٻه رڪعتون پڙهندا هئا.

ڪيائين ڪين، ته دشمن جي طرف کان هڪ سوارن جي ٽولي پاڻ ڏانهن ايندي ڏٺائين. ڀائٽين ته هاڻ دشمن هلاڻ شروع ڪئي آهي، پر ستت ئي معلوم ٿيس ته حر پنهنجي فوج سميت، دشمن سان چئي، سندس مٿان سر قربان ڪرڻ لاءِ ڪاهيندو پيو اچي. حر جيئن اڳتي وڌندو پئي آيو تيئن هڪل ڪري پئي چيائين ته ”اي ڪوفيو! افسوس آهي اوهان جي حال تي! عليءَ جي اولاد کي پاڻ وٽ گهرائي، ساڻس لڙائي لاءِ سنيري آيا آهيو! اوهان کين فرات جي پاڻيءَ کان سڪايو آهي، جو ڪافر ۽ جهنگ جا مرون به بنا جهل پل پيا پيشن! هاڻ هاڻ قيامت جي ڏينهن اوهين انهيءَ ستم جو ڪهڙو جواب ڏيندا؟“ پوءِ ته ايندي ئي امام حسين جي پيرن تي ڪري چيائين ته:

”آهيان عاشق آڳ جو پتنگ پروانو
مان راضي ٿيئي رسول رب جو نبي تو نانون،
هي سر ستمانو گهوت! مٿائين گهوريان.“

عمر هيءَ حال ڏسي، ڏاڍو پشيمان ٿيو ۽ مرضي ٿيس ته هاڻ به کڻي ڪونه ڪجي. پر شمر ملعون نڪا ڪئي هم نڪا تهر وٺي تيرن جا وسڪارا مچايائين. انهيءَ تي حر کي جولان اچي ويو سو هڪدم ميدان ۾ گهڙي پيو ۽ ڪيترن ڪافرن جا سر ڌڻن کان ڌار ڪري ڇڏيائين. پر ڪن ۾ پاڻ به زخمجي وڃي شهادت کي رسيو. پوءِ ته:

بهاڏر گڏا بهادرين، ڪڙڳ ڪڙول ڪن،
وجهن ڌڙ ڌڙن تي، هاڪارين هڻن،
ڪڙن ڪنڌ ٽڇن، رڻ گجڻو راڙو ٿڻو،
هوڏانهن هن هاڪارڻ هيڏانهن هي هڻن،
سُرنايون ۽ سُنڌڙا، پنين پار پُرن،
گهوٽن ۽ گهوٽن، رڻ ۾ لائون لڏيون.

غازي جو حملو پسي، دشمنن جون دليون دهلجي ويئون. سو هاڻ دغا بازی ڪري، امام حسين جي خيمن تي ڪاهي پيا، پر موچڙا کائي

سندس ٻاهر پٽ علي اصغر کي اُڄ ڏاڍو عاجز ڪيو آهي، سو کيس هنج ۾ کڻي، گهوڙو ڦيرائي سڌو ميدان ۾ آيو ۽ دشمن کي هڪل ڪري چيائين ته جي مون اوهان جي ڪا خطا ڪئي آهي ته آءُ ان جي سزا پيوڳڻ لاءِ تيار آهيان، پر هن معصوم اوهان جو ڪهڙو گناهه ڪيو آهي؟ اُڄ ۾ پاڻ پيو ٿئي، خدا جي واسطي پاڻيءَ ڇڪو ڏيئرو ته پياريانس، پر پليٽن کي ڪو قياسي ڪونه پيو. اٽلو هڪ ديوس اوچتو وٺي تير چوڙيو، جو اچي علي اصغر جي نڙيءَ ۾ کٽو. رت سيرهون ٿي وهڻ لڳو. امام حسين کيس کڻي موٽي تنبوءَ ۾ آڻين جتي واڍلا مڇي ويٺي. پاڻ به پنهنجي لالچ پٽ تي لوهوءَ جا لٽڪ هاريائين، ۽ سندس رت پڪن ۾ جهلي. آسمان ڏانهن اڇلائي، چيائين ته ”اڻالهه وانا اليه راجعون!“ (تحقيق اسين خدا وٽان آيا آهيون ۽ وٽس ئي موٽي وڃڻو اٿئون!) يا خدا! توفيق بخش ته هي مصيبتون صبر سان سهان.

بيءَ کي اهڙو پریشان ٿئي، امام زين العابدين نيزو ڪلهي ڪري ميدان ڏي ڪاهيندو ويو پر امام حسين ست ڏيئي، آڌ وٺ تان ئي ورائي آيس، ۽ چيائينس ته ”اي منهنجي مٿي جا موڙا ڏٺيءَ جي واسطي تون پنهنجو جيءَ جوڪي ۾ نه وجهه. جي تون به شهيد ٿي وٿين، ته اسان جو خاندان هميشه لاءِ ختم ٿي ويندو. ڏٺيءَ گهريو آهي ته توکي مان ڪوڙ ٿيندا، ۽ اسان جو نسل قيامت تائين قائم رهندو. هاڻ آءُ توکي پنهنجي آخري وصيت تو ڪريان: بيبين جي هر طرح ڀارت هجيئي، کين پنهنجي ساهه سان سانڍج. پيو ته جڏهن موٽي مديني وڃين، تڏهن منهنجي سيني سنگتين کي ساري سلام ڏج، ۽ چئجان ته ”خداخواست، جي ڪنهن مصيبت ۾ مبتلا ٿيو ته مون مسڪين کي ياد ڪجو جي ڪنهن غريب کي ناحق ڪسندو ڏسو ته مون مظلوم جي سار ڪجو ۽ جي ٿڌي پاڻيءَ جو ڍڪ پيئس ته مون اُڃايل کي نه وسارجو.“ پوءِ ته امام حسين سيني کان روئي موڪلائي، ميدان ڏانهن رخ رکيو. وات تي اُڄ اچي ورايس، سو گهوڙو ڦيرائي، فرات ڏانهن وڌيو. جيئن ننڙيءَ پاڻيءَ ڍڪ ڀري، وات تي ٿي آندائين ته هڪ تير اچي وات

موجب عمل ڪج. ”تموڙ ڪولي کڻي پڙهي ته لکيو پيو آهي ته ”جڏهن ڪريلا جي پڙ ۾ ڪوفي امام حسين سان ڦهر ڪن، تڏهن تون مٿانئس پنهنجو سر ڦريان ڪج. جي هو توکي منع ڪري، ته ڪارون آئي به قبول ڪرائجائن.“ پوءِ ته تموڙ آئي امام حسين کي هٿ ۾ ڏنائين، جنهن پڙهي زار زار رنو ۽ چيائين ته ”ادي توکي جيئن منهنجي لاءِ وصيت ڪئي آهي، تيئن مون کي به تنهنجي لاءِ وصيت ڪئي هئائين. هاڻ هيڏي آءُ ته اول اها بجا آليا.“ پوءِ امام قاسم کي ٻانهن کان وٺي بيبين وٽ آڻين جي فرمايائين ته ”امام قاسم کي چئي ڏکي نوان ڪپڙا پهرائي، شاديءَ لاءِ سنڀرايو.“ جڏهن سڀ تياريون ٿي چڪيون، تڏهن پنهنجي نياڻي، جا امام قاسم سان اڳيئي مڱيل هئي، سا کيس پرڻائي ڏنائين. گهوٽ ۽ ڪنوار ڪوني ۾ ٿي ويٺا هئا ته يڙيد جي لشڪر مان ڪنهن پڪاري چيو ته آهي ڪو پيو جو لهي اچي ميدان ۾؟ هيءَ هڪل سڻي، امام قاسم جو رت ٽهڪڻ لڳو. سو وڃ وانگر ڌوڪيندو وڃي دشمن تي ڪڙڪيو.

ڪانڌا گلارين ڪپڙين، وڙا وٺاهيو آيا،
جت سانگين جي ست وهي، اُت وڪ وڌندي پاء،
تان تان پوڙ ۾ پاء، جان جان نونڌي نه چڙهين.

ڪن ساعت ۾ پنجاهه پيادن تي ٽيهن سوارن کي قتل ڪري ڇڏيائين. پر نيٺ ويري ويڙهي ويس، ۽ هيءُ شير به شهيد ٿي ويو. پوءِ ته امام حسين جا پيا پاتيا به هڪ ٻئي پڙ تي پئي وڃي رحمت کي رسيا.

هاڻ امام حسين وٽ نه رهيو بيلي نه ٻانهون، نه عزيز نه خوش، يڪو سر وڃي پڇيو. بيبين پار ڪليدي پئي پاڪاريو. پر کين دلاسا ڏيو ماڻ پئي ڪريائين. آخر ڪانئن موڪلائي، گهوڙي تي چڙهي، ميدان ڏانهن راهي ٿيو. اڃا به ٿي وڪون وڌيو ٿي ڪين، ته تنبوءَ مان دل سوز ڏانهن جو پڙلاءِ ڪن تي پيس، سو موٽي آيو. پڇا تي معلوم ٿيس ته

دانهون ڪيون، آسمان، عرش ۽ ڪرسيءَ لڙي ۾ اچي، رت جا لٽڪ وهايا، ملڪن پنهنجا مڪان ڇڏي، هوا ۾ آهون صدائون پئي ڪيون، ۽ نبين پڻ زار و زاري رنو، ازانسواءِ ماڻهن، مرن، پڪين، دينن، پرين وغيره به پاڻ پڇاڙي رت جا ڳوڙها پئي ڳاڙيا. ائين پڻ چيل آهي ته هڪ ڪبوتر ڪربلا ۾ آيو، جنهن امام حسين جي رت ۾ لپتي، دانهون ڪوڪون ڪري، پاڻ پئي پڇاڙيو. پوءِ اتان اڏامي مديني ۾ آيو، جتي ڪيهون ڪيون، پيغمبر صه جي روضي جي چوڌاري پئي ڦريو. سندس ڪنين مان رت جا ڦڙا نمي روضي جي مٿان پئي پيا. ماڻهو ڪبوتر کي ڏسي ڏاڍو عجب ۾ پيا. پر جڏهن امام حسين جي شهادت جي خبر پيڻ، تڏهن سمجهائون ته ڪبوتر انهيءَ واقعي جو اطلاع ڏيڻ آيو هو.

ڪربلا جي قضئي جو حاصل مطلب ظاهر آهي. امام حسين طرح طرح جا سور ۽ سختيون سنڀيون، اڄ ۽ بک ۾ پناهه ٿيو اهل ۽ عيال کي رلايائين، ۽ آخر پنهنجو سر فدا ڪيائين. پر دنيا ڪارڻ دين نه ڇڏيائين. جي پڙيد جي بيعت مڃي ها، ته مان ۽ مرتبو هڪ پاسي ملنس ها، عيش ۽ عشرت پئي پاسي. پر جي ائين ڪري ها، ته اسلام کي سخت ڌوڪو اچي وڃي ها. جيتوڻيڪ کيس پڪ هئي ته پڙيد سان پڄڻ محال آهي، تڏهن به ڄاڻي ٻجهي پنهنجو جيءُ جوکي ۾ وڌائين. فقط انهيءَ لاءِ ته ٻين کي ثابت قدميءَ جو سبق سيکاريان.

اهڙيءَ ايمان جي سلامتيءَ کي ”جهاد اڪبر“ کان به وڏو جهاد چئي سگهجي ٿو. جيتوڻيڪ نفس سان جنگ جوڻ هڪ نهايت ڪڏن ڪم آهي، ته به ”ڪلم حق عند سلطان جائز“ (ظالم حاڪم کي سچ چوڻ) ان کان به وڌيڪ مشڪل ڳالهه آهي. دنيا جي تاريخ اٽلائي ڏسبي ته معلوم ٿيندو ته دين ۽ ايمان جي راهه تي ثابت قدم رهڻ ڪا ستري ڳالهه ڪانهي. حضرت عيسيٰ کي صليب تي سر ڏيڻو پيو. منصور کي سوريءَ تي ساهه ڏيڻو پيو ۽ خود حضرت محمد صه کي ڦريش قوم جون عقوبتون سهيئون پئيون. اهڙو ڪو به حق پرست ڪونه لهندو جنهن ڪوڙ ۽ پاڪند سان سازي ڪئي. دنيوي ماڻهو اڪثر

۾ لڳس. سو نهاري رت سان پر جي ويس، ۽ ڏند ڏاڙهونءَ جي ڪڙ جتان ڳاڙها ٿي ويس. اڪيون آسمان ڏي ڪٽي، رب کي پاڏايائين.

ڏاڙهي رت رتياس، ڏند ته ڏاڙهونءَ گل جنءِ،
چوڏهي ماه چنڊ جنءِ، پٿر ۾ پاڳرياس،
ميڙي ۾ محمد جي، هٿ هرڪي ماس،
تنهه سورهيه کي شاباس، جو مٽي پٿر پرزا ٿي.

سندس ابهر پائتي جو کيس پريان رتور تڻيل ڏنو سو وٺي ڏانهس ڊوڙ لڳو. وات تي هڪ خبيث هٿي هٿ ترار سان وڍي وڌس. انهيءَ تي امام حسين زار زار روتي چيو ته ”پيارا پٽ! شال ڏئي توکي پنهنجن وڏن وٽ جنت ۾ جاءِ ڏي“ پوءِ وٺي دشمنن تي حملو ڪيائين. دشمنن به مٿس تيرن ۽ ترارن سان جهلون ڪيون، پر ساڻس پڄي نه سگهيا. هاڻ سندس سارو جسم زخم هڻي ڀرڻ مثل تنگ تنگ ڪري وڌو آخر اڄ ۽ عذاب وچان بيحال ٿي ويو. ۽ گهوڙي تان لهي، پٽ تي لپتي پيو. سندس هيٺو حال ڏسي پڙيد جو لشڪر ويڙهي ويس، پر ڪنهن کي به همت نه ٿي جو ڪٿي ويجهو وڃيس. نيٺ شمر حرفت هلائي، اڃانگ ماري، وڃي سندس سيني تي چڙهي ويٺو. ۽ ترار ڪليي جيئن ٿي مٽائينس، رهايائين ته امام حسين واڪو ڪري چيس ته اي شمر! ٿورو ڏيرج ڪر، شهادت اسان جي ابي جي ميراث آهي سو تون پل مون کي شهيد ڪر. پر نماز جو وقت اچي ٿيو آهي، مهلت ڏينم ته پڙهي وٺان. انهيءَ تي شمر سندس سيني تان لهي هيٺ ٿيو ۽ امام حسين نماز ٿيڻي ويهي رهيو. اڃا پهرئين سجدي ۾ ئي هو ته شمر غدار ترار هڻي. کيس شهيد ڪري ڇڏيو.

”روضت الشهداء“ ۾ آيل آهي ته جڏهن امام حسين شهيد ٿي ويو تڏهن ساريءَ ڪائنات سندس ماتر ڪيو. ڌرتي جوش ۾ جلي، ڌبي

امام حسين هي لفظ انهيءَ ڪري چيا جو سندس والد حضرت علي به شهيد ٿيو هو جهڙو ڪوفي جي مسجد ۾ نماز پئي پڙهيائين، ته ابن ملجم نالي هڪ ڪوفي زهردار ترار هڻي شهيد ڪري ڇڏيس.

چوندا آهن ته ”جهڙو واءِ لڳي، تهڙي ڏجي پٺ.“ اهي ڪانفرن جا قول آهن، جي هنن پنهنجي ضمير کي پرچائڻ لاءِ رچيا آهن. اهڙن شخصن بنسبت هڪ پارسي شاعر چيو آهي:

”مبارا دل آن فرمايه شاد،

که از بحر دنا دسد وين بيا“

يعني: ”شال انهيءَ ڪميٽي جو جيءَ هرگز خوش نه هجي، جو دنيا خاطر دين برباد ڪري ٿو.“

جيوتوپڪ امامن جي شهادت ڏسڻ ۾ نسورو ظلم هو ته به خدا تعاليٰ جي نظر گاهه کان سراسر رحمت هئي، ڇو ته ڪيتريون ئي ڳالهون آهن جي ظاهريءَ طرح انسان جي سمجهه کان ٻاهر آهن ۽ خدا تعاليٰ سڀڪا شيءِ انسان جي پلي لاءِ ڪري ٿو، ۽ کيس ئي ان پلي جي خبر آهي. خود امامن جي نظر ۾ الاهي محبت جي موج هئي. ڇاڪاڻ ته هنن دل و جان سان خدا جو فرمودو بجا ڏنو. شهادت جي تقدير مٿن ازل کان ئي وهيل هئي.

گسٽ جو قرار اصل امامن سين

”روضه الشهداء“ ۾ ذڪر ڪيل آهي ته خدا تعاليٰ جبرئيل کي فرمايو ته ”امام حسين جي ولادت ۽ شهادت جي پيشنگوي پيغمبر ص کي پهچائي اڃ.“ جڏهن پيغمبر ﷺ کي اها خبر پئي، تڏهن پنهنجي نياڻيءَ بيبي فاطمه سان ڳالهه ڪيائون. جا نهايت غمگين ٿي ۽ پار ڪڍي روج راڙو ڪرڻ لڳي. انهيءَ تي کيس دلداري ڏني ويئي ته امام حسين جي شهادت مان اُمت جو پلو ٽپڻو آهي.

دوست گهائي دادلا، محب ماراتي،
خاصن خليلن کي، سختيون سهاتي،
الله الصمد¹ بي نياز سا ڪري جا چاهي،
انهين منجهه آهي، ڪا اونهي ڳالهه اسرار جي.

¹ (قرآن، 2:21) خدا بي پرواهه آهي.

Sindhica
سنڌيڪا

Sindhica
سنڌيڪا

پٽائيءَ جون رهاڻيون

هو ٽيچنڊ مولچنڊ گربخشاڻي

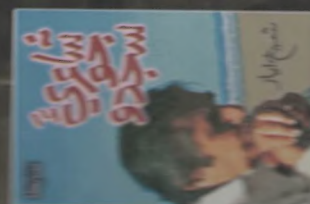
Sindhica
سنڌيڪا

136

Sindhica
سنڌيڪا

سنڌي ٻوليءَ جي رهاڻيون

سنڌي ٻوليءَ جي رهاڻيون

سنڌي علمي ۽ شعوري ترقيءَ ۾ پاڻي پائيندڙ

Sindhica
سنڌيڪا